

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
КАФЕДРА ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ
КАФЕДРА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ТА ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ
ДИСЦИПЛІН**

Серія: Навчально-методичні посібники

В.В. Кононенко, М.В. Дзевелюк, А.В. Дзевелюк

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ІНТЕРАКТИВНЕ НАВЧАННЯ

**Навчально-методичний посібник
для здобувачів спеціальностей 081 Право, 281 Публічне управління та
адміністрування, 073 Менеджмент ступеня вищої освіти бакалавр
факультету права, публічного управління та адміністрування**

Вінниця- 2024

УДК378.091.33: 340.12(075.8)

К65

**Рекомендовано Вченою радою Вінницького державного педагогічного
університету імені Михайла Коцюбинського**

(Протокол № 11 від 19 березня 2024 року)

Автори:

В.В. Кононенко – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

М.В. Дзевелюк – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського;

А.В. Дзевелюк – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри фундаментальних та приватно правових наук Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Рецензенти:

В.В. Дудченко, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», Заслужений юрист України;

О.Ф. Мельничук, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

ISBN

Кононенко В. В., Дзевелюк М. В., Дзвелюк А. В. *Теорія держави і права: інтерактивне навчання : навч.-метод. посібник. – Вінниця. 2024. 254 с.*

Навчально-методичний посібник містить систематизоване викладення ключових тем відповідно до програми навчальної дисципліни «Теорія держави і права» та призначений для підготовки студентів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського факультету права, публічного управління та адміністрування до практичних занять, заліку та екзамену на основі найновіших досягнень вітчизняної та світової правової науки, у формі конспекту та інтерактивних завдання для самостійного вивчення.

Зазначений навчально-методичний посібник розрахований на студентів, аспірантів, правознавців, науковців та викладачів, які цікавляться фундаментальними основами функціонування державно-правової реальності.

© Кононенко В.В., Дзевелюк М.В., А.В. Дзвелюк, 2024

© ВДПУ, 2024

ЗМІСТ

1. Вступ.....	5
2. Завдання навчальної дисципліни щодо формування компетентностей	7
3. Очікувані результати навчання.....	12
4. Технології інтерактивного навчання.....	13
5. Програма навчальної дисципліни загальний перелік тем, що підлягають вивченню	15
6. Лекційний курс.....	17
7. Курс практичних занять.....	180
8. Завдання для самостійної роботи.....	193
9. Питання до заліку (екзамену)	236
10.Рекомендована література	241
11.Інформаційні ресурси.....	249
12.Інтернет-ресурси для проходження інтерактивного навчання.....	251
13.Дотримання вимог академічної доброчесності.....	252

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є обов'язковим освітнім компонентом професійної підготовки студентів спеціальностей: 081 Право, 281 Публічне управління та адміністрування та 073 Менеджмент (ОП – адміністративний менеджмент).

Предметом навчальної дисципліни «Теорія держави і права» є закономірності та випадковості виникнення, функціонування і розвитку держави і права, державно-правових інститутів, мови права, правової літератури та правового мислення, а також система категорій юриспруденції, що необхідні як база для вивчення галузевих матеріальних та процесуальних дисциплін і закріплення навичок та умінь застосування та реалізації права майбутніми спеціалістами у галузях юриспруденції, публічного управління та адміністрування, менеджменту.

Зв'язок з іншими дисциплінами. Теорія держави і права вивчає загальні для всієї державно-правової дійсності явища, формує методологію та виробляє загальні поняття із юриспруденції та закладає базові знання для вивчення юридичних дисциплін здобувачів вищої освіти за освітньо-професійними програмами 081 Право, 281 Публічне управління та адміністрування та 073 Менеджмент. У зв'язку з цим вона займає особливе місце в системі юридичної науки та являється фундаментальною юридичною дисципліною і тісно пов'язана з такими навчальними дисциплінами як філософія права, соціологія права, з дисциплінами конституційного циклу, а також з неюридичними дисциплінами, зокрема із політологією, історією України, основами публічного управління та адміністрування, основами менеджменту тощо. У свою чергу теорія держави і права є основою для вивчення галузевих та міжгалузевих, а також спеціальних юридичних дисциплін.

Методи, методики та технології. Теорією держави і права використовуються як класичні, так і сучасні методи, методологічні прийоми та принципи пізнання правових явищ; загальнонаукові і спеціальні методики правової оцінки діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікації правової проблеми та її вирішення на основі принципів права; інформаційно-комунікаційні технології.

Мета навчального посібника для інтерактивного навчання з дисципліни «Теорія держави і права» – перевірка та закріплення знань майбутніх фахівців в галузі права, публічного управління та адміністрування, менеджменту, отриманих в результаті вивчення курсу «Теорія держави і права».

Структура навчальної дисципліни. Перший напрямок з *Теорії права*, що включає матеріал щодо тем: вступ до загальнотеоретичної юриспруденції як науки та навчальної дисципліни; походження права та теорії його виникнення; основні вчення про право; право та його властивості; права і держава в їхньому співвідношенні; право в системі соціального регулювання; правові засоби; правові норми; форми (джерела) права; система права; правоутворення та правотворчість; юридичний процес; суб'єкти права; реалізація та застосування права; правові відносини; правосвідомість і правова культура; тлумачення права; правова поведінка; поняття і види юридичної відповідальності; законність і правопорядок; механізм правового регулювання; ціннісна характеристика права; правова система та сім'ї правових систем. Другий напрямок з *Теорії держави*, що включає матеріал щодо тем: первинне та похідне виникнення держави; поняття, ознаки, сутність та типологія держави; сучасна держава; функції держави; форма держави; державна влада і механізм держави; громадянське суспільство і держава; демократична, правова і соціальна держава.

Враховуючи сучасні світові тенденції, та специфіку підготовки здобувачів вищої освіти, що навчаються на факультеті права, публічного управління та адміністрування під час вивчення навчальної дисципліни «Теорія держави і права» акцент робиться на визначення місця людини в правовій сфері, з'ясування її правового статусу та його забезпеченню як на національному так і на міжнародному рівнях.

Завдання навчальної дисципліни щодо формування компетентностей.

Навчальна дисципліна «Теорія держави і права» є обов'язковим освітнім компонентом освітньо-професійних програм підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 Право, 281 Публічне управління та адміністрування, та 073 Адміністративний менеджмент, має методологічне значення для всіх галузей знання про право та державу.

Стрижневою ідеєю навчального курсу є ствердження людини як найвищої цінності, її прав і свобод, верховенства права. Вивчення курсу «Теорія права та держави» має важливе значення в підготовці юристів, публічних управлінців, менеджерів здатних успішно застосовувати набуті правові компетенції у своїй професійній діяльності.

Компетентності. В результаті використання навчально-методичного посібника при вивченні навчальної дисципліни «Теорія держави і права» здобувачі вищої освіти, які навчаються на факультеті права, публічного управління та адміністрування мають набути наступні компетентності згідно з вимогами освітньо-професійних програм спеціальностей:

1. За спеціальністю 081 «Право»:

Інтегральна компетентність (ІК):

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі професійної правничої діяльності або у процесі навчання, що

передбачає застосування правових доктрин, принципів і правових інститутів, і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності (СК):

СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.

СК2. Знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів.

СК3. Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи.

СК4. Знання і розуміння міжнародних стандартів прав людини, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практики Європейського суду з прав людини.

СК8. Знання і розуміння особливостей реалізації та застосування норм матеріального і процесуального права.

СК11. Здатність визначати належні та прийнятні для юридичного аналізу факти.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми, формувати та обґрунтовувати правові позиції.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

2. За спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»

Інтегральна компетентність (ІК):

Здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у сфері публічного управління та адміністрування або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій та наукових методів відповідної галузі і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК2. Здатність вчитися та оволодівати сучасними знаннями.

ЗК2. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК3. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії

та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК 5. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК 8. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 9. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК 13. Здатність спілкуватися з представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів діяльності).

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК 1. Здатність до соціальної взаємодії, до співробітництва й розв'язання конфліктів.

СК3. Здатність забезпечувати дотримання нормативно-правових та морально-етичних норм поведінки.

СК4. Здатність використовувати в процесі підготовки і впровадження управлінських рішень сучасні ІКТ.

СК6. Здатність здійснювати інформаційно-аналітичне забезпечення управлінських процесів із використанням сучасних інформаційних ресурсів та технологій.

СК 8. Здатність готувати проекти управлінських рішень та їх впроваджувати.

СК 9. Здатність впроваджувати інноваційні технології.

СК 10. Здатність до дослідницької та пошукової діяльності в сфері публічного управління та адміністрування.

СК 11. Здатність у складі проектної групи проводити прикладні дослідження в сфері публічного управління та адміністрування.

3. За спеціальністю 073 Менеджмент (ОП – адміністративний менеджмент).

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК2. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності та примножувати досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК 3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу, синтезу.

ЗК 4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях

ЗК 5. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК 9. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 10. Здатність до проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК 11. Здатність до адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК 12. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК 15. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК 6. Здатність діяти соціально відповідально і свідомо.

СК 7. Здатність обирати та використовувати сучасний інструментарій менеджменту.

СК 9. Здатність працювати в команді та налагоджувати міжособистісну взаємодію при вирішенні професійних завдань.

СК 10. Здатність оцінювати виконувані роботи, забезпечувати їх якість та мотивувати персонал організації.

СК 11. Здатність створювати та організовувати ефективні комунікації в процесі управління.

СК 12. Здатність аналізувати й структурувати проблеми організації, формувати обґрунтовані рішення.

СК 13. Розуміти принципи і норми права та використовувати їх у професійній діяльності.

В результаті вивчення дисципліни «Теорія держави та права» здобувач освіти буде вміти:

- практично володіти категоріальним апаратом та юридичною термінологією, використовувати юридичні концепції;
- застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння правничої професії;
- знання і розуміння ретроспективи формування правових і державних інститутів;
- знання і розуміння положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;
- визначати можливості права і держави при вирішенні соціальних і особистих питань;
- володіти мовою права, правовими поняттями, принципами, нормами, процедурами для рішення правових питань;
- мати уявлення про різноманіття існуючих правових систем, тенденції їх розвитку та взаємодії;
- використовувати правове мислення, категоріальний апарат юриспруденції для вирішення правових проблем та проблем розвитку держави;

- оцінювати конфлікти, що виникають у суспільстві, через призму суб'єктивних прав і юридичних обов'язків для використання юридичних засобів і державного механізму в їх розв'язанні.
- вибирати оптимальний варіант правового рішення та прогнозування можливих юридичних результатів;
- критично осмислювати основні юридичні проблеми і формувати власну обґрунтовану позицію щодо неоднозначних явищ у юридичній науці та практиці;
- здатність здійснювати практичну, науково-дослідницьку та педагогічну діяльність на основі загальнотеоретичних правових знань та правового досвіду.

Технології інтерактивного навчання.

Актуальним завданням при вивченні дисципліни «Теорія держави та права» є формування у студентів практичних навичок використання технологій інтерактивного навчання. Ця технологія передбачає формування у студента відповідальності до навчання, усвідомлення власної спроможності у пошуці релевантної інформації та її критичне оцінювання. Крім цього, удосконалюються навички використання сучасних інформаційних технологій для пошуку необхідної інформації.

Інтерактивне навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, що має за меті створення комфортних умов навчання, за яких кожен студент відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Технологія інтерактивного навчання передбачає використання комп'ютерних технологій для моделювання юридичних ситуацій, спільного розв'язання проблем.

Використання новітніх технологій дає змогу вийти на новий рівень надання та контролю набутих знань, сформувати конкретні навички, предбачені навчальною дисципліною, і перейти від пасивного навчання на особистісно орієнтоване.

Засоби досягнення особистісно орієнтованого навчання:

1. Використання різних форми і методів, що дозволяє розкрити суб'єктивний досвід студентів.

2. Стимулювання студентів до висловлювання, використання різних способів виконання завдань без страху помилитися, отримати неправильну відповідь.

3. Використання електронного онлайн матеріалу, наприклад онлайн лекції, що дозволяє учням обрати найбільш важливі для них види, форми навчального змісту.

Тому передбачається для здобувачів вищої освіти різні форми організації самостійної підготовки до практичних занять та комунікації з викладачем:

- взаємодія шляхом інтерактивного програмного забезпечення ZOOM, або платформи Google Meet;

- використання електронної пошти для своєчасної передачі підготовлених доповідей на перевірку;

- використання цільових міжнародних та національних пошукових баз даних наукових статей, книг, інших матеріалів, які не висвітлюються в пошукових базах Google.

Слід пам'ятати, що навчання за інтерактивним шляхом вимагає від студента як загальних, так і спеціальних здібностей, оскільки предбачає роботу з комп'ютерною технікою.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ТЕМ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВИВЧЕННЮ

№ п/п	Назва теми
	РОЗДІЛ І
1	Теорія держави і права як наука і навчальна дисципліна
2	Походження права
3	Право та його властивості
4	Право і держава в їхньому співвідношенні
5	Право в системі соціального регулювання
6	Форми (джерела) права
7	Правові норми
8	Система права
9	Система законодавства. систематизація нормативно-правових актів
10	Правоутворення і правотворчість
11	Реалізація та застосування права
12	Тлумачення права
13	Правові засоби та механізм правового регулювання
14	Правовідносини, їх ознаки, структура та склад
15	Правосвідомість і правова культура
16	Правова поведінка

17	Юридична відповідальність, її підстави та види
18	Верховенство права, законність і правопорядок
19	Право і людина. права людини
20	Правові системи та правові сім'ї
	РОЗДІЛ II
21	Поняття, ознаки, сутність та типологія держави
22	Функції держави
23	Форма держави
24	Державна влада і механізм держави
25	Громадянське суспільство і держава
26	Демократична, правова і соціальна держава

ЛЕКЦІЙНИЙ КУРС

ТЕМА 1

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА ЯК НАУКА ТА НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

Поняття юриспруденції та її склад. Юридичні науки та їх класифікація.

Предмет загальної теорії права та держави. Загальні закономірності та специфічні особливості права та держави.

Загальна теорія права та держави у системі юридичних і суспільних наук. Співвідношення теорії права, соціології права і філософії права, теорії держави, політології та конституційного права.

Система загальної теорії права та держави. Правознавство та державознавство. Функції загальної теорії права та держави.

Поняття та система методології юридичної науки. Загальні, загальнонаукові, міждисциплінарні, спеціальні методи пізнання. Принципи пізнання та їх роль в методології юридичної науки. Поняттєво-категоріальний апарат юриспруденції.

Загальна теорія права та держави як навчальна дисципліна, її роль у професійній підготовці.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття та класифікацію юридичної науки; місце загальної теорії права та держави в системі юридичної науки; предмет та функції загальної теорії права та держави; зміст методології юридичної науки.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): визначити місце загальної теорії права та держави в системі юридичних наук; охарактеризувати предмет та основні функції загальної теорії права та держави; демонструвати знання методів, принципів та ін. методології юридичної науки.

План

1. Юриспруденція та юридична наука. Система юридичних наук.
2. Предмет теорії держави і права.
3. Функції теорії держави і права.
4. Поняття і зміст методології юридичної науки.
5. Теорія держави і права як навчальна дисципліна, та її роль у професійній підготовці.

Основний зміст

1. Юриспруденція та її склад. Система юридичних наук.

Юриспруденція в перекладі з латинської мови означає правознавство, сукупність наукової та практичної діяльності юристів.

В залежності від сфери наукового дослідження систему наук умовно поділяють на три основні підсистеми: природничі науки, точні науки і суспільні науки. У кожній з них присутній комплекс теоретичних і прикладних наук.

Враховуючи, з одного боку, нерозривний зв'язок між державою і правом, з іншого – відмінність держави і права, в юриспруденції виділяють дві основні підсистеми знань: **правознавство і державознавство.**

Юриспруденція – це спеціалізована галузь суспільствознавства, що виробляє, узагальнює та транслює наукові знання про державно-правові явища, та практична діяльність, заснована на цих знаннях.

Сьогодні юриспруденція розглядається як складне поняття, що охоплює вироблення, передачу та застосування юридичних знань:

юридична наука – система наук про державу і право;

юридична практика – професійна діяльність юриста;

юридична освіта – система навчання юридичній професії.

Єдність цих трьох сфер становить сучасну юриспруденцію.

Існують різні **класифікації юридичних наук**. Імовірно, найточнішим критерієм їх класифікації є **предмет науки**, тому юридичні науки можна поділити на групи:

загальнотеоретичні юридичні науки	теорія держави і права, юридична деонтологія, філософія права, соціологія права, порівняльне правознавство
історико-юридичні науки	зарубіжна та вітчизняна історія держави і права, історія вчень про державу і право
галузеві науки	конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право, група наук процесуального права тощо
міжгалузеві або комплексні науки	земельне право, екологічне право, банківське право тощо
прикладні науки	криміналістика, кримінологія, судова

	медицина, судова психіатрія, судова бухгалтерія, юридична психологія, правова статистика тощо
міжнародно-правові науки	міжнародне публічне право, міжнародне приватне право

Теорія держави і права – методологічна по відношенню до інших юридичних наук. Для них вона розробляє та вдосконалює методологію (систему методів, прийомів і принципів дослідження).

2. Предмет теорії держави і права.

Кожна наука має свій об'єкт і предмет дослідження, які тісно співвідносяться, але повністю не співпадають. Поняття об'єкта ширше, ним охоплюються явища зовнішнього світу, на які поширюються пізнання і практичний вплив людей.

Предмет – це частина, сторона, той чи інший конкретний аспект об'єкта, досліджуваний даною наукою; це коло основних, найбільш суттєвих питань, які вона вивчає.

Якщо об'єкт виступає, як правило, загальним для ряду наук, то предмет однієї науки не може збігатися з предметом іншої. Будь-яка наука має властивий тільки їй одній предмет, яким і визначаються самостійність, своєрідність і особливості тієї чи іншої науки, її відмінність від інших систем знань.

Предметом теорії права та держави є найзагальніші закономірності та випадковості виникнення, буття, функціонування та розвитку держави і права, на основі пізнання яких розробляються фундаментальні проблеми, що мають методологічне значення для галузевих юридичних наук.

Предмет загальної теорії права та держави містить:

- 1) сутність і соціальне призначення держави і права;
- 2) закономірності та випадковості виникнення, функціонування та розвитку держави і права;
- 3) систему базових понять і категорій юриспруденції (право, держава, їх функції, форми, норми права, правовідносини, реалізація права, правопорядок тощо);
- 4) теоретичні моделі правотворчої, правореалізаційної, правозастосовної та інтерпретаційної практики та прийоми юридичної техніки;
- 5) гіпотези, прогнози та практичні рекомендації щодо вдосконалення та розвитку права і держави.

3. Функції теорії держави і права.

Функції теорії права та держави – основні напрями її впливу на розвиток юридичної науки, юридичної практики та юридичної освіти.

До основних функцій загальної теорії права та держави слід віднести:

- гносеологічну (пізнавальну);
- методологічну;
- ідеологічну;
- практико-орієнтувальну (прикладну).

4. Поняття і зміст методології юридичної науки.

Методологія теорії держави і права – це система підходів, методів та принципів наукового пізнання державно-правових явищ.

Метод у перекладі з грецької – шлях дослідження, вчення, теорія. Поняття методології ширше поняття методу (методів) пізнання. Це обумовлено тим, що методологія загальної теорії права як певна область наукового знання не зводиться тільки до методу (методів) теоретичного

пізнання права. Метод (методи) пізнання складає лише центральну частину цієї методології.

Так, якщо предмет науки вказує нам на те, що саме вивчає дана наука, то метод вказує на те, яким шляхом відбувається це дослідження.

Всі методи теорії держави і права умовно можна розділити на 4 групи:

загальні	властиві кожній людині в повсякденному житті	спостереження, порівняння, узагальнення тощо
загальнонаукові	застосовуються у всіх науках	діалектики, формальної логіки, системного аналізу
міждисциплінарні	застосовуються в близьких по предметах дослідження науках	культурологічний метод, статистичний, соціологічний, конкретно-історичний
спеціальні	властиві теоретико-правовій науці	формально-юридичний (догматичний), порівняльно-правовий

5. Теорія держави і права як навчальна дисципліна, та її роль у професійній підготовці бакалаврів.

Теорія держави і права – одна з найбільш складних навчальних дисциплін, що вивчаються на першому курсі. Вона насичена узагальненнями, поняттями (категоріями). Особливого значення набувають наукові визначення, які в стислому вигляді відображають суть аналізованих явищ. Тому крім підручників, студентам необхідно самостійно і поглиблено

працювати з монографіями, збірниками наукових праць, статтями в юридичних журналах.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення юриспруденції.
2. Яке місце загальної теорії права та держави в системі юридичних наук?
3. Яка особливість предмету загальної теорії права та держави?
4. Назвіть основні функції загальної теорії права та держави.
5. Яке значення має методологія у вивченні державно-правових явищ?
6. Охарактеризуйте основні методологічні принципи?
7. Особливість предмету теорії держави і права. Порівняти предмет теорії держави і права і конституційного права

ТЕМА 2

ПОХОДЖЕННЯ ПРАВА

Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види. Архаїчне право.

Шляхи (способи) становлення права: розкладання мононорм, визнання правових звичаїв, утворення судових прецедентів та видання нормативно-правових актів.

Історичні етапи розвитку права.

Теорії походження права: ідеалістичний та матеріалістичний підхід. Огляд теорій походження права: міфологічних/теологічних, природно-правової, історичної, соціологічної, марксистської (класової), психологічної, примирення, неолітичної революції.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванати систему знань про: соціальне регулювання у первісному суспільстві; мононорми та їх види; шляхи становлення права; історичні етапи розвитку права; основні теорії походження права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти процес генезису права; мати уяву про мононорми та їх види; знати основні шляхи становлення права; вміти характеризувати історичні етапи розвитку права; демонструвати знання основних теорій походження права.

План

1. Огляд теорій походження права.
2. Соціальне регулювання у первісному суспільстві.
3. Шляхи становлення права.
4. Відмінності права від соціального регулювання у первісному суспільстві.

Основний зміст

1. Огляд теорій походження права.

Існує декілька найбільш загальних підходів до постановки і вирішення проблеми походження права:

Підхід	Основна ідея	Основні теорії
Ідеалістичний	ґрунтуючись на уявленні надприродний,	міфологічна/теологічна, природно-правова,

	незалежний від людини і суспільства характер права, пов'язує право з волею Бога (богів), героїв, духів тощо.	історична, соціологічна,
Матеріалістичний	передбачає земні, такі, що кореняться в природі людини та/або суспільства, причини формування права.	марксистська (класова), психологічна, примирення, неолітичної революції.

2. Соціальне регулювання у первісному суспільстві.

Відносини у первісному суспільстві регулювалися за допомогою соціальних норм (правил поведінки). Головними джерелами правил поведінки були міфи, традиції, звичаї, ритуали, обряди. Вони регулювали роботу, побут, сімейні відносини, відтворення населення і рішення конфліктів. Соціальні норми додержавного суспільства не можуть бути зараховані ні до категорії правових, ні до категорії моральних норм.

Мононорма – це обов'язкове правило поведінки в якому не диференціювались різні норми соціальної регуляції: мораль, релігія, право.

Ознаки мононорм:

- склалися стихійно, існували виключно в свідомості людей і передавалися з покоління в покоління усно;
- не були розщеплені за регулятивними особливостями;
- виконувалися добровільно;

- основним засобом регулювання була заборона;
- забезпечувалися всім колективом громади, а не спеціальним апаратом примусу, який був відсутній в первісному суспільстві;
- характерною була відсутність суб'єктивних прав, виникнення лише зародків позитивних обов'язків. Права та обов'язки члена родової громади складали одне ціле;
- не давали переваг одному члену роду перед іншим, закріплювали «первісну рівність».

3. Шляхи становлення права.

З ускладненням суспільних відносин всередині родової громади загострюються соціальні конфлікти, зникає єдність членів суспільства. Існуючі мононорми перестають забезпечувати порядок і стабільність. Певна частина найбільш значимих соціальних норм первісного ладу вимагає спеціального захисту.

Формування права відбувається шляхом ускладнення суспільних відносин, що постійно повторюються, їхнього визнання та захисту державою. Виникнення права – тривалий історичний процес.

Основними шляхами його формування були:

- визнання індивідуальних, фактичних, повторюваних відносин як права;
- санкціонування державою звичаїв;
- утворення правових норм судовими органами;
- установлення правових норм державною владою у виді нормативних актів.

Важливим етапом у формуванні права стало перетворення звичаїв первісного суспільства на правові звичаї. Значну роль у становленні правових норм зіграли суди, що були першими державними органами. Судові

органи формулювали правові прецеденти. З часом основною формою права стають державні нормативні правові акти.

4. Відмінності права від соціального регулювання у первісному суспільстві.

Право має певні відмінності від соціальних норм первісного суспільства:

	Норми-звичаї первісного суспільства	Норми права в державі
за способом виникнення	виникають поступово у процесі спільного життя людей внаслідок багаторазового повторення суспільних відносин; суб'єктом їх утворення є вся община, первісне суспільство;	формується в суспільстві, організованому в державу, внаслідок постійного повторювання однотипних відносин; формулюються (установлюються, деталізуються, санкціонуються) уповноваженими державними органами (в тому числі судовими);
за вольовою спрямованістю норм	виражають волю (інтерес) всієї общини, роду або племені; нормують працю їх членів на суспільні потреби; регулюють відносини у процесі загального виробництва та розподілу продуктів тощо;	виражають волю (інтерес) соціальної групи (класу, стану, касти), що перебуває при владі; закріплюють економічну та соціальну нерівність; певною мірою регулюють загально-соціальні відносини (залежно від типу держави: рабовласницька, феодална, буржуазна тощо);
за формою	існують в усній, формі у	є письмовими документами

зовнішнього вираження	свідомості людей, передаються з покоління в покоління;	різноманітних правових форм: нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів, правових прецедентів, правових доктрин, релігійно-правових текстів;
за часом набрання сили	виникають і відмирають поступово, без суворо встановленого порядку;	набирають сили чи припиняють дію офіційним шляхом, у суворо встановленому порядку (нормативно-правові акти, нормативно-правові договори тощо), а також у результаті індивідуального або колективного волевиявлення (індивідуальні і корпоративні договори та ін.);
за засобами регулювання	не знають поділу на права і обов'язки; спочатку використовують заборони (табу), згодом – зобов'язання і загальні дозволи як засоби соціального нормативного регулювання	передбачають поділ на суб'єктивні права і суб'єктивні юридичні обов'язки; установлюють правові загальні дозволи, зобов'язання і заборони як засоби правового нормативного регулювання;
за способом забезпечення виконання	здійснюються відповідно до звички, традицій, внутрішнього переконання, громадського осуду; у разі їх порушення примус виходить від	забезпечуються всіма засобами суспільного і державного впливу (переконання, заохочення і рекомендація, керівництво, контроль, особистий приклад), включаючи застосування

	роду або іншої соціальної спільності (вигнання з общини, тілесні покарання, страта).	державного примусу – у разі, якщо владні розпорядження не виконуються добровільно.
--	--	--

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Яким чином регулювались відносини у первісному суспільстві?
2. Назвіть основні способи формування права
3. Охарактеризуйте історичні етапи розвитку права.
4. Які теорії походження права слід віднести до ідеалістичних а які до матеріалістичних?

ТЕМА 3

ПРАВО ТА ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ

Поняття права. Сутність права.

Основні ознаки права: загальнооб'язковість, нормативність, формальна визначеність, процедурність, системність, офіційна гарантованість.

Природне та позитивне право. Об'єктивне та суб'єктивне право. Об'єктивне право та його співвідношення із позитивним правом.

Соціальне призначення права. Функції права: поняття та види. Принципи та постулати права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття, сутність та основні ознаки права; співвідношення природного та позитивного,

об'єктивного та суб'єктивного права; основні функції, принципи та постулати права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати сутність та основні ознаки права; розуміти співвідношення природного та позитивного, об'єктивного та суб'єктивного права; демонструвати знання функцій, принципів та постулатів права.

План

1. Поняття та основні ознаки права. Сутність права.
2. Природне, позитивне та об'єктивне право.
3. Принципи права.
4. Функції права.

Основний зміст

1. Поняття (Визначення) та основні властивості права. Сутність права.

В класичному розумінні **право** – це система загальнообов'язкових, формально-визначених, встановлених і охоронюваних державою правил поведінки, що виражає міру свободи і справедливості, досягнуту певним суспільством, і служить для регулювання суспільних відносин.

Сучасна правова доктрина пропонує розуміння **права** як системи норм, які ґрунтуються на ідеях свободи та справедливості, призначені для регулювання суспільних відносин і забезпечені державою або іншим публічно-владним суб'єктом.

Сутність і цінність права як явища соціального порядку виявляється через його **ознаки**:

Соціальні:	Юридичні:
<p>втілює справедливу міру свободи і рівності, визнану більшістю суспільства;</p> <p>виступає регулятором суспільних відносин.</p>	<p>загальнообов'язковість;</p> <p>нормативність;</p> <p>формальна визначеність;</p> <p>системність;</p> <p>зв'язок з державою;</p> <p>регулятивність;</p> <p>вираз міри свободи і справедливості;</p> <p>процедурність;</p> <p>компромісний характер.</p>

Сутність – це внутрішній зміст предмету, що виражається в єдності всіх його різноманітних властивостей і відносин.

Визначення сутності права, врешті речт, зводиться до відповіді на три питання: «Хто створює право? Кому воно повинне служити? Яким чином виявляється сутність права?». Представники різних шкіл права по-різному відповідають на ці питання.

Соціологічний підхід: класова (що право виражає волю пануючої соціальної спільноти (касти, стану, класу). і загальносоціальна (право виражає узгоджену волю населення, сформовану в результаті взаємних поступок) сутність права.

Природно-правовий підхід до розуміння сутності права (право виступає як формалізоване добро, справедливість, милосердя, гуманізм).

Нормативістський (позитивістський) підхід до розуміння сутності права (абстрагується від соціальних характеристик права і тому пов'язує сутність права виключно з волею держави).

2. Природне, позитивне та об'єктивне право.

Природне право (jus naturale) – це природжені, невідчужувані, невід'ємні, обумовлені природою людини, людським розумом, загальними етичними принципами правила поведінки, які існують незалежно від держави і поширюються на всі часи і народи. Природне право є сукупністю ідеальних, глибоко етичних і надзвичайно справедливих уявлень про право. Воно виникло задовго до держави і може існувати поза нею.

Позитивне право – закріплений в офіційних джерелах права нормативний регулятор, на основі якого визначаються межі дозволеної та належної поведінки людей, а компетентними державними органами виносяться юридично обов'язкові рішення. Позитивне право є результатом державної правотворчої діяльності.

Об'єктивне право – це система всіх діючих в країні норм права, відбитих в різних джерелах права і не залежних від індивіда.

Суб'єктивне право – це визначена об'єктивним правом міра дозволеної поведінки суб'єкта права.

3. Принципи права.

Принципи права – це основні ідеї, початкові положення або формулювання, провідні засади процесу, розвитку і функціонування права. Принципи права є узагальненням і поширенням якого-небудь положення на всі явища тієї правової сфери, з якої відповідний принцип абстрагований.

Загальносоціальні	принцип пріоритетності загальнолюдських цінностей над груповими (класовими,
--------------------------	---

	національними) цінностями; принцип гуманізму; принцип демократизму
Спеціально-юридичні	загальноправові принципи; галузеві принципи; міжгалузеві принципи; принципи інститутів.

4. Функції права.

Функції права – це основні напрями впливу права на людину і суспільство (на суспільні відносини, суспільні відносини, свідомість людей). Категорія функцій права допомагає з'ясувати соціальне призначення права, характер його впливу на поведінку учасників суспільних відносин.

Загальносоціальні	інформаційна; орієнтаційна; виховна; культурно-історична; стабілізаційна; функція соціального контролю; організаторська; управлінська. Деякі науковці виділяють додатково: економічну, політичну, ідеологічну функції
Спеціально-юридичні	регулятивна (регулятивна статичну і регулятивну динамічна); охоронна. Деякі науковці виділяють додатково також компенсаційну, обмежувальну і відновну функції права.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте основні юридичні ознаки права.
2. Як співвідносяться об'єктивне та позитивне право?
3. Охарактеризуйте особливості функції права.
4. Охарактеризуйте особливості класифікації принципів права.

ТЕМА 4

ПРАВО І ДЕРЖАВА В ЇХНЬОМУ СПІВВІДНОШЕННІ

Єдність і відмінності у походженні, сутності, організації права і держави.

Механізм взаємодії права і держави. Типи зв'язків між правом і державою: функціонально-координаційні, причинно-наслідкові.

Тоталітарна (єтатистська), ліберальна та прагматична (дуалістична) моделі взаємодії права і держави.

Проблема подолання єтатизму і рух до правової держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: основні аспекти взаємодії між правом і державою; типи зв'язків між правом і державою; основні моделі взаємодії права і держави; проблеми подолання єтатизму і рух до правової держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти основні аспекти співвідношення (єдності, відмінності та взаємодії) права і держави; знати моделі і типи взаємодії між правом і державою; розуміти проблему подолання єтатизму і руху до правової держави.

План

1. Єдність і відмінності права і держави.
2. Типи зв'язків між правом і державою.
3. Тоталітарна, ліберальна, прагматична моделі взаємодії права і держави.

Основний зміст

1. Єдність і відмінності держави і права

Співвідношення держави і права містить у собі три головних аспекти: єдність, відмінності та взаємодію.

Єдність держави і права	спільність походження і розвитку; спільність факторів, що обумовлюють сутність держави і права; спільність соціального призначення.
Відмінності держави і права	впливають уже з визначень цих понять, їх онтологічного статусу та суспільної природи.
Взаємодія держави і права	виражається в різноманітному впливі один на одного. Вплив держави на право полягає, у тому, що вона створює, змінює, удосконалює, охороняє від порушень, запроваджує в життя норми права. Право, у свою чергу, легалізує і конститує державну діяльність, визначає її загальні границі (межі). За допомогою права закріплюються внутрішня організація держави, її форма, структура, апарат (механізм) керування, статус і компетенція різних органів і посадових осіб, принцип поділу влади,

оформляються необхідні інститути.

2. Типи зв'язків між правом і державою.

Держава і право – політико-юридична система, що включає два самостійних, але взаємодіючих явища.

Співвідношення держави і права – це не співвідношення предмету та його ознаки, властивості, а співвідношення двох самостійних, взаємодіючих явищ, кожне з яких володіє власними ознаками, властивостями.

В наукових колах відбувається дискусія щодо діалектичної природи (типу) зв'язків між державою і правом. На думку одних вчених, ці зв'язки носять функціонально-координаційний характер, на думку інших – причинно-наслідковий. Існує також і компромісна точка зору.

Причинно-наслідковий тип зв'язків

Право виникає й існує тому, що певні суспільні відносини, потреби, інтереси не можуть бути виражені, структуровані, реалізовані нормально поза і крім правових форм. Держава обробляє і систематизує суспільні відносини, волю, інтереси, мотиви, мети, ідеї, доктрини, суспільну думку, цінності, надає їм потрібну форму та юридичну чинність. При цьому вона підкріплює право державним примусом на випадок відхилення від норми права.

Соціальні та інші відносини можна охарактеризувати як зовнішню причину права. Держава, якщо їх розглядати як систему елементів політико-правової системи суспільства – є внутрішньою причиною права (умовою виникнення права).

Функціонально-координаційний тип зв'язків

Функції права і держави підпорядковані єдиним цілям та задачам, реалізація функцій одного неможлива без функціонування іншого. Право

вносить міру в здійснення державної влади і управління. Велика роль законності в реалізації державою своїх функцій. Бажання укласти діяльність держави в правові рамки – це об'єктивно необхідна умова, що веде до організованості, упорядкованості, узгодженості дій людини, суспільства і держави.

3. Тоталітарна, ліберальна, прагматична моделі взаємодії права і держави

У літературі визначаються три точки зору щодо якісної характеристики співвідношення права і держави: тоталітарна (етатистська), ліберальна та прагматична (дуалістична).

Тоталітарна (етатистська) концепція ставить державу вище права, розглядає право як елемент та інструмент політики держави. Інституційно ця концепція проявляється у феномені тоталітарної держави, а ідеологічно – у позитивістському мисленні.

Ліберальна точка зору віддає пріоритет людині та її правам перед державою. Головним у вченні лібералізму є твердження про те, що суспільне співробітництво та поділ праці є можливими тільки в системі приватної власності на засоби виробництва, тобто тільки в умовах ринкової економіки та конкуренції.

Прагматична (дуалістична) концепція взаємовідносин держави і права полягає в тому, що, з одного боку, держава відіграє особливу роль у формулюванні права і забезпеченні правопорядку в суспільстві, а, з іншої, право пов'язує державну владу, зобов'язує її дотримуватися правових приписів у всіх сферах діяльності, тобто вона теж орієнтована на формування правової держави, де право стоїть над державою, обмежуючи державну владу.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. В чому полягає єдність права та держави?
2. Які основні аспекти взаємодії права та держави?
3. Назвіть основні відмінності між правом та державою.

ТЕМА 5

ПРАВО В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Соціальне регулювання: поняття та види. Внутрішнє та зовнішнє, стихійне і волевстановлене, нормативне і ненормативне, загальне та індивідуальне соціальне регулювання.

Поняття і види норм: природні, технічні, соціальні. Різновиди соціальних норм: правові, моральні, релігійні, корпоративні, естетичні, звичаї та традиції.

Специфіка правового регулювання в системі соціального регулювання. Типи та методи правового регулювання. Форми правового регулювання.

Співвідношення права та інших соціальних норм: єдність, відмінність, взаємодія.

Нормативні акти: поняття та види.

Мета лекції

Надати уявлення та сформулювати систему знань про: поняття та види соціального регулювання; види соціальних норм; специфіку правових норм в системі соціального регулювання; типи, форми та методи правового регулювання; співвідношення права та інших соціальних норм; поняття та види нормативних актів.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): розуміти основні аспекти соціального регулювання; знати поняття і види норм; повинен засвоїти типи, форми та методи правового регулювання; мати уяву про співвідношення (єдність, відмінність, взаємодію) права та інших соціальних норм; знати поняття та види нормативних актів.

План

1. Соціальне регулювання: поняття та види.
2. Поняття і види норм. Різновиди соціальних норм.
3. Правове регулювання: поняття, типи, методи та форми
4. Співвідношення правових та інших соціальних норм.
5. Нормативні акти: поняття та види.

Основний зміст

1. Соціальне регулювання: поняття та види

Соціальне регулювання – упорядкування відносин між людьми, їх поведінки за допомогою створення і реалізації соціальних норм.

Види соціального регулювання:

1. внутрішнє та зовнішнє;
2. стихійне (природне) та вольове (волевстановлене);
3. загальне та індивідуальне;
4. нормативне та ненормативне.

2. Поняття і види норм. Різновиди соціальних норм

Норми – це певні стандарти, зразки, еталони, моделі поведінки учасників соціальної комунікації.

Діючі в людському суспільстві норми умовно розбиваються на три групи:

1. природні норми, або закони природи;

2. технічні (соціально-технічні) норми – правила поведення з технічними і природними об'єктами (наприклад, державні будівельні правила);
3. соціальні норми – вироблені у процесі історичного розвитку правила соціальної взаємодії, що відповідають типу культури та характеру організації певного суспільства й забезпечені засобами соціального впливу.

Види соціальних норм:

1. норми моралі (етичні норми);
2. правові норми;
3. релігійні норми;
4. корпоративні норми (норми об'єднань громадян);
5. звичаї і традиції;
6. естетичні норми.

Специфіка правових норм в системі соціального регулювання визначається тим, що:

- норми права пов'язані з державою;
- порушення норми права тягне за собою негативну реакцію держави у вигляді юридичної відповідальності;
- дія норм права поширюються на всіх людей, а не тільки на прихильників тієї або релігії або членів корпорації.

3. Правове регулювання: поняття, типи, методи та форми.

Правове регулювання є одним з різновидів соціального регулювання.

Правове регулювання – це впорядкування найважливіших суспільних відносин, що здійснюється компетентним суб'єктом за допомогою правових засобів.

Типи правового регулювання:

1. загальнодозвільний тип правового регулювання виражається у принципі «дозволено все, що прямо не заборонено законом»;
2. спеціально-дозвільний тип правового регулювання виражається у принципі «заборонено все, що прямо не дозволено законом».

Метод правового регулювання — це сукупність прийомів правового впливу на соціальні зв'язки та явища.

До методів правового регулювання слід віднести:

1. імперативний і диспозитивний методи;
2. метод обмежень і метод заохочень;
3. метод автономії та рівності сторін і метод субординації.

Кожен метод правового регулювання складається з окремих **способів (приймів) правового регулювання**: дозвіл; зобов'язання; заборона; наділення правом; рекомендація; заохочення; обмеження; покарання.

Залежно від масштабу впливу правове регулювання здійснюється у двох основних формах:

1. нормативне правове регулювання;
2. індивідуальне правове регулювання.

4. Співвідношення права та інших соціальних норм

Місце права в системі соціального регулювання визначається, передусім, характером взаємодії права та інших соціальних норм (моралі, релігії, звичаїв, політики, корпоративних норм тощо).

В якості прикладу слід навести **співвідношення норм права та моралі**. Мораль і право – головні регулятори поведінки людей.

Єдність права і моралі:	Відмінність права і моралі в:	Взаємодія права і моралі:
системність;	способах встановлення;	взаємно доповнюють

єдина мета; збіг приписів; однакове коло адресатів; єдині цінності.	методах забезпечення; формах виразу; оцінних поняттях; різному характері відповідальності за порушення і різному порядку реалізації відповідальності; сферах дії; змісті.	одне одного. Норми права служать і повинні служити провідниками моралі, закріплювати і захищати моральні засади суспільства. Сила законів збільшується, якщо вони спираються не тільки на владу, але й на суспільну мораль.
--	--	--

Але можна навести приклади, коли право вступає в протиріччя з мораллю:

мораль забороняє, право дозволяє: смертна кара; вбивство людини людиною на війні; розірвання шлюбу; аборти;

мораль дозволяє, право забороняє: сегрегаційні закони; заборона листування з ув'язненими в СРСР; заборона багатоженства в ісламських країнах орієнтованих на європейські стандарти.

За аналогічною схемою можна розглядати співвідношення права з іншими соціальними нормами.

5. Нормативні акти: поняття та види

Нормативний акт – це прийнятий соціальним суб'єктом документальний акт, що характеризується соціальною (груповою) легітимністю та містить нормативні приписи для невизначеного кола суб'єктів.

Ознаки нормативного акту:

- це акт, що має документальну форму (письмовий документ, що має назву та інші реквізити);
- розроблений або прийнятий суб'єктом, за яким суспільство (або його частина) визнає право здійснювати такі дії;
- містить правила поведінки, якими повинні керуватися суб'єкти суспільних відносин у певних життєвих ситуаціях.

Класифікація нормативних актів здійснюється відповідно до різних критеріїв: залежно від того, ким вони вироблені або прийняті, кому адресовані, за сферами дії та ін. Наприклад, виділяють нормативні акти:

1. юридичного і неюридичного характеру;
2. серед неюридичних актів – релігійні, політичні, ідеологічні тощо;
3. зовнішньої дії (правила дорожнього руху видані державним органом, але поширюються на всіх учасників дорожнього руху) і акти внутрішньої дії (статут політичної партії поширюється тільки на її членів).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення соціального регулювання.
2. Охарактеризуйте ненормативне регулювання.
3. Охарактеризуйте співвідношення: права та моралі; права та релігії; права та звичаїв; права та корпоративних норм; права та політики.
4. Наведіть приклади різних видів нормативних актів.

ТЕМА 6

ФОРМИ (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА

Поняття та види джерел права: матеріальні, ідеальні, пізнавальні, формально-юридичні. Форми (джерела) права. Різноманіття форм (джерел) права.

Правовий звичай та його місце в сучасному праві.

Юридичний прецедент. Види прецедентів. Структура прецеденту. Судовий прецедент.

Нормативний договір. Міжнародні та внутрішньодержавні договори.

Релігійний текст як джерело права.

Юридична доктрина і коментар до юридичних текстів.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та види джерел права; характеристику різних форм (джерел) права (правового звичаю, юридичного прецеденту, нормативного договору, релігійних текстів, юридичної доктрини).

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття форми (джерела) права; розуміти різноманіття джерел права; демонструвати знання різних джерел права; давати характеристику джерелам права України.

План

6. Поняття та види джерел права.
7. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.
8. Юридичний прецедент.
9. Нормативно-правовий акт.
10. Нормативний договір.

11.Священні книги (релігійні тексти).

12.Юридична доктрина і коментар до юридичних текстів.

Основний зміст

1. Поняття та види джерел права.

Поняття «джерело права» уживається в юридичній літературі в чотирьох значеннях:

1) джерело права в матеріальному сенсі – це система об’єктивних потреб суспільного розвитку, зокрема, суспільні відносини та інтереси, що потребують юридичного оформлення;

2) джерело права в ідеальному сенсі – це віддзеркалення матеріального джерела права у правосвідомості законодавця та інших суб’єктів правотворчості;

3) джерело права в пізнавальному сенсі – це підготовчі документи і матеріали, проекти нормативно-правових актів, які використовуються при тлумаченні юридичних текстів. Такий же характер мають юридично нечинні історико-правові пам’ятники;

4) джерело права у формальному сенсі – це юридично оформлений результат ідеологічного усвідомлення об’єктивних потреб суспільного розвитку. Інакше кажучи, формальне (юридичне) джерело права – це форма права. Поняття «форма права» показує, як зміст права організований і виражений ззовні.

Форми (джерела) права – визнані або прийняті державою зовнішні, офіційно-документальні способи вираження (організації, існування) права.

Види форм (джерел) права:

1. правовий звичай;
2. юридичний (судовий або адміністративний) прецедент;

3. нормативний договір;
4. релігійний текст;
5. юридична доктрина;
6. нормативно-правовий акт.

Виділяють: первинні та вторинні, основні та додаткові джерела права.

2. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.

Правовий звичай – це стійке правило поведінки, що стихійно склалося і офіційно визнане державою.

Види звичаїв залежно від їхньої ролі у правовому регулюванні:

1. звичаї *secundum legem* (на додаток до закону);
2. звичаї *praeter legem* (окрім закону);
3. звичаї *adversus legem* (проти закону).

Правові звичаї мають місце в системі міжнародного права.

Міжнародно-правовий звичай – це сформоване на практиці неписане правило поведінки, за яким суб'єкти міжнародного права визнають юридично обов'язкову силу.

3. Юридичний прецедент

Юридичний (судовий, адміністративний) прецедент – рішення судового або адміністративного органу у конкретній справі, якому надана нормативна сила і яке служить зразком для вирішення аналогічних справ.

Судовий прецедент – це загальне офіційне правило, яке встановлюється судом при рішенні конкретної справи, тоді, коли він виявив, що зі всіх чинних правових норм жодна не підходить до даного випадку. Це загальне правило стає частиною чинного права, стає обов'язковим і підлягає застосуванню судами, рівними за статусом цьому суду, а також всіма нижчестоящими судами.

Адміністративний прецедент – рішення органу виконавчої влади у конкретній справі, обґрунтування якої стає правилом, яке застосовується при рішенні аналогічних справ. Сфера застосування адміністративних прецедентів є вузькою, ніж у судових прецедентів.

Юридичний прецедент як форма права має як свої переваги, так і недоліки.

В Україні, яка тяжіє до романо-германської правової сім'ї, ставлення до судового прецеденту, як до джерела права, є дискусійним. Так, окремими вченими судовий прецедент не визнається формою права. Але, існує позиція, згідно з якою, рішення Конституційного Суду України слід вважати прецедентами тлумачення. В цьому випадку судовий прецедент розглядається в якості джерела права в Україні.

4. Нормативно-правовий акт

Нормативно-правовий акт – письмовий документ, виданий в установленому порядку компетентним органом держави, що містить правові норми загального характеру.

Існує чимало **класифікацій** нормативно-правових актів, які показують різноманітність їхніх форм і змісту:

- залежно від суб'єкту правотворчості;
- залежно від сфери дії;
- залежно від строку дії;
- найбільш значущою є класифікація нормативно-правових актів за юридичною чинністю.

Нормативно-правовий акт є основною формою сучасного права через загальну тенденцію до підвищення ролі держави в правовому регулюванні. В той же час це і найбільш досконала форма права. Документально-письмова форма нормативно-правових актів дозволяє чітко і доступно викласти правові приписи і оперативно ознайомити з ними населення.

5. Нормативний договір

Нормативний договір – це угода між двома і більше суб'єктами правотворчості, що встановлює правові норми, обов'язкові для невизначеного кола осіб і розрахована на багаторазове застосування.

Нормативний договір є основною формою в системі міжнародного права, і все ширше використовується в національних системах права.

Класифікація нормативних договорів:

1. внутрішньодержавні договори (конституційні, адміністративні, цивільно- правові тощо) і міжнародні договори;
2. договори про компетенцію і договори про взаємодію;
3. координаційні та субординаційні договори.

6. Священні книги (релігійні тексти).

Релігійний текст – це священна для віруючих книга або послання глави церкви (релігійної організації), що містить, разом з релігійними, правові норми.

Точніше кажучи, в такому тексті релігійні і правові приписи складають нерозривну єдність. Прикладом релігійного тексту може служити Біблія, Тора, Коран, енцикліки (вселенські послання) римського папи тощо.

7. Юридична доктрина

Юридична доктрина – це науково оформлена концептуальна ідея, спрямована на удосконалення правового регулювання й визнана державою або іншим публічно-владним суб'єктом як джерело правотворчості та правозастосування.

У системі національного права України і деяких інших країн юридична доктрина використовується при розробці нових законів. У системі міжнародного права юридична доктрина використовується як самостійне, хоча й допоміжне, джерело.

Доктринальні положення одержують зовнішнє оформлення за рахунок інших правових явищ (в першу чергу – судової практики, а також нормативно- правових актів). Сприймаючи доктрину, вони деталізують її положення, додаючи їм характер конкретних правил поведінки.

Роль вчених-юристів у формуванні права, його сучасних норм і принципів велика і безперечна. Але в сучасних умовах правом стають лише норми, прийняті компетентними органами держави. Жодне джерело, підготовлене ученими-юристами, не має загальнообов'язкового характеру і в кращому разі містить рекомендації та побажання.

Отже, юридична доктрина є додатковим (неформальним) джерелом права.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Яке місце правового звичаю в сучасному праві? (приклади; чи застосовується на практиці)
2. Які переваги та недоліки судового прецеденту як джерела права?
3. Які правила застосування судового прецеденту?
4. Надайте класифікацію нормативно-правового акту.
5. Які реквізити містить нормативно-правовий акт.
6. Дайте характеристику нормативного договору як джерела права (ознаки та класифікація)
7. Перерахуйте основні ознаки релігійного тексту як джерела права (приклади застосування).
8. Охарактеризуйте юридичну доктрину як джерело права (ознаки та приклади застосування).

ТЕМА 7

ПРАВОВІ НОРМИ

Поняття норми права (правової норми). Ознаки, що відрізняють правову норму від інших соціальних норм. Формальна визначеність норми права, загальнообов'язковість, системність, неперсоніфікованість, зв'язок з державою.

Структура норми права: гіпотеза, диспозиція і санкція. Види елементів правової норми.

Способи викладення правових норм. Норма права і стаття нормативно-правового акту.

Класифікація правових норм. Спеціалізовані та конкретні норми права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та структуру правової норми; способи викладення правових норм; класифікацію правових норм за різними підставами.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати основні ознаки правових норм; демонструвати знання щодо способів викладення норм права в нормативно-правових актах; здатний проводити структурний аналіз правових норм; вміти здійснювати класифікацію норм права.

План

1. Поняття та ознаки норми права (правової норми).
2. Структура норми права.
3. Способи викладення правових норм.
4. Класифікація правових норм.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки норми права (правової норми).

Правова норма – це формально визначене, встановлене або офіційно визнане державою і забезпечене її примусовою силою правило поведінки загального характеру, направлене на врегулювання суспільних відносин.

Норми права, будучи різновидом соціальних норм, мають із ними багато спільного і в той же час відрізняються від них специфічними властивостями.

Ознаки норми права:

- загальнообов'язковість (неперсоніфікованість);
- формальна визначеність;
- системність;
- регулятивність;
- зв'язок із державою.

2. Структура норми права

Норму права складають наступні взаємозв'язані **структурні елементи**:

гіпотеза	диспозиція	санкція
частина правової норми, яка указує на умови (життєві обставини, інакше – юридичні факти), за яких ця правова норма вступає в дію	частина правової норми, яка містить вказівку на права та/або обов'язки, що виникають у разі настання життєвих обставин, зафіксованих гіпотезою. Інакше кажучи, диспозиція містить певний правовий	частина правової норми, яка передбачає наслідки реалізації або нереалізації припису, зафіксованого у диспозиції у разі невиконання обов'язку.

	припис адресатові норми – здійснити дію, утриматися від дії, діяти на власний розсуд.	
якщо	то	інакше

Структурні елементи правової норми класифікують за ступенем визначеності і за складом.

Види структурних елементів норми права за визначеністю:

1. абсолютно-визначені (гіпотеза, диспозиція, санкція);
2. відносно-визначені (гіпотеза, диспозиція, санкція);
3. альтернативні (гіпотеза, диспозиція, санкція).

Класифікація структурних елементів правової норми за складом:

1. прості;
2. складні.

3. Способи викладення правових норм

Нормотворча юридична техніка виробила найбільш раціональні способи розташування правових норм у нормативно-правових актах, що забезпечують певну структуру цих актів і зручність користування нормативно-правовим матеріалом.

Можливі наступні **варіанти співвідношення** норми права і статті нормативно-правового акту:

1. в одній статті міститься одна норма права;
2. в одній статті міститься декілька норм права;
3. елементи однієї норми права розташовані в декількох статтях.

Способи викладення норми права можуть бути різними:

Для країн континентальної Європи (романо-германська правова сім'я) характерною є абстрактна форма викладення правових норм. Ознаки врегульованих правом ситуацій у такому разі подаються в узагальненій формі.

Казуїстична форма викладення правової норми є характерною для країн англо-американської правової сім'ї, коли вказана в нормі ситуація викладена детально, з переліком окремих варіантів – казусів.

4. Класифікація правових норм

Кожна система права складається із величезної кількості правових норм. Їх можна класифікувати за різними підставами:

1. по ролі в механізмі правового регулювання розрізняють: конкретні та спеціалізовані норми;
2. залежно від предмету правового регулювання: конституційні, адміністративно-правові, цивільно-правові та інші галузеві норми;
3. залежно від основних методів правового регулювання: імперативні норми і диспозитивні норми;
4. залежно від характеру правового припису, що міститься в нормі: дозвольні, зобов'язуючі та заборонні норми;
5. залежно від часу дії розрізняють: постійні, тимчасові та надзвичайні правові норми;
6. залежно від кола осіб, на які поширюється дія норми, розрізняють загальні, спеціальні та виняткові правові норми;
7. залежно від дії в просторі розрізняють загальні та локальні правові норми;
8. за функціональною спрямованістю розрізняють: регулятивні та охоронні норми;

9. за характером інформаційно-психологічної дії на особу розрізняють: стимулюючі та обмежуючі норми;

10. за субординацією у правовому регулюванні розрізняють: матеріальні та процесуальні норми;

11. за походженням розрізняють: первинні та похідні правові норми.

Таким чином, класифікація правових норм дає уявлення про їх різноманіття і різні способи впливу на поведінку людей.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Назвіть ознаки, що відрізняють норму права від інших соціальних норм.
2. Проведіть аналіз структурних елементів норми права.
3. Без якого елемента не можлива структура норми права?
4. Чим відрізняються між собою абстрактний та казуальний способи викладення правових норм?
5. Які можливі варіанти співвідношення норми права і статті нормативно-правового акту?
6. Охарактеризуйте спеціалізовані норми права.
7. Наведіть приклади класифікації правових норм за різними підставами.

ТЕМА 8

СИСТЕМА ПРАВА

Поняття системи права. Складові системи права: правові норми, інститути права, галузі права, правові спільності.

Галузі права. Предмет і метод правового регулювання як критерії розмежування галузей права. Поняття та види інститутів права. Міжгалузеві інститути права.

Поділ права на приватне і публічне. Специфіка матеріального і процесуального права.

Національне, міжнародне і інтегративне право. Співвідношення між нормами міжнародного та національного права, інтегративного та національного права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття та складові елементи системи права; критерії розмежування галузей права; поняття та види інститутів права; правові спільності; співвідношення між нормами міжнародного та національного права, інтегративного та національного права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття системи права, та вміти характеризувати її основні елементи; розуміти критерії розмежування галузей права; мати уяву про специфіку приватного і публічного, матеріального і процесуального права; аналізувати співвідношення між нормами національного, інтегративного та міжнародного права.

План

1. Система права та її складові.
2. Галузі права та інститути права.
3. Інші підстави для побудови системи права (публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право).

4. Співвідношення національного, міжнародного та регіонального (інтегративного) права.

Основний зміст

1. Система права та її складові.

Система права – це об'єктивно обумовлена внутрішня структура права, що складається із взаємозв'язаних норм, логічно розподілених по галузях, підгалузях та інститутах.

Ознаки (риси) системи права:

- об'єктивна зумовленість;
- органічна цілісність, єдність і взаємозв'язок правових норм, а не їх випадковий набір;
- структурна різноманітність;
- поєднання динаміки і стабільності.

Структурні елементи системи права:

- норми права;
- інститути права;
- підгалузі права;
- галузі права.

2. Галузі права та інститути права.

Центральною ланкою системи права є **галузь** – велика впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний тип схожих суспільних відносин та актів поведінки специфічним методом правового регулювання.

Ознаки (риси) галузі права:

- основа виокремлення галузі права – однотипні суспільні відносини та поведінкові акти, що потребують правового регулювання;
- якісна своєрідність врегульованих суспільних відносин;

- наявність специфічного набору прийомів і засобів регулювання суспільних відносин;
- наявність системно-структурних складових, тобто взаємозв'язаних інститутів і норм права.

Разом з традиційними галузями права України (конституційним, адміністративним, цивільним, кримінальним) формуються такі **нові галузі** права як податкове, банківське, господарське право.

Галузь права, у свою чергу, є підсистемою, що складається з підгалузей і інститутів права.

Підгалузь права – система однорідних предметно-зв'язаних інститутів певної галузі права. Наприклад, підгалуззю цивільного права є право інтелектуальної власності, підгалуззю конституційного права – парламентське право.

Критерії розмежування галузей права:

1. Предмет правового регулювання – це тип суспільних відносин, який регулює певна галузь, це те, що підлягає правовому регулюванню.

Предмет правового регулювання включає: суб'єкти, їх поведінку, об'єкти, соціальні факти, які є підставами виникнення або припинення правових відносин. Предмет правового регулювання є унікальним для кожної галузі права. Наприклад, галузь цивільного права України регулює особисті немайнові і майнові відносини суб'єктів права.

2. Галузевий метод правового регулювання – це характерний для кожної галузі права набір способів впливу права на суспільні відносини, це те, як право впливає на них.

Як основні методи правового регулювання виступають імперативний і диспозитивний методи.

Імперативний метод – це метод владних розпоряджень, що містить в собі, як правило, норми-заборони і норми-обов'язки.

Диспозитивний метод є протилежним імперативному. Він дає суб'єктам можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в рамках закону.

Ще існують такі методи: метод обмежень і метод заохочень; метод автономії та рівності сторін і метод субординації.

Інститут права – впорядкована сукупність правових норм, яка регулює певний рід (групу) суспільних відносин. Інститут права в першу чергу – структурний підрозділ галузі права, дрібніша в порівнянні з галуззю сукупність юридичних норм. У кожній галузі права можна виділити безліч інститутів. Так, до галузі трудового права включаються інститути трудової дисципліни, матеріальної відповідальності, охорони праці тощо. Галузь цивільного права України включає такі інститути, як інститут представництва, інститут дарування, інститут договору купівлі-продажу, інститут спадкоємства тощо.

Ознаки правового інституту:

- однорідність соціального змісту;
- юридична єдність правових норм;
- нормативна відособленість;
- повнота регульованих відносин.

Через ці властивості кожен інститут права виконує властиве тільки йому регулятивне завдання і не повинен входити у суперечність з іншими структурними елементами системи права.

Види правових інститутів:

1. за структурою та місцем в системі права виділяють прості, або галузеві та складні, або міжгалузеві інститути права.

2. за функціональною роллю виділяють регулятивні та охоронні правові інститути;
 3. за субординацією в правовому регулюванні виділяють матеріальні та процесуальні.
- 3. Інші підстави для побудови системи права (публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право).**

Критерієм розмежування публічного і приватного права – інтерес, що захищається правом. За способами захисту інтересу застосовуються різні методи регулювання.

Матеріальне право – це сукупність норм, яка безпосередньо регулює суспільні відносини.

Процесуальне право – це сукупність норм, яка регулює діяльність із реалізації матеріальних норм.

4. Співвідношення національного, міжнародного та регіонального (інтегративного) права.

Існують три основні концепції співвідношення міжнародного і внутрідержавного права:

1. концепція примату міжнародного права;
2. концепція примату внутрідержавного права;
3. дуалістична концепція.

У сучасній юридичній науці домінуючим є помірно дуалістичний підхід, через який признається примат міжнародно-правових норм, якщо вони визнані державою і включені до системи національного права.

Форми трансформації норм міжнародного права:

1. пряма;
2. опосередкована;
3. змішана.

Проблема співвідношення **внутрідержавного** (національного) і **міжнародного права** визначається, з одного боку, об'єктивним процесом розвитку співпраці держав на міжнародній арені, з іншого боку – підвищенням ролі правового регулювання, зокрема – міжнародного – в економічних, соціальних, політичних, культурних відносинах усередині країни.

Останнім часом набуло актуальності питання про співвідношення регіонального (зокрема, європейського) права і національного права. Поняття «європейське право» обіймає дві системи права – право Європейського Союзу та право Ради Європи.

Існують специфічні форми взаємопроникнення права ЄС та національного права, наприклад, через судові рішення.

У теорії та практиці утвердилися два основні принципи, що визначають співвідношення права ЄС і національного права:

1. пріоритет права ЄС щодо національного права, який знайшов віддзеркалення в конституціях держав-членів;
2. принцип прямої дії права ЄС на території держав-членів. Фізичні та юридичні особи мають право посилатися на норми права ЄС при рішенні конкретної справи.

Поняття «регіональне право» може мати не тільки міждержавний, але й внутрішньорідержавний характер.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

8. Дайте визначення системи права.
9. Назвіть структурні елементи системи права.
10. Дайте визначення галузі права.

11. Які основні критерії розмежування галузей права?
12. Як ви розумієте поняття «субінститут права»?
13. Охарактеризуйте правові спільності (публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право).
14. Які основні концепції співвідношення міжнародного і національного права ви знаєте?

ТЕМА 9

СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.

Поняття та ознаки нормативно-правових актів. Види нормативно-правових актів.

Закон: поняття та ознаки. Класифікація законів за різними підставами. Поняття підзаконних актів. Види підзаконних актів.

Дія нормативно-правових актів у часі. Моменти набуття та втрати чинності нормативно-правових актів. Дія нормативно-правових актів у просторі. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.

Законодавство: поняття та склад. Співвідношення системи законодавства з системою права.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та види нормативно-правових актів; закони та підзаконні нормативно-правові акти; дію нормативно-правових актів у часі, у просторі та за колом осіб; поняття та склад законодавства; співвідношення системи законодавства з системою права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та види нормативно-правових актів; вміти характеризувати і класифікувати закони та підзаконні акти; розуміти відмінності між системою законодавства та системою права.

План

1. Ознаки та види нормативно-правових актів.
2. Система законодавства, поняття та склад.
3. Співвідношення системи законодавства із системою права.
4. Дія нормативно-правового акту у часі. Правила набуття та втрати чинності нпа.
5. Дія нормативно-правового акту у просторі.
6. Дія нормативно-правового акту за колом осіб.

Основний зміст

1. Ознаки та види нормативно-правових актів

Нормативно-правовий акт – офіційний документ, прийнятий або виданий в установленому законодавством порядку компетентним органом держави або іншим уповноваженим на це суб'єктом правотворчості, що містить правові норми і розрахований на багаторазове застосування.

Ознаки нормативно-правового акту:

- офіційний характер;
- прийняття або видання відповідно до строго встановленої процедури;
- наявність нових, зміна або скасування старих правових норм;
- письмова форма;
- певна структура акту;

- реєстрація акту;
- публікація акту в офіційному органі друку.

Існує чимало класифікацій нормативно-правових актів, які показують різноманітність їх форм і змісту.

Закон – нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий у встановленому порядку органом законодавчої влади або всенародним референдумом з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Основні ознаки закону:

- приймається тільки суб'єктами, які є носіями державного суверенітету (народ або його найвищий представницький орган);
- має вищу юридичну силу;
- порядок підготовки і видання, як правило, визначається конституцією;
- регулює найбільш важливі суспільні відносини.

Класифікація законів може проводитися за:

1. юридичною силою – всі закони поділяють на конституційні та звичайні; у деяких країнах між конституцією та поточним законодавством існують органічні закони (Молдова, Перу, Франція);
2. структурною формою – розрізняють кодифіковані та некодифіковані закони;
3. місцем в структурі законодавства розрізняють галузеві та міжгалузеві (комплексні) закони.

Підзаконні акти – нормативно-правові акти, видані на основі, на виконання, з метою конкретизації та деталізації положень законів.

Підзаконні акти є різноманітними за формою і джерелами походження.

В Україні існують такі види підзаконних актів:

1. нормативні постанови Верховної Ради України;
2. нормативні укази Президента України;

3. постанови Кабінету Міністрів України;
4. інструкції та нормативні накази міністерств і відомств;
5. нормативні акти місцевих державних адміністрацій;
6. нормативні акти органів місцевого самоврядування.;
7. нормативні накази адміністрації підприємств, установ, організацій.

4. Система законодавства, поняття та склад.

Законодавство – це форма існування права, спосіб надання юридичного значення нормам права, засіб їх організації та поєднання в конкретні статті, нормативні розпорядження, нормативно-правові акти, інститути та галузі законодавства.

Сьогодні найбільш поширеною є точка зору, згідно з якою, законодавство розглядається як сукупність всіх чинних нормативно-правових актів.

Система законодавства – це сукупність законодавчих актів, розміщених у певному ієрархічному порядку.

Система законодавства має, як вертикальну (ієрархічну), так і горизонтальну (за предметом правового регулювання) будову.

5. Співвідношення системи законодавства із системою права.

Система законодавства та система права співвідносяться між собою як форма і зміст.

	Система права	Система законодавства
первинний елемент	норма	стаття (пункт) нормативно-правового акта
спосіб формування	складається об'єктивно (стихійно)	формується за волею законодавця;
будова	лише горизонтальну (галузеву) будову	Горизонтальна і вертикальна (ієрархічна);

відображає	внутрішню будову права	зовнішню форму права;
за обсягом	включає, крім законів, інші джерела права (правові звичаї, юридичні прецеденти, нормативні договори), загальні принципи права	включаються положення, що не є правовими (преамбула Конституції України носить програмно-політичний, а не правовий зміст).

6. Дія нормативно-правового акту у часі. Правила набуття та втрати чинності нпа.

Дія нормативно-правового акту в часі обмежена періодом між набранням актом чинності та припиненням його дії.

Нормативно-правовий акт починає діяти:

1. з моменту ухвалення або видання;
2. з моменту публікації;
3. з моменту, вказаного в тексті самого нормативно-правового акту;
4. за відсутності вказівок в нормативно-правовому акті про час набуття ним чинності діє загальне правило: він набуває чинності після спливу певного терміну після публікації. В Україні такий термін складає 10 днів.

Набрання чинності нормативно-правовим актом відбувається відповідно до наступних трьох правил:

1. негайна дія, коли акт поширюється тільки на юридичні факти, що виникли після набрання актом чинності;
2. зворотна дія (зворотна чинність), коли нормативно-правовий акт поширює свою дію на всі випадки «вперед» і «назад», У ст. 58

Конституції України встановлено, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи;

3. переживання нормативно-правового акту, коли акт, що втратив юридичну чинність, за спеціальною вказівкою нового акту, продовжує діяти з окремих питань.

Нормативно-правовий акт **втрачає свою чинність** (припиняє дію) з таких підстав:

1. після закінчення терміну дії, на який він був прийнятий;
2. у зв'язку з виданням нового акту, що замінив раніше чинний;
3. на підставі прямої вказівки конкретного органу про скасування акту.

5. Дія нормативно-правового акту у просторі.

Дія нормативного акту в просторі визначається територією, на яку поширюються владні повноваження органу, що його видав.

За дією в просторі розрізняють загальнодержавні (загальні) та локальні нормативно-правові акти.

6. Дія нормативно-правового акту за колом осіб.

Дія акту за колом осіб відбувається за наступними правилами:

1. нормативно-правові акти загального характеру поширюють свою дію на все населення держави (громадяни, іноземці, апатриди);
2. спеціальні нормативно-правові акти розраховані на певне коло осіб (діти, пенсіонери, військовослужбовці);
3. деякі закони зазначають винятки із загальних і спеціальних законів (наприклад, норми щодо кримінальної відповідальності не поширюються на дипломатичних представників).

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Ієрархія нормативно-правових актів в Україні.
2. Сфери дії нормативно-правових актів.
3. Зворотна та переживаюча сила закону.

ТЕМА 10

ПРАВОУТВОРЕННЯ І ПРАВОТВОРЧІСТЬ

Соціальний процес формування права (правоутворення) і правотворчість (нормотворчість): спільне, відмінне, співвідношення.

Поняття правотворчості. Функції правотворчості. Принципи правотворчості. Стадії правотворчої діяльності.

Види правотворчості. Законотворчість. Відомча правотворчість. Локальна правотворчість. Юридична практика і правотворчість.

Вплив міжнародного та інтегративного права на процес національної нормотворчості.

Поняття та види систематизації нормативно-правових актів. Облік нормативно-правових актів. Інкорпорація. Кодифікація. Консолідація.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: соціальний процес формування права; поняття та види правотворчості; основні функції та принципи правотворчості; стадії законотворчого процесу; поняття та види систематизації нормативно-правових актів.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уяву про соціальний процес формування права; знати поняття, функції та принципи правотворчості; демонструвати знання основних видів правотворчості; розуміти стадії законотворчого процесу; вміти давати характеристику різним видам систематизації нормативно-правових актів.

План

1. Соціальний процес формування права (правоутворення) і правотворчість (нормотворчість).
2. Функції і принципи правотворчості. Види правотворчості.
3. Правотворчий процес: поняття і стадії.
4. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів.

Основний зміст

1. Соціальний процес формування права (правоутворення) і правотворчість (нормотворчість).

Правоутворення – це соціальний процес, який включає виникнення потреб суспільства у врегулюванні певних відносин і актів поведінки, їх усвідомлення, формулювання і юридичне оформлення у вигляді правових норм.

Правотворчість – це організаційно оформлена діяльність уповноважених суб'єктів з ухвалення, зміни або скасування правових норм, здійснювана відповідно до суспільних потреб в нормативно-правовому регулюванні.

Ознаки правотворчості:

- здійснюється уповноваженими суб'єктами: державою, суспільством (народом), органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, трудовими колективами;

- виражається у встановленні (офіційному визнанні, конкретизації) нових, зміні тих, що діють і скасуванні застарілих правових норм;
- одержує завершення в письмовому документі;
- здійснюється з дотриманням процедури підготовки і ухвалення акту.

2. Функції і принципи правотворчості. Види правотворчості

Функції правотворчості:

1. первинного регулювання нових суспільних відносин;
2. оновлення нормативно-правового матеріалу;
3. ліквідації прогалин у позитивному праві;
4. систематизації нормативно-правового матеріалу.

Принципи правотворчості – це керівні, основоположні ідеї, які обумовлюють відповідність правотворчості суспільним потребам у правовому регулюванні.

До принципів правотворчості відносять наступні принципи: гуманізму; гармонійної єдності інтересів особистості та суспільства; демократизму; гласності; законності; науковості і професіоналізму; зв'язку з практикою; планування; оперативності; поєднання динамізму і стабільності.

За способами правотворчості розрізняють:

1. затвердження нормативно-правових актів і договорів референдумом;
2. прийняття або видання нормативно-правових актів компетентними державними органами;
3. створення юридичних прецедентів судовими та адміністративними органами держави;
4. укладення нормативно-правових договорів компетентними державними органами (або, з дозволу держави – іншими суб'єктами, зокрема, трудовими колективами);
5. офіційне визнання державою звичаю.

Залежно від форм створюваного права розрізняють:

1. законотворчість;
2. підзаконну правотворчість;
3. прецедентну правотворчість;
4. договірну правотворчість.

Залежно від суб'єкту правотворчості розрізняють:

1. безпосередню правотворчість народу (суспільства);
2. правотворчість найвищого представницького органу (парламенту) держави або суб'єкта федерації;
3. правотворчість органів і посадовців виконавчої влади (уряду, міністерств і відомств, місцевої адміністрації);
4. правотворчість глави держави;
5. судову правотворчість;
6. правотворчість органів місцевого самоврядування.

3. Правотворчий процес: поняття і стадії

Правотворчість складається з **двох основних етапів**: донормотворчого (в широкому розумінні) і нормотворчого, всередині яких слід вирізняти ряд стадій.

Стадії правотворчого процесу – це система послідовних і взаємопов'язаних правотворчих дій в процесі створення нормативно-правових актів.

Законодавчий процес – це процес створення, зміни й скасування законів.

У правовій системі України законодавчий процес складається з таких стадій:

1. законодавча ініціатива;
2. розробка законопроекту;
3. обговорення законопроекту;

4. ухвалення закону(звичайно, в третьому читанні);
5. підписання закону главою держави;
6. оприлюднення закону;
7. набрання законом чинності.

4. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів

Систематизація нормативно-правових актів – це діяльність, направлена на впорядкування нормативно-правових актів, приведення їх у певну узгоджену систему .

Розрізняють наступні **види систематизації** нормативно-правових актів:

1. **облік нормативно-правових актів** – збирання державними органами і неофіційними організаціями чинних нормативних актів, їх обробкою і розташуванням за певною системою, що забезпечує пошук необхідної правової інформації в масиві актів, узятих на облік;

2. **інкорпорація** – це об'єднання нормативно-правових актів без їх зміни в збірку за певною ознакою. Розрізняють наступні види інкорпорації:

- за суб'єктом: офіційна і неофіційна інкорпорація;
- за критерієм відбору: хронологічна і предметна інкорпорація;
- за об'ємом охоплюваного нормативно-правового матеріалу: генеральна і часткова інкорпорація;

3. **кодифікація** – найбільш складна і досконала форма систематизації, що представляє собою діяльність, спрямовану на докорінну, як зовнішню, так і внутрішню, переробку чинного законодавства шляхом підготовки і прийняття нового кодифікованого акту. Кодифікація – один з прийомів правотворчості і як такий може здійснюватися тільки державою.

Різновиди кодифікації за об'ємом охоплюваного матеріалу: загальна; галузева; міжгалузева (комплексна); спеціальна (внутрігалузева).

4. **консолідація** – ухвалення укрупненого уніфікованого акту на основі об'єднання норм розрізнених актів. При цьому нові норми не створюються, всього лише усуваються повтори, виправляється застаріла термінологія.

Різновидами консолідації які використовуються, наприклад, у США є компіляція та ревізія.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться між собою правоутворення і правотворчість?
2. Охарактеризуйте функції правотворчості.
3. Дайте характеристику стадій законодавчого процесу.
4. Як співвідносяться між собою кодифікація та інкорпорація?
5. Чи застосовується в Україні консолідація, як вид систематизації?

ТЕМА 11

РЕАЛІЗАЦІЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА

Поняття та ознаки реалізації права. Індивідуальна та колективна реалізація права. Реалізація права у правових відносинах і поза правовими відносинам.

Форми реалізації права: дотримання, виконання і використання. Реалізація та нереалізація права. Застосування права як засіб забезпечення реалізації права. Застосування права як управлінська діяльність. Основні вимоги належного застосування права. Суб'єкти застосування права.

Процес (стадії) правозастосовної діяльності. Типове і нетипове застосування права. Прогалини у позитивному праві, шляхи їх подолання та усунення. Види та способи вирішення юридичних колізій.

Акти застосування права: поняття та ознаки. Відмінність акту застосування права від інших правових актів. Структура акту застосування права: вступна, описова, мотивувальна та резолютивна частина.

Класифікація актів застосування права за різними підставами.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та ознаки реалізації права; форми реалізації права; поняття та ознаки застосування права; ідеологію застосування права; процес (стадії) застосування права; нетипове застосування права; поняття та структуру актів застосування права.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та форми реалізації права; повинен засвоїти поняття та ознаки застосування права; мати уяву про основні вимоги належного застосування права; аналізувати стадії застосування права; виокремлювати типове і нетипове застосування права; вміти здійснювати класифікацію актів застосування права та аналізувати їх структуру.

План

1. Поняття та ознаки реалізації права.
2. Форми реалізації права.
3. Поняття та ознаки застосування права.
4. Основні вимоги належного застосування права.
5. Процес (стадії) правозастосовчої діяльності.
6. Правозастосовчий акт.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки реалізації права

Реалізація права – це втілення права в життя, реальне втілення змісту юридичних норм у фактичній поведінці суб'єктів права.

Ознаки реалізації права:

- відповідність приписам права;
- соціальна корисність;
- процедурність;
- вольовий характер;
- державна забезпеченість.

2. Форми реалізації права.

Форми реалізації права:

1. залежно від суб'єктного складу: індивідуальна і колективна;
2. залежно від участі в правовідносинах: поза правовідносинами та у правовідносинах;
3. залежно від ступеню активності суб'єктів: активні позитивні дії та пасивна форма (бездіяльність суб'єктів);
3. за характером і спрямованістю дій суб'єктів: дотримання норм права, утримання від здійснення дій, заборонених правом; виконання норм права;
4. здійснення активних дій відповідно з нормами права в інтересах правомочної сторони, виконання обов'язків; використання норм права, реалізація можливостей, наданих правовими нормами, реалізація суб'єктивних прав для задоволення власного інтересу.

3. Поняття та ознаки застосування права

Застосування права – це владна діяльність компетентних органів і посадових осіб, що забезпечує реалізацію права шляхом винесення індивідуального юридичного рішення щодо конкретних суб'єктів.

Ознаки застосування права:

- владний характер;
- індивідуалізований характер;
- процедурний характер;
- юридично оформлений характер.

4. Процес (стадії) правозастосовної діяльності. Типове і нетипове застосування права

Застосування права – єдиний і разом з тим складний процес, що має початок і закінчення. Воно складається з декількох логічно пов'язаних стадій, в рамках кожної з яких вирішуються конкретні організаційні і дослідницькі завдання.

Прийнято виділяти три основні стадії правозастосовного процесу:

1. встановлення фактичних обставин (фактичної основи) справи;
2. встановлення юридичної основи справи;
3. рішення справи і документальне оформлення ухваленого рішення.

5. Акти застосування права: поняття, види та структура

Акт застосування права – це правовий акт, який містить індивідуальне владне розпорядження, винесене компетентним органом в результаті рішення конкретної юридичної справи.

Види актів застосування права:

1. за формою зовнішнього виразу розрізняють письмові (акти-документи), усні та конклюдентні (мовчазні) акти;
2. за юридичною формою актів-документів розрізняють укази, вироки, рішення, накази тощо;
3. за видавниками актів розрізняють акти державних і недержавних суб'єктів;
4. за функціями права розрізняють регулятивні та охоронні акти;

5. за юридичною природою розрізняють основні (виражають кінцеве рішення юридичної справи) та допоміжні (готують видання основних актів);

6. за предметом правового регулювання розрізняють акти кримінально-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові;

7. за юридичними наслідками розрізняють правовстановлюючі, правоконстатуючі, правозмінюючі, правоприпиняючі, правоскасовуючі акти;

8. за характером розпоряджень розрізняють дозвільні, зобов'язуючі, заборонні акти.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Публічноправове та приватноправове правозастосування.
2. Правозастосовні помилки.
3. Що розуміють під ідеологією застосування права?
4. Наведіть приклади нетипового застосування права.

ТЕМА 12

ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВА

Поняття тлумачення права. Різновиди тлумачення: з'ясування і роз'яснення права.

Способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом: філологічне, систематичне, історичне (історико-політичне), функціональне, логічне, телеологічне.

Види тлумачення права за суб'єктами: офіційне та неофіційне. Доктринальне тлумачення. Автентичне та легальне (делеговане) тлумачення. Нормативне та казуальне тлумачення.

Тлумачення норм права за обсягом: буквальне, поширювальне та обмежувальне.

Акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки, види.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: тлумачення права; різновиди тлумачення права; філологічне, систематичне, історичне (історико-політичне) тлумачення норм права; офіційне та неофіційне тлумачення права; буквальне, поширювальне та обмежувальне тлумачення норм права; акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти).

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття тлумачення права; розуміти необхідність тлумачення норм права; аналізувати способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом; повинен засвоїти види тлумачення права за суб'єктами та за обсягом; вміти характеризувати акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти).

План

1. Поняття та значення тлумачення права.
2. Способи (прийоми) тлумачення норм права.
3. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
4. Види тлумачення норм права за обсягом.
5. Акти тлумачення права (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки і види.

Основний зміст

1. Поняття та значення тлумачення права

Тлумачення норм права – це інтелектуальна діяльність, спрямована на розкриття дійсного змісту приписів, відображених у нормах права.

Термін тлумачення у правовій сфері використовується в декількох значеннях:

1. як інтелектуальний процес розуміння та пізнання правової норми, який виражається в сукупності способів (прийомів) тлумачення;
2. як діяльність певних суб'єктів (офіційне і неофіційне тлумачення), що має різну обов'язковість для правозастосовців;
3. як результат інтелектуального процесу розуміння та пізнання правової норми, вираженого в мовній формі, що називається тлумаченням за об'ємом (буквальне, поширювальне та обмежувальне).

Традиційним є розмежування тлумачення на з'ясування права і роз'яснення права.

Необхідність тлумачення норм права зумовлюють наступні **чинники**:

- абстрактна форма викладу норм права;
- розбіжність між дійсною волею суб'єкта правотворчості та її виразом в тексті джерела права;
- розбіжність між правовими поняттями і термінами, що їх виражають, а також невизначеність і складність термінів;
- системність права.

2. Способи (прийоми) тлумачення норм права

Спосіб (прийом) тлумачення права – це сукупність однорідних прийомів і правил тлумачення, що базуються на єдності певних засобів і аргументів.

До основних способів (прийом) тлумачення слід віднести:

1. **Філологічне тлумачення** – пов'язане з використанням досягнень лінгвістики, правил синтаксису, морфології, слововживання.

2. **Історичне тлумачення** – припускає звернення до витоків правового розпорядження, вираженого в нормативному акті.

3. **Систематичне тлумачення** – відображає системний характер права і пов'язано з визначенням місця правової норми в системі права, галузі, підгалузі права, в інституті і субінституті права.

Як самостійні способи тлумачення часто розглядається: функціональне тлумачення, логічне тлумачення, телеологічне тлумачення.

3. Види тлумачення права за суб'єктами

Роз'яснювати зміст норм права можуть всі особи, проте значення і юридична обов'язковість роз'яснення неоднакові. Розрізняють офіційне і неофіційне тлумачення норм права.

Офіційне тлумачення норм права – це здійснене компетентним суб'єктом усвідомлення дійсного змісту нормативних приписів, результати якого закріплюються в офіційному письмовому документі з метою їх доведення до відома всіх адресатів інтерпретованих приписів.

Залежно від суб'єкта офіційного тлумачення розрізняють автентичне та делеговане тлумачення.

Неофіційне тлумачення норм права здійснюється суб'єктами, що не мають на те формальних повноважень (учені-юристи, адвокати, юрисконсультанти і навіть непрофесіонали) і юридично є необов'язковим.

Види неофіційного тлумачення залежно від компетентності суб'єкта: доктринальне тлумачення; професійне тлумачення; компетентне тлумачення; буденне тлумачення.

Роль тлумачення правових норм істотно зростає, коли виникають ситуації нетипового застосування права.

4. Тлумачення норм права за об'ємом

Результати тлумачення можуть різними залежно від співвідношення буквального юридичного тексту і дійсного змісту правових норм. З урахуванням цього, розрізняють три види тлумачення права за об'ємом:

1. буквальне тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст норми адекватний її мовному виразу;

2. поширювальне тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст норми права, розкритий в результаті тлумачення, ширше, ніж буквальний текст;

3. обмежувальне тлумачення, відповідно до якого дійсний зміст норми права, розкритий в результаті тлумачення, вузьчий, ніж буквальний текст.

Важливо враховувати, що обмежувальне і поширювальне тлумачення здійснюється строго в межах тлумаченої норми, не доповнюючи і не звужуючи змісту норми, а лише виявляючи дійсний сенс норми права.

5. Акти офіційного тлумачення права (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки, види.

Акти офіційного тлумачення (інтерпретаційні акти) – це правові акти, прийняті компетентними державними органами, що містять роз'яснення норм права або порядок їх застосування.

Ознаки актів офіційного тлумачення:

- приналежність до системи правових актів;
- офіційний характер;
- особлива юридична форма;
- особливий зміст;
- певні юридичні наслідки;
- похідний характер.

Види актів офіційного тлумачення права:

1. залежно від типів офіційного тлумачення вони підрозділяються на акти нормативного і казуального тлумачення;

2. залежно від суб'єкта видання розрізняють акти автентичного тлумачення і акти легального тлумачення;
3. залежно від юридичної природи розрізняють інтерпретаційні акти правотворчості і інтерпретаційні акти правозастосування.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. В яких значеннях використовується термін «тлумачення права»?
2. Які чинники зумовлюють необхідність тлумачення права?
3. Охарактеризуйте основні прийоми (способи) тлумачення права.
4. Назвіть суб'єкт офіційного тлумачення Конституції України.

ТЕМА 13

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ТА МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Правове регулювання та правовий вплив: критерії співвідношення.

Поняття механізму правового регулювання. Елементи механізму правового регулювання. Стадії механізму правового регулювання. Механізм правового регулювання та механізм дії права. Ефективність механізму правового регулювання.

Правові засоби: поняття та види. Суб'єктивні права та юридичні обов'язки як ключові правові засоби. Законні інтереси та їх специфіка. Правові акти, їх види і співвідношення. Правові режими: поняття та види. Галузеві, особливі та надзвичайні правові режими.

Правові стимули (правові заохочення і правові пільги) та обмеження в механізмі правового регулювання.

Правові аксіоми, правові презумпції, правові фікції в механізмі правового регулювання.

Правова політика: поняття, види, форми.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванати систему знань про: поняття та елементи механізму правового регулювання; стадії механізму правового регулювання; поняття та види правових засобів; правові стимули та обмеження; правові аксіоми, правові презумпції, правові фікції; поняття, види і форми правової політики.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, елементи та стадії механізму правового регулювання; розмежовувати правове регулювання та правовий вплив; знати поняття та види правових засобів; демонструвати знання про правові стимули та обмеження; мати уяву про правові аксіоми, правові презумпції, правові фікції; повинен засвоїти поняття, види і форми правової політики.

План

1. Поняття, структура та стадії механізму правового регулювання.
2. Правові засоби та типи правового регулювання.
3. Правові стимули та обмеження в механізмі правового регулювання.
4. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання.
5. Правова політика: поняття, види, форми.

Основний зміст

1. Поняття механізму правового регулювання, його елементи та стадії

У зв'язку з дією права на суспільні відносини необхідно розрізняти два явища – «правовий вплив» і «правове регулювання».

Під **правовим впливом** потрібно розуміти дію права на свідомість і поведінку людей, а через них і на широке коло суспільних відносин за допомогою правових та неправових (психологічних, ідеологічних, виховних та інших) засобів.

На відміну від правового впливу, **правове регулювання** в загальному вигляді є процесом, спрямованим на те, щоб за допомогою правових засобів гарантувати поведінку, необхідну суспільству, спрямувати розвиток життєвих ситуацій у бажане правомірне русло.

Механізм правового регулювання – це функціонуюча як єдине ціле система правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин.

Елементи механізму правового регулювання:

1. норми права;
2. юридичні факти;
3. акти безпосередньої реалізації права;
4. акти застосування права.

Стадії механізму правового регулювання:

1. стадія регламентації суспільних відносин та інших форм поведінки суб'єктів права;
2. стадія виникнення умов, за яких відбувається перехід від правових норм до конкретних актів поведінки суб'єктів права. Ключовим елементом, що позначає цю стадію, є юридичний факт (фактичний склад);
3. стадія безпосередньої реалізації норм права, зокрема – виникнення

правових відносин.

2. Правові засоби: поняття та види

Правові засоби – це правові явища, що виявляються в інструментах і діях за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів і забезпечується досягнення суспільно корисних цілей. Правові засоби володіють фіксованими властивостями, що дозволяють реалізувати потенціал права.

У юридичній літературі засоби правового регулювання **класифікують за різними критеріями:**

1. залежно від ступеня складності розрізняють: прості (суб'єктивні права та юридичні обов'язки; заохочення і покарання; пільги та заборони); складні (норма; інститут);
2. залежно від функціонального призначення: регулятивні (дозволи); охоронні (засоби захисту);
3. за предметом правового регулювання: конституційні, адміністративні, цивільні, кримінальні тощо;
4. за характером: матеріальні (рекомендації); процесуальні (позов);
5. за часом дії: постійні (громадянство); тимчасові (премія);
6. залежно від виду правового регулювання: нормативні (заборони, встановлені нормами права); індивідуальні (акт застосування права);
7. залежно від інформаційно-психологічної спрямованості: стимулюючі (заохочення); обмежуючі (примус).

3. Правові стимули та обмеження в механізмі правового регулювання

Механізм правового регулювання є діалектичним процесом, який складається з двох сторін: стимулювання та обмеження дій суб'єктів права.

Правовий стимул – це закріплене у правових нормах спонукання до правомірної поведінки шляхом обіцянки позитивних наслідків такої поведінки.

До правових стимулів відносять правові заохочення та правові пільги.

Правові заохочення – це форма і міра юридичного схвалення заслуг суб'єкта права перед суспільством.

Правова пільга – це правомірне полегшення становища суб'єкта, що виражається як у наданні додаткових прав (преваг), так і в звільненні від обов'язків.

Специфічним різновидом правових пільг виступають привілеї та імунітети для владних органів і посадовців, необхідні їм для повнішого й якіснішого здійснення службових обов'язків (надання службового житла, персонального автомобіля, безкоштовного проїзду в транспорті, дипломатичний імунітет, імунітет депутата, судді тощо).

Правовий імунітет – це звільнення суб'єкта права від виконання певних юридичних обов'язків або від юридичної відповідальності на підставі володіння ним особливим правовим статусом, пов'язаним із здійсненням міжнародних, державних і громадських функцій.

Правове обмеження – це закріплена в юридичних нормах перешкода для неправомірної поведінки, що створює умови для задоволення інтересів суб'єктів права в нормальному функціонуванні суспільних інститутів.

4. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання

Правові аксіоми — це вироблені юридичною наукою і практикою прості, зрозумілі, багаторазово підтверджені практикою судження, що сприймаються як самоочевидні істини і не потребують доказів.

Правові аксіоми є результатами інтелектуальної діяльності людини і виражаються у несуперечливих незаперечних судженнях.

Сутність, роль і значення правових аксіом оцінюються по-різному. У зв'язку з цим розрізняють такі **види правових аксіом**:

1. аксіоми – засоби правового мислення, інструмент розв’язання інтелектуальних завдань у сфері права;
2. аксіоми юридичної науки, що складаються в результаті теоретичного узагальнення правового життя;
3. аксіоми – принципи права;
4. аксіоми – конкретні норми права.

Правові аксіоми пов’язані з правовими презумпціями та правовими фікціями.

Правові презумпції – це офіційно визнані припущення про наявність або відсутність тих чи інших юридичних фактів. Правова презумпція виступає як спосіб встановлення юридичних фактів, при якому юридичний факт вбачається існуючим на підставі якого-небудь явища об’єктивної реальності.

Розрізняють такі види:

1. спростовні та неспростовні презумпції;
2. фактичними і законними;
3. галузеві та загальноправові презумпції.

Правова фікція – це прийом юридичної техніки, за допомогою якого особі, предмету або явищу з метою захисту законних приватних, суспільних і державних інтересів свідомо приписується характеристика, якою особа, предмет або явище насправді не володіють.

За допомогою правової фікції конструюється неіснуюча або, вірніше, умовна реальність. Правова фікція дозволяє істотно спростити структуру фактичного складу і тим самим сприяє економії в правовому регулюванні суспільних відносин.

Основною ознакою правової фікції є те, що норма-фікція умовно заповнює невідомі обставини і надає їм значення юридичного факту. Таке заповнення досягається наступними **способами**:

1. штучне уподібнення або прирівнювання одне до одного таких понять та обставин, які насправді є різними або навіть протилежними;
2. визнання реальними неіснуючих обставин і заперечення існуючих;
3. визнання існуючими обставин і ситуацій до того, як вони стали існувати насправді або виникли пізніше, ніж це було насправді;
4. штучна реконструкція фактів, що реально мали місце.

Правові аксіоми поряд з правовими презумпціями та правовими фікціями виступають ефективними засобами механізму правового регулювання.

5. Правова політика: поняття, види, форми

Правова політика – це діяльність суб'єктів політичної системи, спрямована на вдосконалення правової системи, підвищення ефективності механізму правового регулювання, побудову правової держави.

Види правової політики:

1. за сферою здійснення вона може бути: конституційною, кримінальною, сімейною, фінансовою, податковою, митною, банківською тощо;
2. за змістом: законодавчою, виконавчою, судовою, прокурорською, нотаріальною тощо;
3. залежно від цілей: поточною та перспективною;
4. залежно від функцій: праворегулятивною та правоохоронною.

Форми правової політики:

1. правотворча форма;
2. правозастосовна форма;
3. правоінтерпретаційна форма;
4. доктринальна форма;
5. правонавчаюча форма.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться поняття «правове регулювання» та «правовий вплив»?
2. Правові режими: поняття та види. Галузеві, особливі та надзвичайні правові режими.
3. Наведіть приклади правових імунітетів.
4. Охарактеризуйте правові аксіоми, правові презумпції та правові фікції.
5. Дайте визначення правової політики.

ТЕМА 14

ПРАВОВІДНОСИНИ, ЇХ ОЗНАКИ, СТРУКТУРА ТА СКЛАД.

Поняття, ознаки та види правових відносин.

Склад (структура) правовідносин. Суб'єкти правовідносин: поняття і види. Співвідношення понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Індивідуальні та колективні суб'єкти правовідносин. Правосуб'єктність. Правоздатність, дієздатність і деліктоздатність як юридичні характеристики особи.

Об'єкти правовідносин: поняття і види. Речі та дії як об'єкти правовідносин.

Зміст правовідносин. Суб'єктивне право та юридичний обов'язок. Зміст суб'єктивного права та юридичного обов'язку. Законний інтерес.

Передумови правовідносин. Юридичні факти та їх класифікація. Дії, події, стани. Складні юридичні факти. Фактичний склад.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванати систему знань про: поняття та види правових відносин; склад (структуру) правовідносин; суб'єкти правовідносин; об'єкти правовідносин; юридичний зміст правовідносин (суб'єктивні права та юридичні обов'язки); передумови правовідносин; юридичні факти та фактичні склади.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та види правовідносин; мати уяву про склад правовідносин; використовувати на практиці юридичні характеристики особи (правоздатність, дієздатність і деліктоздатність); аналізувати зміст правовідносин; мати уяву про суб'єктивні права та юридичні обов'язки; аналізувати юридичні факти.

План

1. Поняття, ознаки і види правових відносин.
2. Структура правовідносин:
3. Поняття суб'єктивного права та юридичного обов'язку.
4. Структура суб'єктивного права та юридичного обов'язку.
5. Суб'єктивне право та законний інтерес.
6. Види суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.
7. Передумови правовідносин. Юридичні факти.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки і види правових відносин

Правові відносини – це врегульовані нормою права суспільні відносини, змістом яких є суб'єктивні юридичні права та обов'язки їх учасників.

Ознаки правових відносин:

- є різновидом суспільних відносин;
- виникають винятково на основі норми права;
- виникають тільки між суб'єктами права;
- між учасниками правових відносин виникає специфічний юридичний зв'язок у вигляді суб'єктивного права однієї особи і відповідного йому обов'язку іншої особи;
- мають вольовий та свідомий характер;
- виникають з приводу реального (матеріального або нематеріального) блага;
- охороняються і забезпечуються силою державного примусу.

Види правовідносин:

1. за предметом правового регулювання виділяють: конституційні, адміністративні, цивільні, трудові, сімейні та інші правовідносини;
2. за функціями права: регулятивні та охоронні;
3. за характером обов'язків: активні та пасивні;
4. за ступенем визначеності суб'єктів: абсолютні та відносні;
5. за субординацією в правовому регулюванні: матеріально-правові та процесуально-правові відносини;
6. за часом дії: довгострокові та короткострокові;
7. за розподілом прав і обов'язків між сторонами: односторонні і двосторонні;
8. за волевиявленням сторін: договірні (головним чином, у сфері приватного права) і управлінські правовідносини (у публічно-правовій сфері).

2. Склад правовідносин

Склад правовідносин – це основні елементи правовідносин і спосіб юридичного зв'язку між ними з приводу соціального блага або забезпечення певних інтересів.

Правовідносини є конструкцією, що складається з наступних **структурних елементів**: суб'єкти, об'єкт та зміст.

Суб'єкти (суб'єктний склад) – як мінімум, два, один з них є уповноваженою особою (носієм права), інший – зобов'язаною особою (носієм обов'язку). Слід зазначити, що суб'єктами правовідносин можуть бути тільки люди та об'єднання людей.

Об'єктом правовідносин виступає реальне (матеріальне або нематеріальне) благо, із приводу якого суб'єкти вступають у правовідносини. Об'єктами правовідносин є соціальні цінності (блага), з приводу яких суб'єкти вступають у відносини. Традиційно розрізняють матеріальні і нематеріальні цінності.

Розрізняють юридичний і фактичний зміст правовідносини.

Фактичний зміст – конкретні дії учасників правовідносини, у яких реалізуються їхні права й обов'язки.

Юридичний зміст являє собою суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників правовідносин.

3. Суб'єкти права та суб'єкти правовідносин. Правосуб'єктність

Реалізація права вимагає певних властивостей, визнаних або встановлених законом для всіх і кожного з майбутніх учасників цього процесу. Сукупність цих якостей творить поняття правосуб'єктності.

Правосуб'єктність включає наступні юридичні характеристики особи:

правоздатність	обумовлена правом здатність особи володіти суб'єктивними юридичними правами та юридичними
-----------------------	---

	обов'язками. Розрізняють загальну, галузеву та спеціальну правоздатність;
дієздатність (угодоздатність)	обумовлена правом здатність особи володіти суб'єктивними юридичними правами та юридичними обов'язками. Розрізняють загальну, галузеву та спеціальну правоздатність; є різновидом дієздатності, тобто це здатність (можливість) особисто, своїми діями здійснювати цивільно-правові правочини;
деліктоздатність	обумовлена правом здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинені нею правопорушення. Деліктоздатність фізичної особи залежить від осудності (здатності усвідомлювати свої дії і керувати ними) і досягнення визначеного віку.

Правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту його державної реєстрації і припиняється з його ліквідацією.

Юридичні особи – організації, у тому числі об'єднання громадян, підприємства, установи.

Правоздатність і дієздатність юридичної особи виникають одночасно, з моменту державної реєстрації юридичної особи і припиняються з її ліквідацією. Обсяг правоздатності і дієздатності юридичної особи більш вузький (тобто носить спеціальний характер).

Правосуб'єктністю володіють як суб'єкти права, так і суб'єкти (учасники) правовідносин, що дає певні підстави для їхнього ототожнення.

Суб'єкти права – це фізичні або юридичні особи, держава, соціальні спільноти, що здатні мати і здійснювати безпосередньо або через представника юридичні права та обов'язки.

Суб'єкт правовідносин – це суб'єкт права, що є реальним учасником правовідносин.

Поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» співвідносяться як загальне та окреме явище.

4. Поняття і зміст суб'єктивного права і юридичного обов'язку. Законний інтерес

Суб'єктивне право – передбачена об'єктивним правом міра та вид дозволеної поведінки особи, яким володіє уповноважена особа.

Зміст (структура) суб'єктивного права – це сукупність правомочностей носія суб'єктивного права. Вони включають:

1. праводія, тобто право уповноваженої особи на певні дії;
2. правовимога, тобто право уповноваженої особи вимагати певної поведінки від зобов'язаної особи;
3. праводомагання, тобто право уповноваженої особи звернутися до державних органів за захистом своїх порушених прав.

Законний інтерес – це усвідомлена суб'єктом права необхідність задоволення своїх потреб способом, що допускається, але прямо не гарантується чинним законодавством.

Законному інтересу, на відміну від суб'єктивного права, не відповідає певний обов'язок іншого суб'єкта.

Юридичний обов'язок – передбачена об'єктивним правом міра та вид належної поведінки, якою наділена зобов'язана особа.

Зміст юридичного обов'язку:

1. зобов'язання дією, тобто обов'язок діяти певним чином або утриматися від дії;

2. зобов'язання виконанням, тобто обов'язок виконати вимоги уповноваженої особи;

3. зобов'язання перетерпінням, тобто обов'язок зазнати незручностей і обмежень власної поведінки з метою виконання обов'язку.

5. Передумови правовідносин. Юридичні факти та їх класифікація

Будь-які правовідносини можуть виникнути лише за наявності необхідних передумов.

Загальні (матеріальні) передумови	Спеціальні (юридичні) передумови
1. наявність не менш двох учасників; 2. об'єкт правовідносини.	1. норма права; 2. правосуб'єктність учасників правовідносин; 3. юридичний факт (фактичний склад).

Юридичний факт – це конкретні життєві обставини, з якими норми права зв'язують виникнення, зміну або припинення правовідносин.

За вольовою ознакою юридичні факти поділяють на події та дії.

Події – факти, що не залежать від волі людини. Події розділяють на абсолютні та відносні.

Дії – факти, що залежать від волі людини. Особливим різновидом дій визнаються факти-стани – триваючі дії (наприклад, перебування у шлюбі, стан громадянства).

Дії, у свою чергу, підрозділяються на правомірні і неправомірні (правопорушення).

Правомірні дії поділяють на групи: юридичні акти і юридичні вчинки.

Сукупність юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків, передбачених нормою права, називається **фактичним (юридичним) складом**. Фактичні склади поділяються на прості і складні.

Фактичні склади слід відрізнити від утворень іншого характеру – складних юридичних фактів.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»?
2. Як співвідносяться між собою складні юридичні факти та фактичні склади?

ТЕМА 15

ПРАВОСВІДОМІСТЬ І ПРАВОВА КУЛЬТУРА

Поняття і структура правосвідомості. Види правосвідомості. Функції правосвідомості.

Поняття та види деформацій правосвідомості. Правовий нігілізм як крайня форма деформації правосвідомості.

Правова культура: поняття та структура. Правова культура суспільства та правова культура особи. Професійна правова культура.

Правовий менталітет. Особливості правового менталітету українського народу.

Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття і структуру правосвідомості; види і функції правосвідомості; поняття та види деформацій

правосвідомості; правову культуру, її поняття та структуру; види правової культури; особливості правового менталітету; правову соціалізацію і правове виховання.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, структуру, види і функції правосвідомості; здатний аналізувати причини та види деформацій правосвідомості; демонструвати знання структури правової культури суспільства та правової культури особи; мати уяву про правовий менталітет; розуміти вплив правового виховання на формування правосвідомості та правової культури.

План

1. Поняття, структура і функції правосвідомості. Види правосвідомості.
2. Поняття та види деформацій правосвідомості.
3. Правова культура: поняття, структура та види. Правовий менталітет.
4. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Основний зміст

1. Поняття і структура правосвідомості. Види правосвідомості

Правосвідомість – це сукупність ідей, поглядів, уявлень, почуттів, оцінок та установок, що виражають ставлення людей та соціальних спільнот до чинного, минулого та бажаного права.

Правосвідомість є складним правовим явищем. Її компоненти структурно об'єднуються у два відносно автономні утворення – правову ідеологію і правову психологію.

Правова ідеологія – це сукупність ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають і оцінюють правову реальність.

Правова психологія – це сукупність почуттів і емоцій, що виражають ставлення індивіда, соціальної групи, суспільства до права та правових явищ.

Функції правосвідомості зазвичай розглядаються як напрями впливу цього явища на суспільні відносини.

Виділяють: пізнавальну, оціночну та регулятивну функції правової свідомості.

Правосвідомість **класифікують** за різними підставами:

1. залежно від суб'єктного складу виділяють: індивідуальну, групову та суспільну правосвідомість;
2. залежно просторового буття права і держави виділяють: міську, периферійну і національну правосвідомість;
3. залежно від рівня і глибини відображення правової дійсності виділяють: буденну, компетентну, професійну, наукову правосвідомість.

У науковій літературі можна зустріти й інші види правосвідомості, наприклад: високий, середній і низький рівні правосвідомості; позитивна і негативна правосвідомість; тоталітарна, демократична правосвідомість і правосвідомість транзитивного періоду розвитку суспільства.

2. Поняття та види деформацій правосвідомості

Деформована правосвідомість – це спотворене уявлення про роль права в житті соціуму, що надає криміногенний вплив на поведінку окремої особи, соціальної групи, суспільства в цілому.

Серед різновидів деформацій правосвідомості найбільш небезпечним є правовий нігілізм.

Правовий нігілізм – це деформація правосвідомості, яка характеризується зверхнім, негативним ставленням до права, яке виявляється в свідомому ігноруванні вимог правових приписів, запереченні їх соціальної цінності.

До інших видів деформованої правосвідомості відносяться:

1. **правовий ідеалізм** – перебільшення, переоцінка реальних регулятивних можливостей права;
2. **правовий інфантилізм** – полягає в недостатній сформованості та прогалинності правових поглядів, знань, установок, уявлень;
3. **правовий дилетантизм** – легковажне ставлення до права, вільне поводження із законами або оцінками юридичної ситуації за наявності поверхневих, безсистемних знань;
4. **правовий догматизм** – це формальне прийняття (без доказів, на віру) положень законів, ототожнення їх із правом, сліпе наслідування догми права;
5. **правова демагогія** – це специфічний вид соціальної демагогії, який полягає в суспільно небезпечному, навмисному, обманному, конфліктному, зовні ефектному впливі окремої особи або об'єднання громадян (іноземців) на почуття, знання, дії людей, які їм довіряють, за допомогою різних форм помилкового одностороннього або грубо спотвореного зображення правової дійсності для досягнення власних хибних корисливих цілей, які зазвичай ховаються під виглядом користі народу і добробуту державі.

3. Правова культура: поняття, структура та види. Правовий менталітет

Правова культура є частиною загальної культури і зумовлена соціальним, духовним, політичним, економічним ладом суспільства.

Залежно від носія **розрізняють** правову культуру: особистості, професійної групи та суспільства.

Правова культура особистості – це її якісний правовий стан, що включає знання і розуміння індивідом права, повагу до нього, а також його дії відповідно до нього.

Структура правової культури особистості:

1. ідеологічний елемент;
2. психологічний елемент;
3. поведінковий елемент.

Правова культура професійної групи характерна для осіб, що безпосередньо займаються юридичною практикою. їм властиві глибокі правові знання, розуміння права і уміння його застосовувати в конкретній області юридичної практики.

Правова культура суспільства – якісний стан правового життя суспільства, що виражений у таких параметрах як: ступінь розвитку сфери правового регулювання, стан юридичної практики, стан суспільної правосвідомості та рівень правопорядку у суспільстві.

Структура правової культури суспільства складається з наступних елементів:

1. право як система норм;
2. рівень правотворчої, правозастосовної та правоінтерпретаційної діяльності державних і недержавних органів і посадовців;
3. рівень суспільної правосвідомості;
4. правопорядок як відповідність явищ соціального життя вимогам, що містяться в нормах і принципах права.

Види правової культури:

1. залежно від глибини пізнання правових явищ, а також з позиції оволодіння ними: буденну, компетентну, професійну і теоретичну правову культуру;
2. залежно від рівня правокультурності (правової зрілості): високий, середньодостатній і низький рівні правової культури.

Полісемантичність правової культури передбачає широкий спектр її проявів, тому в юридичній літературі пропонуються й інші класифікації правової культури.

Правовий менталітет – це історично сформовані специфічні, найбільш типові і стійкі для певної соціальної або національно-етнічної спільності, системи світоглядних уявлень, оцінювань і реагувань на об'єкти державно-правової дійсності.

4. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання

Правова соціалізація – це процес включення індивіда до системи правовідносин на основі засвоєння правової культури даного суспільства.

Виділяють стихійну і цілеспрямовану (правове виховання) правову соціалізацію.

Правове виховання – це здійснюваний за допомогою спеціальних форм, засобів і методів, послідовний, систематичний і цілеспрямований правовий вплив на людину, соціальну групу, суспільство з метою засвоєння ними правових знань, підвищення рівня їх правосвідомості та правової культури, вироблення орієнтації на соціально активну правомірну поведінку.

Форми правового виховання – зовнішнє вираження, оформлення правовиховного впливу, його певну зовнішню організацію.

Основними формами правового виховання є:

1. правове навчання;

2. правова пропаганда;
3. правове самовиховання.

Правове навчання – цілеспрямований, планомірний і організований процес, під час якого під керівництвом юристів, викладачів здійснюється формування та розвиток правових знань, навичок і умінь правового характеру.

Правова пропаганда – це цілеспрямована діяльність із формування у членів суспільства високого рівня правосвідомості та правової культури, роз'яснення правової політики та поширення правових знань, ідей, іншої правової інформації за допомогою засобів масової інформації та інших форм доведення правової інформації до широкого загалу.

Правове самовиховання – це цілеспрямована, систематична діяльність людини, спрямована на формування і розвиток своїх правових знань, навичок і умінь відповідно до свідомо поставлених цілей, сформованих ідеалів і переконань.

В юридичній літературі до форм правового виховання також відносять **юридичну практику та безпосередню реалізацію права**. Але їх правовиховний вплив не має чіткої системності та цілеспрямованості. У даному випадку здебільшого йдеться про засоби стихійної правової соціалізації, ніж про форми правового виховання.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Особливості правової культури суспільства.
2. З яких структурних компонентів складається правосвідомість?
3. Охарактеризуйте основні види деформацій правосвідомості.
4. Як співвідносяться між собою суспільна правосвідомість і правовий

менталітет?

5. Назвіть та охарактеризуйте основні форми правового виховання.

ТЕМА 16

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА

Правова поведінка: поняття, ознаки та види.

Правомірна поведінка. Види правомірної поведінки. Мотиви правомірної поведінки. Правова активність особистості. Правомірність як стан суспільних відносин. Шляхи забезпечення правомірності.

Поняття та ознаки правопорушення. Види правопорушень.

Юридичний склад правопорушення. Об'єкт правопорушення. Об'єктивна сторона правопорушення. Суб'єкт правопорушення. Суб'єктивна сторона правопорушення. Види правопорушень.

Зловживання правом та його ознаки. Об'єктивно протиправна поведінка та її ознаки. Причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття, ознаки та види правової поведінки; види та мотиви правомірної поведінки; поняття та ознаки правопорушення; юридичний склад правопорушення; зловживання правом; об'єктивно протиправну поведінку; причини правопорушень та шляхи їх усунення

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та види правової поведінки; розуміти особливості правомірної поведінки; мати уяву про мотиви правомірної поведінки; вміти

характеризувати юридичний склад правопорушення; розуміти особливості зловживання правом та об'єктивно протиправної поведінки; знати причини правопорушень та шляхи їх усунення.

План

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки.
2. Правомірна поведінка: поняття, ознаки та види.
3. Поняття, ознаки та види правопорушень.
4. Юридичний склад правопорушення.
5. Зловживання правом та його ознаки.
6. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки.
7. Причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки.

Правова поведінка – це передбачена нормами об'єктивного права соціально значуща свідомо-вольова поведінка індивідів або їхніх об'єднань, яка, як правило, спричиняє або здатна спричинити певні юридичні наслідки.

Ознаки правової поведінки:

- передбаченість нормами права;
- соціальна значущість;
- вольовий і свідомий характер;
- здатність викликати юридичні наслідки.

За своїм характером і правовими наслідками правова поведінка підрозділяється на два основні **види**:

1. правомірна поведінка – така, що відповідає приписам права;
2. неправомірна поведінка (правопорушення) – така, що порушує приписи

права.

На межі цих основних видів правової поведінки перебувають:

3. зловживання правом – правомірна, але соціально шкідлива поведінка;
4. об'єктивно неправомірне поведінка (діяння) – неправомірне, соціально шкідливе діяння, що не містить складу правопорушення.

2. Правомірна поведінка: поняття, ознаки, види.

Правомірна поведінка – це суспільно корисна поведінка суб'єкта права, що відповідає приписам правових норм і охороняється державою або іншим публічно-владним суб'єктом.

Ознаки правомірної поведінки:

- відповідність праву;
- соціальна корисність;
- передбачуваність;
- масовість;
- добровільність і свідомість;
- активність.

Види:

1. за ознакою добровільності правомірну поведінку розділяють на: добровільну і вимушену;
2. за мотивами та ступенем активності добровільну правомірну поведінку розділяють на: соціально-активну (принципову) і звичну, а вимушену на: конформістську і маргінальну.
3. залежно від соціальної значущості того або іншого варіанту поведінки виділяють: соціально належну, соціально бажану для суспільства, соціально допустиму.

3. Поняття, ознаки та види правопорушень. Юридичний склад правопорушення

Правопорушення – це протиправне, винне, таке, що завдає шкоди особі, суспільству або державі, діяння деліктоздатного суб'єкта, за яке передбачено конкретні заходи негативної юридичної відповідальності.

Ознаки правопорушення:

- протиправність;
- винність;
- шкідливість;
- це завжди діяння (акт поведінки), яке має форму дії або бездіяльності;
- відповідальним за правопорушення може бути тільки деліктоздатна особа;
- караність.

Види:

1. залежно від ступеню небезпеки і заподіяної шкоди правопорушення розділяють на злочини і проступки.
2. залежно від виду юридичної відповідальності виділяють: кримінальні правопорушення; адміністративні правопорушення; цивільні правопорушення; міжнародні правопорушення тощо.

Склад правопорушення – це система елементів правопорушення. Її повнота і цілісність є необхідною умовою для притягнення особи до юридичної відповідальності.

До складу правопорушення входять:

суб'єкт правопорушення	деліктоздатна особа;
об'єкт правопорушення	суспільні відносини, соціальні блага, цінності, права і свободи особи, інтереси держави, природне середовище, на які посягає правопорушник.

	Виділяють загальний і конкретний об'єкт правопорушення;
суб'єктивна сторона правопорушення	<p>психічне ставлення особи до здійснюваного нею протиправного діяння і його негативних наслідків.</p> <p>Головний елемент суб'єктивної сторони: вина у формі умислу або необережності.</p> <p>Умисел у свою чергу підрозділяється на: прямий і непрямий.</p> <p>Необережність може виступати як: самовпевненість або недбалість.</p> <p>Факультативними (необов'язковими) елементами суб'єктивної сторони є: мотив і мета правопорушення;</p>
об'єктивна сторона правопорушення	<p>це зовнішня характеристика правопорушення, що включає:</p> <ul style="list-style-type: none"> - протиправне діяння (дія або бездіяльність), його шкідливі наслідки (результат діяння) - причинно-наслідковий зв'язок між діянням та його шкідливим результатом. <p>Факультативні елементи (враховуються при кваліфікації діяння тільки у випадках, прямо вказаних в правовій нормі): місце, час, спосіб, обстановка вчинення правопорушення</p>

4. Зловживання правом та його ознаки

Зловживання правом – це соціально шкідлива поведінка суб'єкта, яка прямо не порушує приписи правових норм.

Ознаки зловживання правом:

- наявність у суб'єкта суб'єктивного права;
- діяльність суб'єкта по реалізації цього права;
- використання суб'єктивного права всупереч його соціальному призначенню і спричинення цим використанням шкоди суспільним інтересам або інтересам інших осіб;
- відсутність правопорушення, тобто порушення конкретних юридичних заборон або невиконання обов'язків.

Зловживання правом може перерости у правопорушення, якщо суб'єкт, що зловживає своїм суб'єктивним правом, повноваженнями, статусом, заподіє істотну шкоду інтересам, що охороняються правом. Наприклад, законодавством передбачена кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим положенням, яке заподіяло істотну шкоду правам і інтересам, що кримінально-охороняються.

5. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки

Об'єктивно протиправне діяння (поведінка) – це протиправне, соціально шкідливе діяння фізичної або юридичної особи, що не містить складу правопорушення, але при цьому спричиняє застосування заходів захисту або відновлення порушених прав.

Ознаки об'єктивно протиправного діяння:

- суперечність правовим приписам;
- шкода, що наноситься правоохоронюваним інтересам;
- відсутність складу правопорушення (суб'єкту та/або суб'єктивної сторони), наприклад, такою є протиправна поведінка, не контрольована

свідомістю і волею людини (поведінка малолітніх дітей, недієздатних осіб, осіб, що знаходяться в несвідомому стані);

- негативна реакція з боку держави (примусове відшкодування шкоди, примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру).

6. Причини правопорушень та шляхи їх усунення

Причини правопорушення – це об'єктивні і суб'єктивні чинники, що спонукують особу до вчинення правопорушення.

До **об'єктивних чинників** вчинення правопорушень сучасна наука відносить обставини, не залежні від індивіда (соціальні проблеми у вигляді безробіття, бідності, а також низький рівень правової культури суспільства, недоліки в роботі державних органів, зловживання владою, недосконалість законодавства).

Суб'єктивні чинники здійснення правопорушень пов'язані з правосвідомістю особи, безпосередньо визначаються нею (незнання індивідом вимог закону, неповага до права і закону, психологічна установка на протиправну поведінку).

Причини правопорушень відвіку цікавили філософів і юристів. Існує декілька **теорій причин неправомірних видів поведінки**:

1. теологічна теорія (розвинута, головним чином, в християнстві) бачить причину правопорушень в недосконалості світу, який є ареною боротьби Бога і диявола;
2. метафізична теорія (старогрецькі мислителі, німецький філософ XIX ст. А. Шопенгауер) стверджує, що причини правопорушень лежать за межами людини і людського світу;
3. антропологічні теорії (італійський криміналіст XIX ст. Ч. Ломброзо, австрійський лікар-психіатр XX ст. З.Фрейд) пояснюють причини

правопорушень психофізіологічними властивостями людини: спадковістю, комплексом неповноцінності, душевною хворобою і психічними аномаліями;

4. соціологічні теорії (утопіст-соціаліст Т. Мор, юрист епохи Просвітництва Ч. Беккарія, юристи соціологічного, зокрема – марксистського напрямку) вбачають причини правопорушень в різноманітних суспільних явищах.

Правильне встановлення причин певних правопорушень – неодмінна умова їх профілактики і зниження загального рівня протиправної поведінки.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться категорії «правова» та «правомірна» поведінка?
2. Які основні мотиви правомірної поведінки ви знаєте?
3. Які ознаки зловживання правом ви знаєте?
4. Дайте визначення об'єктивно протиправного діяння.
5. Назвіть основні причини правопорушень.

ТЕМА 17

ПОНЯТТЯ І ВИДИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Соціальна відповідальність та її види.

Поняття та ознаки юридичної відповідальності. Юридична відповідальність як правовідносини. Юридична відповідальність та державний примус. Позитивна та негативна юридична відповідальність. Ретроспективна та проспективна юридична відповідальність.

Мета і функції юридичної відповідальності. Принципи юридичної відповідальності.

Види юридичної відповідальності. Конституційна, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, та матеріальна відповідальність. Штрафна (каральна) і правовідновна відповідальність.

Обставини, що виключають юридичну відповідальність. Підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: соціальну відповідальність та її види; поняття та ознаки юридичної відповідальності; функції і принципи юридичної відповідальності; види юридичної відповідальності; обставини, що виключають юридичну відповідальність і підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уяву соціальну відповідальність та її види; знати поняття та ознаки юридичної відповідальності; повинен засвоїти мету, функції і принципи юридичної відповідальності; розмежовувати позитивну та негативну, ретроспективну та проспективну юридична відповідальність; знати особливості штрафної і правовідновної відповідальності; аналізувати обставини, що виключають юридичну відповідальність і підстави звільнення від юридичної відповідальності

План

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
2. Принципи юридичної відповідальності.

3. Функції юридичної відповідальності.
4. Види юридичної відповідальності.
5. Обставини, що виключають юридичну відповідальність, і підстави звільнення від юридичної відповідальності.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність – це міра правового примусу за правопорушення, передбачена санкцією порушеної норми і застосовувана до правопорушника компетентним державним органом або посадовою особою в належному процесуально-правовому порядку.

Негативна юридична відповідальність – це обов'язок правопорушника, що випливає з юридичного факту правопорушення, зазнавати співмірні позбавлення (несприятливі наслідки) особистого, майнового, або немайнового характеру. Саме цей аспект юридичної відповідальності, як правило, має особливе значення в теорії та практиці.

Ознаки негативної юридичної відповідальності:

- спирається на державний примус;
- тягне за собою певні негативні наслідки для правопорушника;
- є реакцією на винне антисуспільне діяння;
- має процесуальну форму втілення.

2. Принципи юридичної відповідальності.

Принципи юридичної відповідальності – основоположні, загальноприйняті норми імперативного характеру, що виступають як незаперечні вимоги до діяльності компетентних органів по застосуванню санкцій правових норм до правопорушників. Вони закріплені в конституціях, законодавстві, міжнародних договорах:

1. принцип законності;
2. принцип обґрунтованості;
3. принцип справедливості;
4. принцип доцільності;
5. принцип невідворотності;
6. принцип своєчасності.

3. Функції юридичної відповідальності

Функції юридичної відповідальності:

1. охоронна;
2. правовідновна та компенсаційна;
3. профілактична (превентивна);
4. виховна.

4. Види юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність є наслідком правопорушення.

Залежно від галузевої приналежності розрізняють такі види юридичної відповідальності:

1. кримінальна;
2. адміністративна;
3. цивільно-правова;
4. дисциплінарна;
5. матеріальна;
6. конституційно-правова.

В юридичній науці дискутується питання про самостійність процесуальної, екологічної, сімейної, фінансової, ювенальної юридичної відповідальності.

Особливим видом відповідальності є міжнародно-правова відповідальність держави.

За її основними цілями:

1. правовідновна (репараційна);
2. штрафна (каральна, репресивна).

За темпоральною ознакою виділяють:

1. проспективну;
2. ретроспективну відповідальність.

За юридичними наслідками для особи розрізняють:

1. позитивну;
2. негативну юридичну відповідальність.

5. Обставини, що виключають юридичну відповідальність, і підстави звільнення від юридичної відповідальності

Юридична відповідальність як наслідок правопорушення є одночасно його ознакою, але це не означає, що кожне противоправне діяння тягне за собою юридичну відповідальність. У певних випадках, зазначених у законі, юридична відповідальність виключається.

Загальною підставою, що виключає юридичну відповідальність, є відсутність складу правопорушення.

Крім того, юридична відповідальність виключається через:

1. вплив строку давності щодо притягнення до юридичної відповідальності;
2. скасування норми, що встановлює юридичну відповідальність.

Звільнення від юридичної відповідальності відрізняється від непритягнення до юридичної відповідальності.

Підстави звільнення від юридичної відповідальності визначені в законодавстві: кримінальному, адміністративному, трудовому тощо.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Порівняйте ретроспективну і проспективну юридичну відповідальність.
2. Охарактеризуйте штрафну і правовідновну відповідальність.

ТЕМА 18

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА, ЗАКОННІСТЬ І ПРАВОПОРЯДОК

Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави. Основні складові елементи верховенства права.

Поняття, мета та сутність законності. Принципи (вимоги) законності. Законність і правозаконність. Гарантії законності. Загальні умови і спеціальні (юридичні) засоби законності.

Законність і правопорядок. Поняття та елементи правопорядку. Ознаки правопорядку. Співвідношення правопорядку і громадського порядку.

Національний, інтегративний та міжнародний правопорядок. Формування світового правопорядку.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: поняття та основні складові елементи верховенства права; сутність законності; принципи (вимоги) законності; загальні умови і спеціальні (юридичні) засоби законності; поняття, ознаки та елементи правопорядку; особливості формування світового правопорядку.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та основні складові елементи верховенства права; аналізувати принципи (вимоги) законності; розмежовувати поняття «законність» і «правозаконність»; демонструвати знання загальних умов і спеціальних (юридичних) засобів законності; знати поняття, ознаки та елементи

правопорядку; мати уяву про національний, інтегративний та міжнародний правопорядок; розуміти особливості світового правопорядку.

План

1. Верховенство права: поняття та основні складові.
2. Поняття, мета та сутність законності.
3. Принципи (вимоги) законності.
4. Гарантії законності.
5. Поняття, елементи та ознаки правопорядку.
6. Національний, інтегративний та міжнародний правопорядок.

Основний зміст

1. Верховенство права: поняття та основні складові

Як особливий соціальний феномен **верховенство права** розглядається як взаємозумовлене існування і взаємоузгоджена реалізація у суспільстві буттєвих («природних») прав, свобод та обов'язків людини.

Встановлення у суспільстві верховенства права – є, радше, ідеалом, до досягнення якого має докладати зусилля кожна держава, яка прагне стати правовою. Щоб рухатись у цьому напрямі, у державі виголошується визнання принципу верховенства права як однієї з фундаментальних засад діяльності усіх суб'єктів суспільства.

Принцип верховенства права проголошено Ст. 8 Конституції України.

Задля практично-регулятивного впливу принцип верховенства права має бути конкретизований через опис ознак певних соціальних явищ, в яких виявляється верховенство права. Найбільш докладно **ознаки прояву верховенства права** охарактеризовані Європейським судом з прав людини. Серед них Суд відзначає, насамперед, такі:

- визнання пріоритетності, домінування, визначальної ролі прав і свобод людини у діяльності держави, усіх її органів;
- правова певність, визначеність становища людини у тій чи іншій ситуації;
- неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний термін, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні;
- обсяг будь-якого правового розсуду органу держави і спосіб його здійснення мають бути з достатньою точністю визначені законом;
- майже безвиняткова можливість доступу до суду;
- наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права і свободи людини;
- підпорядкованість судовому рішенню усіх органів держави, безвиняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями;
- можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало чинності;
- незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, яке набрало чинності.

До основних складових елементів верховенства права пропонують відносити:

1. повагу до прав і свобод людини;
2. верховенство конституції;
3. принцип розподілу влади;
4. законність;
5. обмеження дискреційних повноважень;
6. принцип рівності у правах (рівноправності) та рівності всіх перед законом;
7. принцип юридичної визначеності;
8. принцип захисту довіри;

9. принцип пропорційності;
10. незалежність суду і суддів.

2. Законність: режим та принципи (вимоги)

Законність – це режим суспільного життя, заснований на правовому характері її організації й виражається у вимозі точного, строгого і неухильного дотримання і виконання чинних правових актів всіма суб'єктами права.

Сутність законності полягає в добросовісному і неухильному дотриманні і виконанні всіма суб'єктами права законодавчих приписів, яке й забезпечує стан правомірності суспільних відносин. Мета законності полягає в забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. Засоби і методи реалізації вимог законності повинні носити правовий характер. Єдність сутності, мети і засобів реалізації вимог законності виражається в категорії правозаконності.

Принципи (вимоги) законності є основними ідеями, що розкривають зміст законності як стани правомірності суспільних відносин, законослухняності поведінки індивідів:

- принцип верховенства закону;
- принцип єдності законності;
- принцип загальності законності;
- принцип рівності всіх перед законом;
- принцип гарантованості основних прав і свобод людини, що полягає в необхідності забезпечення пріоритету прав індивіда і їх гарантіях з боку держави;
- принцип взаємозв'язку законності та демократії;
- принцип доцільності;
- принцип невідворотності відповідальності.

Законність, у свою чергу, розглядається як загальноправовий принцип,

суть якого полягає в категоричній вимозі правомірної поведінки всіх суб'єктів права у всіх сферах правового життя.

3. Гарантії законності

Гарантії законності – це система умов і засобів, що забезпечує процес реалізації законності.

Законність як суспільний феномен є результат взаємодії різних чинників, що визначають її природу. За характером дії цих чинників на створення режиму законності їх можна розділити на дві групи: загальні умови і спеціальні (юридичні) засоби.

Загальні умови впливають на формування законослухняної поведінки особи побічно, створюючи передумови для зміцнення режиму законності. У розряд загальних включаються економічні, політичні, духовні та соціальні умови

Спеціальні (юридичні) засоби забезпечення законності – це сукупність умов і засобів, закріплених а чинному законодавстві, безпосередньо направлених на забезпечення режиму законності, дотримання і захист прав і свобод особи.

Серед юридичних гарантій слід зазначити:

1. досконале і повне законодавство;
2. засоби попередження правопорушень;
3. засоби виявлення правопорушень;
4. засоби припинення правопорушень;
5. засоби захисту і відновлення порушених прав;
6. заходи юридичної відповідальності;
7. процесуальні гарантії;
8. гарантії правосуддя.

4. Поняття, елементи та ознаки правопорядку

Правопорядок – це стан впорядкованості суспільного життя, що склався в результаті панування принципу верховенства права та здійснення режиму законності.

Як системне утворення правопорядок складається з безлічі взаємодіючих елементів, пов'язаних між собою відносинами взаємозалежності і взаємовпливу.

До них відносяться:

1. суб'єкти (учасники) правопорядку;
2. сукупність актів реалізації права;
3. усі відносини і зв'язки між учасниками, їх властивостями, кореляційні зв'язки прав, свобод і обов'язків, відповідальності;
4. урегульована, впорядкована взаємодія названих елементів, що створюють єдиний злагоджений організм.

Ознаки правопорядку:

- правопорядок є станом упорядкованості суспільних відносин, передбаченим нормами права;
- правопорядок – це результат втілення в життя принципу законності;
- змістом правопорядку є правомірна поведінка суб'єктів права;
- правопорядок забезпечується державою.

Правопорядок як система є складовою частиною системи вищого рівня – **громадського порядку**. Проте на відміну від правопорядку громадський порядок утворюється внаслідок дії не тільки правових, але й інших соціальних норм: норм моралі, звичаїв, корпоративних норм і т. д. Отже, **громадський порядок** є стан врегульованості суспільних відносин, заснований на реалізації всіх соціальних норм і принципів.

Світовий правопорядок – це система суспільних планетарних відносин, що формуються на основі загальногуманістичних і природноправових засад і

функціонують відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного і національного права.

Необхідність створення і зміцнення світового правопорядку зумовлена наявністю глобальних проблем, вирішення яких є можливим тільки за наявності згоди та співробітництва різних держав.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. Як співвідносяться поняття «законність» і «правозаконність»?
2. Назвіть спеціальні (юридичні) засоби законності.
3. Охарактеризуйте співвідношення правопорядку і громадського порядку.
4. Дайте визначення поняттю «світовий правопорядок»

ТЕМА 19

ПРАВО І ЛЮДИНА. ПРАВА ЛЮДИНИ

Людина, індивід, особа, громадянин: співвідношення понять.

Правовий статус та правове становище людини. Структура правового статусу. Види правових статусів людини.

Еволюція прав людини. Покоління прав людини.

Людина, індивід, особа, громадянин: співвідношення понять. Співвідношення прав людини і прав громадянина. Поняття та ознаки основоположних прав людини і громадянина. Види основоположних прав і свобод людини та громадянина. Юридичні обов'язки особистості. Система гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі. Обмеження прав людини.

Міжнародний захист прав людини. Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини. Міжнародні стандарти прав дітей і молоді.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванати систему знань про: поняття, структуру та види правового статусу людини; еволюцію прав людини; співвідношення прав людини і прав громадянина; види основоположних прав і свобод людини та громадянина; систему гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі; міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття структуру та види правового статусу людини; мати уяву про покоління прав людини; виокремлювати категорії «людина», «індивід», «особа», «громадянин»; демонструвати знання основоположних прав і свобод людини та громадянина; розуміти зміст гарантій прав людини і громадянина; мати уяву про міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини.

План

1. Правовий статус: поняття, структура та види.
2. Покоління прав людини.
3. Поняття та види основоположних прав і свобод людини та громадянина. Юридичні обов'язки людини і громадянина.
4. Система гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі. Обмеження прав людини і громадянина.
5. Міжнародний захист прав людини.

Основний зміст

1. Правовий статус: поняття, структура та види

Різноманітні зв'язки права та людини найповніше можуть бути охарактеризовані через поняття **правового статусу індивіда**.

В науці існує вузьке і широке розуміння правового статусу. Однак переважна більшість вчених сходяться в тому, що основу правового статусу особи складають її права, свободи та обов'язки.

Набір правових статусів великий, але в теоретичному плані найбільш істотне значення мають **три види**: загальний (конституційний), спеціальний (родовий) та індивідуальний.

Загальний правовий статус	статус індивіда як члена суспільства. Він визначається конституцією, є єдиним і однаковим для всіх, характеризується відносною статичністю, узагальненістю
Спеціальний (родовий) статус	відображає особливості певних категорій людей: пенсіонерів, студентів, військовослужбовців, учасників війни тощо.
Індивідуальний статус	фіксує конкретику індивіда (стать, вік, сімейний стан, займана посада і т.д.). Він є сукупністю персоніфікованих прав та обов'язків індивіда.

2. Покоління прав людини

Чеський юрист Карел Васак, перший генеральний секретар Міжнародного інституту прав людини у Страсбурзі, 1979 р. виділив **три «покоління» прав людини**.

До першого покоління він відніс переважно особисті та політичні права: право на свободу слова, на справедливий суд, вибір релігії.

Інакше ці права називають негативними, оскільки вони закріплюють автономію особистості щодо держави, оберігають людину від свавілля з боку держави. Перші юридичні акти, що фіксують «негативні» права людини, були створені під час революцій XVII—XVIII ст.

До другого покоління відносяться соціально-економічні та соціально-культурні права: право на працю, освіту, відпочинок, гідну винагороду за працю тощо. На відміну від прав першого покоління їх називають позитивними, оскільки вони містять опис благ, які людина має право одержувати від суспільства. Ця група прав людини почала формуватися у середині XIX ст. в умовах індустріальної революції.

Третє покоління прав людини, або колективні права: право нації на самовизначення, право народу на розвиток, права жінок, дітей, біженців, національних меншин. Їх формування пов'язано з розпадом колоніальних імперій у другій половині XX ст., та необхідністю охорони прав слабо захищених й дискримінованих верств населення.

Юридичним виразом процесу глобалізації наприкінці XX ст. стало формування **четвертого покоління прав людини**. Це перш за все: право на мир і безпеку, на здорове довкілля, на доступ до економічного, наукового і культурного потенціалу людства, зокрема – інформаційні права. Деякі вчені відносять також права, пов'язані із клонуванням та іншими відкриттями в біології.

3. Поняття та види основоположних прав і свобод людини та громадянина. Юридичні обов'язки людини і громадянина

Права людини – це права, нерозривно пов’язані з самим існуванням людини: право на життя, свободу у всіх її проявах, повагу людської гідності, на опір пригнобленню. Ці права є невід’ємними та невідчужуваними.

Права громадянина – це права члена державно-організованого громадянського суспільства. Під правами громадянина розуміють, передусім, можливість брати участь в управлінні суспільними та державними справами. Права громадянина є різновидом прав людини (їх називають політичними правами людини).

Термін «**свободи**» підкреслює широкі можливості людини, не позначає конкретних результатів, а націлює на самостійний вибір індивідом варіанта своєї поведінки (свобода слова, свобода преси, свобода договору та ін.). Зазвичай гарантією свобод є лише невтручання держави у сферу їх реалізації.

Види прав і свобод людини і громадянина:

1. за сферою їх реалізації в суспільному житті: громадянські (особисті); політичні; економічні; соціальні; культурні (гуманітарні).
2. залежно від спрямованості потреб щодо сфери суспільних відносин: фізичні; особисті; політичні; економічні; гуманітарні; права на соціальний захист.
3. за способом здійснення – активні, пасивні;
4. за суб’єктним складом здійснення – індивідуальні, колективні, змішані.

Юридичні обов’язки людини та громадянина – це встановлені і гарантовані державним примусом вимоги до поведінки індивіда, офіційна міра належної поведінки.

4. Система гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі. Обмеження прав людини і громадянина

Гарантії прав і свобод людини і громадянина – це система умов, засобів і способів, що забезпечують всім і кожному рівні можливості для придбання, реалізації та захисту своїх прав і свобод.

Види:

1. за сферою дії розрізняють міжнародно-правові (планетарні) гарантії, гарантії в межах регіональних міжнародних співтовариств, внутрішньодержавні гарантії.
2. залежно від змісту та механізму дії розрізняють економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії.
3. залежно від суб'єктів, що забезпечують права і свободи людини і громадянина, виділяють: парламентські, урядові, гарантії глави держави, судові, адміністративні, прокурорські, адвокатські, міжнародно-правові гарантії;
4. за ієрархією та сферою дії можна виділити: конституційні (загальні) і галузеві гарантії.

До конституційних гарантій прав і свобод людини і громадянина в Україні відносяться:

1. право на судовий захист;
2. право на відшкодування за рахунок держави або органу місцевого самоврядування завданої людині матеріальної та моральної шкоди;
3. право знати свої права і обов'язки;
4. право на правову допомогу;
5. право не виконувати явно злочинні розпорядження або накази;
6. презумпція невинуватості;
7. право не свідчити проти себе та своїх близьких.

Важливе гарантує значення має положення Конституції України про неприпустимість обмеження прав і свобод людини і громадянина. Окремі обмеження допускаються тільки у разі воєнного або надзвичайного стану.

Причому такі фундаментальні права як рівність перед законом, право на життя, на повагу людської гідності та інші не можуть бути обмежені у жодному випадку.

Як юридичну гарантію розглядають також юридичну відповідальність.

5. Міжнародний захист прав людини

Міжнародно-правові стандарти у сфері прав людини – це встановлені в договірному порядку правові норми мінімально допустимого поведіння держави з проживаючими на її території індивідами (громадянами, іноземцями, апатридами).

Види:

1. за дією у просторі розрізняють: універсальні і регіональні стандарти. До універсальних відносять, наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.). До регіональних – Американську Конвенцію прав людини (1969 р.), Європейську Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.);
2. залежно від дії за колом осіб розрізняють: загальні і спеціальні стандарти.

Міжнародні стандарти прав і свобод людини мають такі функції:

1. визначення переліку прав і свобод людини;
2. формулювання змісту прав і свобод;
3. встановлення зобов'язань держав по забезпеченню реалізації проголошуваних прав і свобод;

4. фіксація обмежень і заборон, пов'язаних з реалізацією прав і свобод людини.

Основним міжнародно-правовим документом щодо захисту прав дітей сьогодні є **Конвенція про права дитини** від 20 листопада 1989 року та факультативні протоколи до неї. Зазначена конвенція визнає дитиною людську істоту, що не досягла 18-річного віку, якщо відповідно до закону, застосовуваного до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Конвенція про права дитини містить: докладну регламентацію особистих, політичних, економічних, соціальних і культурних прав дитини; механізми контролю реалізації положень Конвенції; порядок приєднання до Конвенції.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте покоління прав людини.
2. Як співвідносяться права людини і права громадянина?
3. Проведіть класифікацію основоположних прав і свобод людини та громадянина.
4. Охарактеризуйте систему гарантій прав людини і громадянина.
5. Надайте характеристику Конвенції про права дитини та факультативних протоколів до неї.

ТЕМА 20

ПРАВОВІ СИСТЕМИ ТА ПРАВОВІ СІМ'Ї

Поняття та структура правової системи. Критерії класифікації правових систем. Правовий стиль як критерій класифікації правових систем. Національна, інтегративна, міжнародна правові системи. Глобальна правова система.

Правові сім'ї (сім'ї правових систем). Романо-германська, англо-американська, релігійна, традиційна (традиційно-етична) та звичаєва правові сім'ї.

Змішані (гібридні) правові системи: скандинавська, латиноамериканська. Тенденції розвитку правових сімей. Правова система України на правовій карті світу.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: поняття та структуру правової системи; критерії класифікації правових систем; правові сім'ї сучасного світу; місце правової системи України на правовій карті світу.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та структурні компоненти правової системи; мати уяву про критерії класифікації правових систем; аналізувати особливості основних правових сімей сучасності; розуміти місце правової системи України на правовій карті світу.

План

1. Поняття та критерії класифікації правових систем. Правові сім'ї.
2. Романо-германська правова сім'я.
3. Англо-американська правова сім'я.
4. Релігійна правова сім'я.
5. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я.
6. Сім'я звичаєвого права.
7. Змішані (гібридні) правові системи.

Основний зміст

1. Поняття та критерії класифікації правових систем. Правові сім'ї

Національна правова система – це історично сформована правова організація суспільного життя, яка включає взаємозв'язані, взаємообумовлені і взаємодіючі компоненти: право у всіх його формах і проявах, юридичні установи, юридичну практику, правореалізацію та правовідносини, правову культуру і правопорядок тощо.

Структура правової системи включає кілька підсистем (блоків):

1. інституційний блок;
2. нормативний блок;
3. функціональний блок;
4. ідеологічний блок;
5. комунікативний блок.

Правова система існує на різних рівнях організації соціуму.

Виділяють:

1. національні правові системи;
2. міждержавні або інтеграційні правові системи;
3. міжнародну правову систему.

Критерії класифікації правових систем:

1. єдність генезису;
2. спільність форм права та їх співвідношення;
3. єдність структури системи права і норми права;
4. єдність ідеологічних (філософських, політичних, релігійних) основ і принципів права;
5. єдність юридичної техніки;
6. схожість юридичних установ і юридичної практики.

Правова сім'я – це певна сукупність правових систем, об'єднаних спільністю найбільш важливих рис, які вказують на суттєву схожість цих систем.

До основних правових сімей сучасності відносять:

1. романо-германську;
2. англо-американську;
3. релігійну;
4. традиційну (традиційно-етичну);
5. звичаєву;
6. скандинавську;
7. латино-американську.

2. Романо-германська правова сім'я

Романо-германська правова сім'я вважається найбільш поширеною і найвпливовішою сучасною правовою сім'єю. Більш ніж 150 держав, 60 % населення світу, сприйняли це право в тій чи іншій формі, а для 24 % населення світу ця система діє у чистому вигляді.

Особливості романо-германської правової сім'ї:

- органічний зв'язок з римським правом;
- утворення романо-германського права на основі вивчення римського і канонічного права в італійських, французьких і німецьких університетах;
- яскраво виражена доктринальність і концептуальність;
- абстрактний характер норм права;
- домінуюча роль закону в системі джерел права;
- яскраво виражений кодифікований характер;
- поділ на публічне і приватне право.

Сьогодні правові системи, що належать до романо-германського типу, запозичують деякі риси англо-американського права. Зокрема, підвищується роль процесуального права, ширше використовуються судова практика і юридичні прецеденти.

3. Англо-американська правова сім'я

Англо-американська (прецедентна) правова сім'я включає національні правові системи Англії та Уельсу, США, Канади, Австралійського Союзу, Нової Зеландії та деяких інших країн. Вплив англійського права поширюється на Індію, Нігерію та інші країни Співдружності.

Особливості англо-американської правової сім'ї:

- наступність права (з 1066 р. англійське право розвивається без радикальних і революційних змін);
- відсутність рецепції римського права;
- суддівський за своєю природою та змістом характер права;
- розвиток права юристами-практиками;
- менш абстрактний характер норм, ніж у романо-германському праві;
- виокремлення в цій сім'ї прецедентного та статутного права;
- існування в англійському праві загального права та права справедливості;
- виокремлення матеріального і процесуального права;
- відсутність принципового значення поділу на приватне і публічне право;
- непоширеність кодифікації;
- змагальна судова процедура;
- важлива роль інституту суду присяжних.

4. Релігійна правова сім'я

Головним критерієм виокремлення релігійної правової сім'ї є державне санкціонування і забезпечення релігійних приписів. Ця правова сім'я поєднує правові системи – мусульманського, індуського, іудейського права. Окремі автори виділяють ще правову систему канонічного права.

Характерні риси релігійних правових систем:

- нерозривний зв'язок з релігією;
- розгляд права як результату божественного відкриття, а не як наслідку раціональної діяльності особистості і держави;
- визнання права елементом справедливого суспільного устрою;
- персональний характер дії права;
- невизнання принципу формальної рівності прав людини.

5. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я

До традиційної правової сім'ї належать правові системи Китаю і Японії, а також країн, що розвивалися під їх впливом, – Монголії, Кореї, Малайзії, Індонезії, М'янми.

Особливості традиційних правових систем:

- основним джерелом права є традиція;
- негативне ставлення до законодавства;
- ігнорування державних структур у процесі реалізації норм права;
- слабкий розвиток юридичної інфраструктури.

6. Сім'я звичаєвого права

Більшість компаративістів вважає, що правові системи африканського континенту слід розглядати в рамках єдиної правової сім'ї. Крім схожих географічних умов і расового складу, країни Африки та Мадагаскар поєднують схожість історичного розвитку, джерела права та архаїчна правосвідомість населення.

Ознаки сім'ї звичаєвого права:

- домінуюче місце в соціальному регулюванні займають звичаї;
- правові норми не розчленовані з нормами моралі, звичаїв, магічних уявлень, а складають з ними синкретичну єдність;
- звичаї регулюють відносини і захищають інтереси, в першу чергу, груп або співтовариств, а не окремих індивідів;
- у соціальному регулюванні переважають зобов'язання і заборони (табу);
- центральною фігурою в системі соціальних відносин є жреці й старійшини;
- процесуальною формою реалізації і застосування права виступають не юридична процедура, а ритуал і магічні обряди;
- метою судового розгляду є, як правило, примирення сторін, відновлення ладу в общині і забезпечення її згуртованості.

7. Змішані (гібридні) правові системи

Процес еволюції правових систем передбачає не тільки взаємодію між ними, а й їх взаємопроникнення, в результаті чого запозичені правові положення входять в тканину національного права, що обумовлює змішаний характер практично всіх правових систем сучасності.

Використання в компаративістській літературі при класифікації правових систем терміну «змішане право» по відношенню до конкретної правової сім'ї (системи) підкреслює, що в її рамках поєднуються елементи місцевих джерел права і запозичені правові положення як романо-германського, так і англо-американського (загального) права. Такі системи ще називають гібридними правовими системами.

До правових систем змішаного права входять національні правові системи Скандинавських країн та країн Латинської Америки. Відповідно прийнято виділяти скандинавську правову сім'ю та латиноамериканську правову сім'ю.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. Дайте визначення національної правової системи.
2. Охарактеризуйте компоненти правової системи.
3. Які основні критерії класифікації правових систем?
4. До якої правової сім'ї тяжіє правова система України?

РОЗДІЛ II ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

ТЕМА 21

ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, СУТНІСТЬ ТА ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВИ

Первісне виникнення (походження) і похідне виникнення (трансформація) держави.

Основні теорії походження держави: теологічна, патріархальна, договірна, географічного детермінізму, насильства, органічна, класова (економічна), олігархічна. Військовий, аристократичний і плутократичний шляхи походження держави. Теорія неолітичної революції.

Поняття та ознаки держави. Атрибути держави: народ, територія, державна влада.

Сучасні підходи до вивчення держави: теологічний, арифметичний (класичний), юридичний, соціологічний та техніко-кібернетичний. Багатовимірний «портрет» сучасної держави. Сучасна та досучасна держава. Народовладдя як ознака сучасної держави. Сильна та слабка держава.

Сутність держави: плюралізм підходів. Ціннісна характеристика держави. Держава та державність.

Основні критерії типології держав. Історичні типи держав: формаційний, цивілізаційний і технократичний підходи.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувані систему знань про: основні теорії походження держави; теорію неолітичної революції; багатофакторний підхід до походження держави; закономірності та шляхи становлення держави; похідне виникнення держави; поняття, ознаки та атрибути держави; сучасні підходи до вивчення держави; сутність держави; ціннісну характеристику держави; основні критерії типології держав; історичні типи держав.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): мати уяву про основні теорії походження держави; розуміти соціально-економічні перетворення, що відбувались впродовж неолітичної революції; вміти

характеризувати закономірності становлення держави; аналізувати шляхи формування держави; знати основні форми похідного виникнення держави; знати поняття, ознаки та атрибути держави; мати уяву про сучасні підходи до вивчення держави; розуміти особливості сучасної та досучасної держави; мати уяву про сутність держави; повинен засвоїти ціннісну характеристику держави; знати основні критерії типології держав; аналізувати історичні типи держав.

План

1. Основні теорії походження держави.
2. Первісне та похідне виникнення держави.
3. Поняття держави. Ознаки та атрибути держави.
4. Сучасні підходи до вивчення держави.
5. Сутність держави.
6. Основні критерії типології держав.

Основний зміст

1. Основні теорії походження держави

Термін «держави» з'явився в XVI ст. Його ввів до наукового обороту італійський політичний мислитель Нікколо Макіавеллі. Зрозуміло, що держава як суспільне явище до цього існувала вже тисячоліття.

Походження держави – тривалий (інколи впродовж тисячоліть) історичний процес, який у край складно реконструювати через відсутність документальних свідчень про нього.

Існує велика кількість теорій, що з різних позицій висвітлюють і пояснюють появу держави в суспільстві:

1. патріархальна (Конфуцій, Р. Фільмер);

2. суспільного договору (Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гоббс, Д. Локк, Ж. Ж. Руссо);
3. географічного детермінізму (Ш. Л. Монтескьє);
4. насильства (Шан Ян, Л. Гумплович, Є. Дюрінг і К. Каутський); сучасний варіант цієї теорії має назву теорії зовнішнього конфлікту;
5. органічна (Г. Спенсер, Р. Вормс);
6. класова (економічна) теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс); сучасний варіант цієї теорії має назву теорія внутрішнього конфлікту;
7. олігархічна (Б. Шантебу);
8. неолітичної революції (Г. В. Чайлд, Д. Норт, Р. Томас);
9. управлінська (організаційна) теорія;
10. демографічна теорія;
11. олігархічна теорія (французький політолог Бернар Шантебу);
12. багатofакторна (синтетична) американські антропологі, історик Ігор Дьяконов).

2. Первісне та похідне виникнення держави

Одним з аспектів питання про первісне виникнення держави є питання про його форми, тобто конкретні шляхи становлення державності.

Виділяють наступні форми виникнення держави:

1. афінська (класична) форма;
2. римська форма;
3. германська форма.

Слід відзначити, що з позицій сучасної юриспруденції та історичної науки ці форми вже зіграли свою наукову роль, передусім, через яскраво виражений європоцентризм (отже, неуніверсальність) і, по-друге, через відсутність чіткої різниці між афінською та римською формами, адже й там, і там становлення державності залежало від внутрішніх суперечностей між

різними верствами населення.

Більш реалістичною здається оцінка шляхів виникнення держави олігархічною теорією, яка бачить конкретні шляхи походження держави у:

1. військовому (захоплення влади військовими вождями);
2. аристократичному (прихід до влади знаті);
3. у плутократичному (зосередження влади в руках багатих) шляхах.

Вважається, що в кожному перед державному суспільстві виокремлюється три типи професіоналів: військові ватажки, посередники-судді та умовно кажучи, шамани, тобто носії знань, які можуть інтерпретувати явища природи та володіють навичками лікування.

Похідне виникнення держави відрізняється від первинного виникнення (походження) тим, що нова держава виникає не на порожньому місці, а на основі окремих елементів колишньої держави і з використанням вже наявних готових моделей державності.

Похідне виникнення держав має наступні варіанти:

1. ліквідація колишньої держави в результаті революції і виникнення нової держави (але на тій же території, населеній тим же народом).
2. розділення держави;
3. сецесія частини держави і населення;
4. об'єднання декількох держав;
5. виникнення держави в результаті національно-визвольного руху.

3. Поняття держави. Ознаки та атрибути держави.

Держава – це універсальна політична організація суспільства, що володіє суверенітетом і здійснює управління суспільством на основі права за допомогою спеціального механізму.

Зовнішні, відмітні ознаки держави можна розділити на дві групи.

Перша група ознак відрізняє державу від первісної соціальної

організації. До них відносяться:

- публічна політична влада.
- державна скарбниця.
- територіальна організація населення.
- наявність системи загальнообов'язкових правил поведінки – права.

Друга група ознак держави відрізняє її від політичних партій та громадських організацій (їх називають атрибутами держави):

- народ
- територія
- державна влада.

4. Сучасні підходи до вивчення держави.

У сучасному державознавстві в класичному розумінні виокремлюють п'ять основних підходів до вивчення держави:

1. теологічний;
2. арифметичний (класичний);
3. юридичний;
4. соціологічний;
5. техніко–кібернетичний.

5. Сутність держави.

Поняття «сутність держави» звичайно уживається в трьох значеннях.

По-перше, це своєрідна моральна оцінка держави. У цьому сенсі суспільно-політична думка сформувала дві метатеорії:

1) держава – це організоване насильство над індивідом, зло, хоча й необхідне. Тому межі дії державної влади повинні бути мінімізовані.

2) держава – це спосіб забезпечення загального блага.

По-друге, під поняттям «сутність держави» розуміють сенс існування і роль держави в житті суспільства.

Загальнолюдське призначення держави полягає в тому, щоб бути інструментом соціального компромісу, пом'якшення і подолання суперечностей, пошуку згоди і співпраці різних верств населення і суспільних сил; забезпечення загальносоціальної спрямованості в змісті всіх здійснюваних їм функцій.

І, нарешті, **третє значення** поняття «сутність держави» пов'язане з проблемою приналежності державної влади певному соціальному шару, з питанням про те, хто і в чийх інтересах здійснює державну владу. У цьому сенсі існують **наступні концепції суті держави:**

1. елітистська теорія (Гаetano Моска, Вільфредо Парето, Роберт Міхельс);
2. технократична теорія (Джеймс Барнхем, Деніел Белл, Олвін Тоффлер);
3. демократичні теорії стоять на позиціях народного суверенітету (Гарольд Ласкі, Моріс Оріу);
4. теорія держави загального благоденства (Карл Гуннар Мюрдаль);
5. марксистська теорія розглядає державу як знаряддя панування експлуататорського класу (рабовласників, феодалів, буржуазії).

Спори про сутність держави належать до «вічних» наукових проблем. Рішення окремих аспектів цієї проблеми породжує нові питання про призначення та роль держави в суспільстві.

6. Основні критерії типології держав.

Тип держави – це система істотних рис, властивих всім державам, які відносяться до певної групи.

У сучасній науці існує декілька **підстав для типології (класифікації) держав:**

з урахуванням тривалого історичного розвитку державності	історичні типи держав;
--	------------------------

відповідно до форм держави протиставляються	монархія та республіка; єдині (унітарні) та федеративні держави;
залежно від принципу побудови держави і ступеня участі в цьому громадян	державо-установа, державо-корпорацію;
відповідно до типів державно-політичного режиму	демократичні, автократичні
по відношенню до релігії та церкви	світські, клерикальні, теократичні, атеїстичні
за принципом співвідношення між державою і правом	правова, етатистська
за принципами фінансування	бюрократичні, податкові держави.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Історичні типи держав.
2. Протодержава (чифдом). Західний та східний шляхи державотворення.
3. Які є закономірності становлення держави?
4. Які особливості західного і східного шляхів державотворення?
5. Назвіть основні форми похідного виникнення держави.

ТЕМА 22

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Поняття та ознаки функцій держави.

Класифікація функцій держави. Внутрішні та зовнішні функції держави, їхній взаємозв'язок.

Особливості функцій сучасної держави. Інноваційні функції держави. Номенклатура функцій сучасної держави.

Мінімальна та максимальна держава. Еволюція функцій держави. Вплив глобалізації на функції держави. Співвідношення понять «функції держави» і «державна політика». Форми здійснення функцій держави. Правові та організаційні форми здійснення функцій держави. Методи здійснення функцій держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: поняття та ознаки функцій держави; внутрішні та зовнішні функції держави; інноваційні функції держави; номенклатуру функцій сучасної держави; еволюцію функцій держави; вплив глобалізації на функції держави; форми здійснення функцій держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття та ознаки функцій держави; аналізувати внутрішні та зовнішні функції держави; мати уяву про особливості функцій сучасної держави; виділяти функції, що мають номенклатурний характер; мати уяву про еволюцію функцій держави; знати форми здійснення функцій держави.

План

1. Поняття, ознаки та види функцій держави.
2. Особливості функцій сучасної держави. Інноваційні функції держави. Номенклатура функцій сучасної держави.

3. Мінімальна та максимальна держава.
4. Еволюція функцій держави. Вплив глобалізації на функції держави.
5. Співвідношення понять «функції держави» і «державна політика».
6. Форми здійснення функцій держави. Правові та організаційні форми здійснення функцій держави. Методи здійснення функцій держави.

Основний зміст

1. Поняття, ознаки та класифікація функцій держави

З приводу поняття функції держави в юридичній гауці існує багато суперечок. Загальне поняття звучить таким чином.

Функції держави – це основні напрями і сторони діяльності держави, що виражають її сутність і соціальне призначення.

Ще глибший аналіз дає змогу виявити, що більшість теоретичних неузгодженостей, пов'язаних з функціями держави, є **наслідком змішування в одному концепті завдань, цілей і функцій держави**. Ці поняття є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями (наприклад завдання — це те, що потребує вирішення, а функція — вид діяльності, спрямованої на таке вирішення).

Варто звернути увагу на те, що **держава не функціонує сама собою**, вона не має своєї власної субстанції, здатної до діяльності як активності, що передбачає ментальну цілісність свідомості. Будь-яка активність держави є активністю людей, які або входять до державного апарату, або залучені до реалізації тих завдань, які покладені на нього.

У цьому контексті важливо зауважити, що сучасне розуміння функцій держави має виходити з тієї тези, що **функції є передовсім каналами комунікації усередині суспільства** щодо порядку денного його розвитку й інституціоналізації.

З цієї точки зору функції держави виникають там, де комунікація щодо суспільно значущих питань є найбільш інтенсивною і тому потребує створення певної нормативної й інституційної бази.

Комунікативне трактування функцій держави є доволі нетиповим, оскільки сама держава у вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції вкрай нечасто розглядається з комунікативних позицій.

На осові дисертаційного дослідження Дзевелюк М.В. було запропоновано таке **визначення функцій сучасної держави**: це особливі канали комунікації між державою і суспільством, що виникають унаслідок раціоналізації їх нормативних та інституційних засад, що веде до їх становлення як дискурсів — стабільних і тривалих форм взаємодії між людьми, покликаних вирішувати завдання загальносуспільного значення.

Ознаки функцій держави:

- носять найбільш загальний, основний, об'єктивно необхідний характер напрямків і видів діяльності держави;
- найбільш повно відображають сутність і соціальне призначення держави;
- виникають і розвиваються відповідно до історичних завдань і цілей держави;
- мають в основному постійний і стійкий характер;
- здійснюються в певних формах і конкретними методами;
- кожна функція держави повинна розглядатися як елемент єдиної системи функцій;
- мають комунікативну природу, функціями держави стають лише ті канали комунікації, які утворюють дискурси, тобто які проблематизують загальнозначущі питання і проблеми і тому не можуть вирішуватися індивідами самостійно і за власною ініціативою.

Класифікація функцій держави.

Функції держави класифікують за різними підставами:

1. залежно від принципу розподілу влад розрізняють: законодавчу, виконавчо-розпорядчу, судову, контрольно-наглядову функції;
2. за соціальною важливістю (значущістю) розрізняють: основні й неосновні;
3. залежно від тривалості дії розрізняють: постійні та тимчасові;
4. за ступенем значення: головні та другорядні.

В юридичній літературі найбільш часто зустрічається класифікація за сферами політичної спрямованості, за цим критерієм виділяють: внутрішні та зовнішні функції держави.

До **внутрішніх функцій держави** належать: економічна; правозахисна; соціальна; фіскальна; правоохоронна; екологічна; культурна; інформаційна.

До **зовнішніх функцій держави** відносяться: забезпечення безпеки держави; міжнародна співпраця та інтеграція до світової спільноти.

2. Особливості функцій сучасної держави. Інноваційні функції держави. Номенклатура функцій сучасної держави.

В юриспруденції виділяють також **традиційні та інноваційні функції**.

До інноваційних функцій держави належать, наприклад, боргова міграційна інформаційна тощо.

Деякі функції сучасної держави мають номенклатурний характер.

Номенклатура функцій держави – це перелік, за яким до функцій держави зараховуються лише ті прояви її активності, які відповідають критерію найбільшої значущості й вагомості, з огляду на бажаний образ державності.

3. Мінімальна та максимальна держава.

Проблематика функцій держави пов'язана з уявленнями про

мінімальну і максимальну державу.

Під **максимальною державою** розуміється така функціональна модель держави, в якій їй приписується найширший з можливих спектр функцій; в максимальній державі відбувається майже абсолютне делегування функцій суспільства державному апарату.

Натомість під **мінімальною державою** розуміється така функціональна модель держави, в якій обсяг функцій зведено до мінімуму, а будь-яке надмірне втручання держави у соціальні комунікації розглядається як небажане й навіть шкідливе.

Концепт максимальної держави у наш час не є надто популярним і вживаним в академічній літературі, однак при цьому його ключові ідеї можна віднайти в більшості публікацій, присвячених сучасній державі.

Слід чітко визначити, які функції сучасної держави можуть розглядатися як «мінімальні», тобто такі, що забезпечують нижній стандарт існування держави у сучасних умовах без втрати нею своєї легітимності, а які функції слід вважати додатковими.

Здебільшого до мінімальних функцій держави зараховують: оборонну функцію, правоохоронну функцію та функцію підтримання зовнішніх відносин.

Чим більше у людей з'являється інструментів для безпосереднього комунікування, тим менш потрібними стають медіатори, навіть держава. Саме тому осмислення мінімальних і додаткових функцій держави є ще однією задачею цього дослідження.

4. Еволюція функцій держави. Вплив глобалізації на функції держави.

В юриспруденції використовується поняття еволюції функцій держави, яке включає розвиток і зміну функцій як під впливом змістовних і

формальних характеристик держави, так і під впливом зовнішнього середовища.

Функціональний підхід дозволяє більш глибоко вивчати тривалий історичний процес виникнення, розвитку, зміни, руйнування держав різних типів і форм у різних народів, тобто процес формування і еволюції державності.

Найменш мінливі і найбільш стабільні загальносоціальні функції держави, ті, які формуються для вирішення основних соціальних, політичних, в тому числі геополітичних, економічних та інших завдань, які стосуються інтересів всього суспільства на тривалому історичному шляху його життєдіяльності.

Сьогодні, у зв'язку з глобалізаційними процесами, якісно змінюються процеси існування людини, суспільства і держави. Глобалізація впливає на внутрішню і зовнішню політику держав, і відповідно на їх внутрішні і зовнішні функції.

5. Співвідношення понять «функції держави» і «державна політика».

Поняття «**державна політика**» є категорією, зміст якої розкривається не тільки через напрями діяльності держави (функції) і його інститутів. Вона включає способи організації суспільного життя: узгодження різнорідних інтересів, подолання конфліктів і криз, реалізацію загального інтересу.

Державна політика виступає також як діяльність еліт і лідерів, здійснювана за допомогою інститутів держави. Тому видається доречним при характеристиці сучасної держави використовувати поняття «державна політика», оскільки поняття «функція держави» розкриває лише одну з складових державної політики.

Галузі державної політики надзвичайно різноманітні: наприклад,

правова, молодіжна, кримінальна тощо.

Термін «правова політика» ввів до наукового обігу Л.Й.Петражицький. Але лише в кінці ХХ ст. правова політика стала перетворюватися на відносно самостійний напрям державної політики. Правова політика значно впливає на всі види діяльності держави.

Правова політика – це діяльність суб'єктів політичної системи, направлена на вдосконалення правової системи, підвищення ефективності механізму правового регулювання, побудову правової держави.

Види правової політики:

1. за сферою здійснення вона може бути: конституційною, кримінальною, сімейною, фінансовою, податковою, митною, банківською тощо;
2. за змістом: законодавчою, виконавчою, судовою, прокурорською, нотаріальною тощо;
3. залежно від цілей: поточною та перспективною;
4. залежно від функцій: праворегулятивною та правоохоронною.

Форми правової політики сучасної держави:

1. правотворча форма утілюється в ухваленні, зміні і скасуванні нормативних актів і договорів;
2. правозастосовча форма переважно утілюється в застосовчих актах;
3. правоінтерпретаційна форма переважно утілюється в актах тлумачення правових норм (інтерпретаційних актах);
4. доктринальна форма переважно утілюється в концепціях і проектах правових актів, в науковому передбаченні розвитку юридичних ситуацій;
5. правонавчаюча форма виявляється в підготовці юристів нового покоління, готових творчо діяти в новій політико-правовій ситуації.

6. Форми та методи здійснення функцій держави.

Класифікації форм здійснення функцій держави:

1. Правові форми – це діяльність органів держави, пов’язана з ухваленням і виданням правових актів, а саме: правотворча, правозастосовча, правоохоронна, правоінтерпретаційна, установча.

2. Організаційна форма здійснення функцій держави – управлінська діяльність, що позбавлена юридичної оболонки: не вимагає суворого юридичного оформлення, не пов’язана з виконанням юридично значимих дій, які тягнуть за собою правові наслідки. Види організаційних форм здійснення функцій держави:

1. організаційно-регламентуюча;
2. організаційно-господарська;
3. організаційно-контролююча;
4. організаційно-ідеологічна (інформаційна).

Кожна функція держави здійснюється одночасно і в правових, і в організаційних формах.

З урахуванням поділу влади виокремлюють такі форми здійснення функцій держави:

1. законодавча;
2. управлінська (виконавчо-розпорядча);
3. судова;
4. контрольна-наглядова.

Методи здійснення функцій – це прийоми, способи державної діяльності. Розрізняють методи:

1. економічні;
2. адміністративні;
3. ідеологічні.

Так само, як і при класифікації форм здійснення функцій, виділяють:

правові і неправові методи, розрізняють демократичні і авторитарні методи здійснення функцій держави (останні пов'язані з насильством).

З погляду особливостей волевиявлення держави розрізняють методи стимулювання (заохочення), дозволу, охорони, вимоги, заборони, репресії.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте основні внутрішні функції держави.
2. Як ви розумієте боргову функцію держави?
3. Які функції держави мають номенклатурний характер?
4. Охарактеризуйте вплив глобалізації на еволюцію функцій держави.
5. Назвіть форми здійснення функцій держави.

ТЕМА 23

ФОРМА ДЕРЖАВИ

Поняття форми держави. Монократична, полікратична та сегментарна форма держави. Структура форми держави: форма правління, форма державно-територіального устрою, форма державного режиму.

Форма правління: поняття та види. Монархія, її ознаки та різновиди. Республіка, її ознаки та різновиди. Нетипові (змішані) форми правління.

Форма державно-територіального устрою: поняття та види. Унітарна держава. Регіоналістська держава. Федеративна держава. Конфедерація, співдружність і співтовариство держав.

Політичний і державний режими. Державний режим як співвідношення гілок влади і встановлення центру прийняття рішень. Парламентський, президентський і авторитарний режими.

Етика та естетика держави. Державна міфологія. Імідж держави. Символіка і церемоніал. Засоби масової інформації у створенні іміджу держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванати систему знань про: структуру форми держави; широкий підхід до форми держави; поняття та види форм правління; форми державно-територіального устрою; політичний і державний режими; етику та естетику сучасної держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття форми держави; мати уяву про монархічну, поліархічну та сегментарну форми держави; аналізувати різні види форм правління; демонструвати знання форм державно-територіального устрою; розмежовувати політичний і державний режими; мати уяву про етику та естетику держави.

План

1. Поняття та структура форми держави.
2. Поняття і види форм правління.
3. Форма державно-територіального устрою: поняття і види.
4. Державний режим та його види.
5. Етика та естетика держави.

Основний зміст

1. Поняття та структура форми держави.

Форма держави – формально закріплена організаційно-функціональна структура держави, що відображає єдність всіх сторін організації та здійснення державної влади та її взаємодії з населенням.

За складовими форма держави – це теоретична конструкція, що складається з трьох елементів: форми правління, форми державно-територіального устрою, форми державного режиму.

Широкий підхід до форми держави привів до того, що, спираючись на традиційні елементи форми держави, запропоновано виділяти **три основні форми держави**: монархічну (моністичну), сегментарну та полікратичну (плюралістичну).

Монархічна форма держави має високий рівень централізації. Ні поділ влади, ні автономія в територіальному устрої, ні місцеве самоврядування фактично не допускаються. Ця форма пов'язана з обов'язковою ідеологією, одержавленням економіки, соціальної сфери та культури, елітарним характером державної влади.

Полікратична форма держави реально використовує поділ влади, систему стримувань і противаг, автономію в територіальному устрої, розвиток місцевого самоврядування, демократичні методи здійснення державної влади.

Сегментарна форма держави значною мірою носить олігархічний характер, займаючи проміжне становище між монархічною і полікратичною формами держави.

2. Поняття і види форми правління

Форма правління – це організація, порядок утворення та взаємодії вищих органів державної влади (глави держави, парламенту і уряду).

Розрізняють два різновиди форми правління: монархію та республіку.

Монархія – це така форма правління, коли главою держави є особа, яка одержує і передає свій пост і титул, як правило, у спадок і довічно.

Ознаки монархії:

- влада глави держави існує історично і не делегується йому

народом;

- влада монарха здійснюється безстроково (довічно) і передається, як правило, у спадок;
- монарх не відповідає за ухвалені ним політичні рішення.

Різновиди монархій:

1. абсолютна монархія;
2. дуалістична монархія;
3. парламентська монархія.

Республіка – це така форма правління, за якої главою держави є президент, що обирається громадянами на певний строк.

Республіка має такі **ознаки**:

- влада глави держави і вищих державних органів делегується їм народом;
- повноваження глави держави обмежені певним строком;
- глава держави несе політичну відповідальність за свою діяльність.

Більшість сучасних держав – республіки. Вони поділяються на види:

1. президентська республіка;
2. парламентська республіка;
3. змішана (президентсько- парламентська) республіка.

3. Форма державно-територіального устрою: поняття і види

Форма державно-територіального устрою – це порядок взаємин між державою та її окремими частинами.

Розрізняють:

1. унітарні,
2. федеральні,

3. конфедеративні,
4. регіоналістські (регіональні) держави.

Унітарна держава – це єдина держава, що складається з адміністративно– територіальних одиниць (областей, провінцій, губерній).

Види унітарних держав:

1. централізовані та децентралізовані;
2. прості та складні.

Федерація – союзна держава, що складається з держав-членів або державоподібних утворень (суб'єктів федерації).

Класифікація федерацій:

1. залежно від правового становища суб'єктів федерації: симетричні та асиметричні;
2. за способом розподілу владних повноважень: централізовані та децентралізовані;
3. за способом створення: договірні, конституційні та конституційно-договірні;
4. залежно від причин утворення: територіальні, національні та змішані.

Конфедерація – це тимчасовий союз держав, створений для досягнення конкретної мети (наприклад, завоювання незалежності).

Розвиток конфедерації підпорядкований «залізному закону»: конфедерація або розпадається на окремі держави, або еволюціонує у федерацію. Окремі риси конфедерації мають деякі міждержавні та наддержавні об'єднання, наприклад, Співдружність Націй, Європейський Союз. Специфічною формою державно-територіального устрою є регіоналістська (регіональна) держава. Вся територія такої держави, а не

окремі частини складається з автономних утворень (Італія, Іспанія, Шрі-Ланка, ПАР). Цим вона відрізняється і від унітарної держави, і від федерації, оскільки автономії не є суб'єктами федерації.

4. Державний режим та його види.

Політичний режим – це сукупність засобів і методів, за допомогою яких панівні еліти здійснюють економічну, політичну та ідеологічну владу в країні; це поєднання партійної системи, способів голосування і принципів прийняття рішень, що утворюють конкретний політичний порядок даної країни на певний період.

Політичний режим, це більш широка категорія, що включає державний, правовий, громадський і традиційний режими.

До політичних режимів можна віднести, наприклад:

1. за характером органів, що визначають політику держави: цивільні та військові режими;
2. залежно від взаємин між державою і церквою: світські та теократичні режими.

Державний режим – сукупність прийомів, методів, форм та способів здійснення державної влади.

Особливості державних режимів проявляються в структурі відносин між законодавчою і виконавчою владою.

На підставі центрування влади державні режими **поділяють на:**

1. парламентські режими;
2. президентські режими;
3. режими асамблеї;
4. авторитарні режими.

Але найбільш поширеною є класифікація, заснована на рівні захисту прав і свобод громадян та ступеню допуску населення до управління

державою.

За цими ознаками розрізняють:

1. демократичний режим;
2. авторитарний режим;
3. тоталітарний режим.

Іноді в окремі групи виділяють деспотичний і ліберальний режими, хоча ці типи режимів носять скоріше історичний, ніж актуальний характер.

5. Етика та естетика держави

Інститути сучасної держави та їх діяльність повинні відповідати етичним критеріям. Існує потреба в осмисленні моральних підстав держави, засобів і способів здійснення державної влади. На це націлена політична етика, яка задається питаннями моральності інститутів держави, законів, а також моральних якостей посадових осіб.

Політична етика – це одночасно етика інститутів і етика чеснот. Інститути в моральному сенсі забезпечують людську поведінку зовні, а чесноти стабілізують цю поведінку зсередини.

Сучасна держава прагне бути естетичною у всіх різноманітних формах свого прояву на шляху досягнення гармонії з суспільством і індивідом.

Досить очевидна роль державних символів (президент, гімн, герб, прапор), ритуалів (порядок прийняття законів, укладення договорів, проведення референдумів), формування державної міфології (способу життя, національних якостей). Особливо слід виділити міф як універсальний спосіб людського світовідчуття з широкими можливостями його використання для некритичного сприйняття світу.

Величезну роль у формуванні естетики сучасної держави мають засоби масової інформації. Саме завдяки діяльності ЗМІ зростає значення «політики театру» – технології створення іміджів політичних партій, державних діячів,

інститутів державної влади тощо.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Визначте форму держави в Україні
2. Чим відрізняються між собою унітарна та регіоналістська держави?
3. Яка роль ЗМІ у формуванні естетики сучасної держави?

ТЕМА 24

ДЕРЖАВНА ВЛАДА І МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ

Поняття та види влади. Ресурси влади. Поняття та ознаки державної влади. Співвідношення політичної та державної влади. Легітимність, легальність та законність як властивості державної влади. Методи здійснення державної влади. Поділ влад в державі. Основні положення теорії поділу влад.

Механізм держави: поняття, структура, принципи. Апарат держави. Ознаки державного апарату.

Поняття та ознаки державних органів. Способи формування органів державної влади. Поділ органів держави на законодавчі, виконавчі і судові. Центральні і місцеві органи держави.

Система центральних органів держави. Парламент, його повноваження і структура. Глава держави. Уряд в сучасній державі.

Судова влада сучасної держави. Проблема становлення контрольних органів держави як самостійної гілки влади. Омбудсман.

Бюрократія і бюрократизм у механізмі держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформуванню систему знань про: державну владу та її ресурси; співвідношення політичної та державної влади; властивості

державної влади; механізм держави та його структуру; апарат держави; поняття та ознаки державних органів; систему центральних органів держави; судову владу сучасної держави; контрольну владу; бюрократію і бюрократизм у механізмі держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, ознаки та ресурси державної влади; розуміти поняття легітимність, легальність та законність державної влади; демонструвати знання поняття, структури, принципів механізму держави та апарату держави; розуміти способи формування органів державної влади; вміти характеризувати центральні органи держави: парламент, главу держави, уряд; знати особливості судової влади сучасної держави; розуміти проблеми становлення контрольних органів держави; мати уяву про бюрократію і бюрократизм у механізмі держави.

План

1. Поняття та ознаки державної влади.
2. Інститути держави.
3. Механізм держави: поняття, структура, принципи.
4. Система центральних органів держави:
5. Судова та контрольна влада в сучасній державі.
6. Державне управління і місцеве самоврядування.

Основний зміст

1. Поняття та ознаки державної влади.

Державна влада – сконцентрована в механізмі держави організована воля осіб які володіють владними повноваженнями, що розповсюджується через владовідносини на територію держави та її громадян.

Співвідношення політичної і державної влади:

1. будь-яка державна влада має політичний характер, але не всяка політична влада є державною;
2. державна влада, на відміну від політичної виконує роль арбітра в суспільних відносинах, виконує «спільні справи»;
3. політична і державна влада мають різні механізмами свого здійснення;
4. тільки державна влада юридично уповноважена від імені всього суспільства застосовувати легалізований примус.

Ознаки (риси) державної влади:

- єдність;
- загальність;
- суверенність;
- організаційне оформлення;
- монополія на видання загальнообов’язкових правил поведінки;
- монополія на стягування податків, мита.

Найважливішими **характеристиками (властивостями)** сучасної державної влади є легітимність, легальність і законність.

Легітимність	Легальність	Законність
визнання влади населенням, схвалення її як справедливого і політично виправданого	характеризує правомірність існування влади з формально–юридичної	синтезує поняття легітимності і легальності влади. Законна влада

явища. Чим вищим є рівень легітимності, тим більшою є підтримка влади народом при ухваленні яких-небудь політичних рішень.	сторони. Легальна влада встановлюється і діє на основі конституції та інших нормативно-правових актів.	встановлюється і передається відповідно до процедур конституції і за безпосередньої участі народу, діє в рамках визначених законом повноважень і законними методами, користується підтримкою населення.
---	---	---

2. Інститути держави.

Поняття «інститут держави» уживається в двох значеннях.

У широкому сенсі **інститут держави** – це один з соціальних інститутів, пов'язаний з виділенням публічної влади з суспільства.

У вузькому сенсі слова **інститут держави** – це відносно відособлена і самостійна частина державної організації, що має певні функції.

Розрізняють: організаційні та функціональні інститути держави.

організаційні	функціональні
інститут президента; інститут парламенту; інститут уряду, інститут місцевих органів виконавчої влади.	інститут виборів і референдуму; інститут адміністративного контролю; інститут конституційного контролю.

Важливе значення має класифікація інститутів держави за принципом розподілу влади, оскільки вона поєднує і організаційний, і функціональний моменти. У цьому плані виділяють:

1. інститут законодавчої влади;
2. інститут виконавчої влади;
3. інститут глави держави;
4. інститут судової влади;
5. інститут контрольної влади.

3. Механізм держави: поняття, структура, принципи. Державний апарат.

Механізм держави – це цілісна ієрархічна система органів державної влади, державних установ, підприємств та організацій, що забезпечують реалізацію функцій держави.

Ознаки механізму держави:

- цілісність;
- ієрархія;
- поєднання субординації та координації;
- функціональна зумовленість;
- примусова сила;
- фінансування з державного бюджету.

Механізм сучасної держави має діяти на основі принципів: демократизму, верховенства права, гласності й покликаний забезпечити реалізацію і захист прав людини і громадянина.

Структура механізму держави:

1. державний апарат (систему органів державної влади);
2. державні установи, підприємства та організації;
3. державні службовці (чиновники);
4. організаційні засоби і фінансові кошти, примусова сила.

Державний апарат – система державних органів, що володіють владними повноваженнями і діють від імені держави. Апарат держави як

структурний елемент механізму держави, маючи всі його ознаки, володіє й особливими:

- складається виключно з органів державної влади;
- складається з чиновників, що професійно займаються управлінням;
- органи державної влади мають власну компетенцію;
- побудований за принципом поділу влад.

Основним елементом державного апарату є орган державної влади.

Вони **формується наступними способами**: вибори; призначення; отримання посади у спадок, входження до органу за посадою.

4. Система центральних органів держави: парламент, глава держави, уряд.

Законодавча влада, як правило, носить представницький характер. На основі виборів народ передає владу своїм представникам і таким чином уповноважує представницькі органи здійснювати державну владу.

Основні **функції** законодавчої влади:

1. законодавча;
2. представницька;
3. установча;
4. контролю та відповідальності.

У демократичній державі найвищим представницьким та законодавчим органом є парламент. Він представляє суверенітет народу, і лише він правомочний виражати волю народу у формі закону.

Глава держави – це одноосібний або колегіальний орган, що представляє державу у міжнародних і внутрішньополітичних відносинах.

Глава держави відповідно до конституцій різних країн розглядається як:

1. невід'ємна складова частина парламенту;

2. глава виконавчої влади і одночасно глава держави;
3. тільки глава держави, що не входить в до будь-якої гілки влади.

Глава держави буває одноосібним і колегіальним. У більшості держав діє одноосібний глава держави, це монарх в монархіях або президент в республіках.

Глава держави має деякі загальні для всіх країн **повноваження**. Відносно парламенту це – скликання сесій, публікація законів, право розпуску, інколи – право вето. Глава держави формує уряд, або формально його затверджує, має право звільняти міністрів і відправляти уряд у відставку (часто це формальний акт), призначати суддів, надавати громадянство, укладати і ратифікувати певного роду міжнародні угоди, призначати дипломатичних представників, нагороджувати, помилувати засуджених тощо. Здійснення цих повноважень на практиці залежить від форми правління і реального становища глави держави.

Для здійснення своїх завдань виконавча влада потребує особливих структур. Вона володіє найбільш розгалуженою системою різноманітних органів з численним кадровим складом державних службовців у центрі і на місцях. Ці органи складають виконавчу вертикаль, засновану на ієрархії та підпорядкуванні.

Уряд – це вищий колегіальний виконавчий орган держави. Уряд є найвищим органом виконавчої влади в державі, незалежно від ролі глави держави.

В унітарній державі утворюється один уряд. У федеральній державі існують федеральний уряд і уряди членів федерації. Уряди можуть бути однопартійними, коаліційними, безпартійними.

Уряд забезпечує виконання законів та інших актів законодавчої влади, є відповідальним перед нею, підзвітним і підконтрольним їй. Свою

багатосторонню діяльність уряд здійснює через численні органи державної адміністрації – міністерства, відомства, комісії тощо.

5. Судова та контрольна влада в сучасній державі

Судова влада – незалежна гілка влади в сучасній державі, на яку покладено повноваження зі здійснення правосуддя, контролю за конституційністю та законністю актів інших гілок влади, а також офіційного тлумачення норм права.

До специфічних ознак судової влади відносять:

- виключність;
- єдність;
- самостійність;
- незалежність;
- підзаконність;
- повнота.

У сучасному світі склалися **дві судові системи**: змагальна та слідча.

Характерною рисою **змагальної судової системи** є безпосередній диспут сторін перед судом, коли сторони (адвокати) мають можливість контролювати хід процесу і є головними дійовими особами в цьому процесі. Суддя тут наближається за своєю позицією до ролі третейського судді. Змагальна судова система характерна для держав англо-американської правової сім'ї.

У **слідчій системі** багато що визначається на стадії попереднього розслідування, і суддя по суті веде справу на основі документів. При цьому суддя сам досліджує факти і прагне встановити істину у справі. Слідча система використовується в державах романо-германської правової сім'ї.

Специфіка побудови **контрольної влади** полягає в тому, що органи контролю розосереджені, не мають єдиної ієрархічної системи, і кожний з них здійснює частину повноважень по загальнодержавному контролю.

За предметом розрізняють наступні **види органів контрольної влади**:

1. органи конституційного контролю;
2. органи загального нагляду;
3. органи фінансового контролю та антимонопольні органи;
4. органи контролю за дотриманням прав людини.

У більшості держав омбудсман призначається парламентом, підзвітний парламенту та/або спеціальному парламентському комітету.

За характером повноважень розрізняють загальних і спеціалізованих омбудсманів. В Україні відповідно до Конституції парламентський контроль над дотриманням конституційних прав і свобод людини здійснює Уповноважений Верховної Ради з прав людини, який може призначати своїх представників.

6. Державне управління і місцеве самоврядування.

Місцеве самоврядування – це самостійна і під свою відповідальність діяльність населення з вирішення питань місцевого значення. Воно є самостійною недержавною формою народовладдя на місцях, інакше кажучи, це влада місцевої територіальної громади. Органи місцевого самоврядування автономні, тобто, не підпорядковані ні одне одному, ні державі.

Існує два основних **теоретичних підходи** до взаємин державної влади і місцевого самоврядування.

Державна теорія місцевого самоврядування виходять з того, що місцеве самоврядування породжене державою і нерозривно з ним пов'язано. Зокрема, виборні глави органів місцевого самоврядування затверджуються державою і діють як представники державної влади.

Громадська теорія місцевого самоврядування базується на незалежності органів місцевого самоврядування від держави. Вибірні органи місцевого самоврядування є самостійними щодо центральної влади і утворюють систему місцевого самоврядування (муніципальну систему).

В рамках цих двох базових теорій склались наступні **моделі місцевого самоврядування**:

- 1.англосаксонська;
- 2.французька (континентальна);
- 3.соціалістична (радянська);
- 4.германська (змішана) модель.

Одна з серйозних проблем – **розмежування компетенції органів державної влади і органів місцевого самоврядування**.

У цьому розмежуванні слід виділити два рівні.

Перший рівень базовий - розмежування компетенції державної і муніципальної влади здійснюється державою законодавчим шляхом. Місцеве самоврядування відноситься до інститутів публічної влади. Разом з тим, це влада підзаконна. Муніципальна влада не володіє суверенітетом, вона самостійна в рамках закону і в межах заданої законом компетенції.

Другий рівень розмежування компетенції державної і муніципальної влади факультативний. Органи місцевого самоврядування можуть приймати до свого ведення інші питання, що не входять в компетенцію органів державної влади. Але це зовсім не безбережно розширює компетенцію місцевого самоврядування.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Бюрократія і бюрократизм у механізмі держави.

2. Охарактеризуйте монархичну, сегментарну та полікратичну форми держави.
3. Чим відрізняються між собою унітарна та регіоналістська держави?
4. Як співвідносяться політичний і державний режими?
5. Яка роль ЗМІ у формуванні естетики сучасної держави?

ТЕМА 25

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ДЕРЖАВА

Суспільство: поняття та структура. Політична система суспільства: структура та функції. Типологія політичних систем.

Держава в політичній системі суспільства. Держава та об'єднання громадян. Організаційні форми об'єднань громадян в Україні: політичні партії; громадські об'єднання; релігійні організації; професійні спілки. Держава і місцеве самоврядування.

Поняття громадянського суспільства. Структура громадянського суспільства.

Механізм взаємодії громадянського суспільства і держави. Принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави.

Держава і соціальне партнерство. Механізм соціального партнерства.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: політичну систему суспільства її структуру та функції; типологію політичних систем; місце держави в політичній системі суспільства; відносини держави з об'єднаннями громадян; поняття та структуру громадянського суспільства; принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави; механізм соціального партнерства.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати поняття, структуру та функції політичної системи суспільства; розуміти місце держави в політичній системі суспільства; мати уяву про організаційні форми об'єднань громадян в Україні; знати поняття та структуру громадянського суспільства; розуміти принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави; повинен засвоїти поняття та механізм соціального партнерства.

План

1. Політична система суспільства: структура, функції, типологія.
2. Держава в політичній системі суспільства.
3. Громадянське суспільство: поняття та структура.
4. Принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави.
5. Держава і соціальне партнерство.

Основний зміст

1. Політична система суспільства: структура, функції, типологія

Політична система суспільства – це система суб'єктів політики, що виражають інтереси соціальних спільнот та реалізують їх за допомогою політичної, у тому числі – державної влади.

Структура політичної системи:

1. інституційний блок (суб'єкти політики);
2. нормативний блок;
3. функціональний блок;
4. ідеологічний блок;
5. комунікативний блок.

Функція політичної системи – це дія, яка сприяє підтриманню досягнутого стану суспільства і подальшому його розвитку.

Основні функції політичної системи: цілепокладальна; організаторська; інтеграційна; регулятивна; дистрибутивна; ідеологічна.

При цьому основною функцією політичної системи виступає владне опосередкування соціальних інтересів.

Існує безліч **підходів до типології політичних систем**. Найбільш поширені з них:

1. залежно від типу культурної диференціації та культурної секуляризованості суспільства (Г. Алмонд): примітивні, традиційні та сучасні.

2. за характером взаємодії із середовищем (Н. Вінер, К. Поппер): відкриті та закриті;

3. за типом легітимності політичної влади (М.Вебер): традиційні, легальні і харизматичні;

4. за змістом і формами управління (Ж.Блондель): ліберально-демократичні, комуністичні, традиційні, такі, що переживають становлення, авторитарно-консервативні;

5. залежно від способів здійснення функцій політичної системи (В. Є. Чиркін): адміністративно-командні, змагальні та соціопримирні системи.

2. Держава в політичній системі суспільства

Місце і роль держави в політичній системі суспільства визначаються такими основними моментами:

- держава організує та формалізує політичну систему;
- держава має в своєму розпорядженні розгалужену систему юридичних засобів, явищ;
- державна влада є центром, навколо якого обертається світ політичних що

- впливають на найбільш значущі суспільні відносини;
- держава є політичною самоорганізацією всього суспільства;
 - держава здійснює узгодження та інтеграцію різнорідних інтересів шляхом видання нормативно-правових актів;
 - вплив держави на суспільство здійснюється за допомогою спеціального апарату управління;
 - держава представляє суспільство на міжнародній арені.

Будучи ядром політичної системи, держава активно взаємодіє з іншими її суб'єктами: політичними партіями, громадськими об'єднаннями, профспілками, церквою, засобами масової інформації, гарантує їх нормальну діяльність.

Відносини держави з об'єднаннями громадян включають кілька аспектів:

- держава встановлює правові основи створення і функціонування об'єднань громадян;
- політична партія або громадське об'єднання мають бути легалізовані (визнані державою);
- держава залишає за собою право контролю над певними сферами діяльності об'єднань громадян;
- держава має право притягати до юридичної відповідальності і в примусовому порядку припинити діяльність об'єднання громадян у разі порушення ним законодавчих норм;
- держава гарантує захист законних прав та інтересів об'єднань громадян.

Законодавством України передбачено кілька **організаційних форм об'єднань громадян:**

1. політична партія;
2. громадське об'єднання (організація та спілка);

3. релігійна організація;
4. професійна спілка.

3. Громадянське суспільство: поняття та структура

Громадянське суспільство – це свого роду соціальний простір в якому люди взаємодіють між собою незалежно від держави.

У структурному відношенні громадянське суспільство – це сукупність вільних індивідів, недержавних об'єднань громадян і сфера відносин між ними, незалежна від держави.

Громадянське суспільство включає такі компоненти:

1. вільні, рівноправні, самостійні індивіди;
2. недержавні об'єднання індивідів;
3. суспільні відносини між індивідами та їх об'єднаннями, що розвиваються на основі рівності та самоврядування;
4. важливе місце в структурі громадянського суспільства займає так званий третій сектор – сукупність некомерційних організацій, що не ставлять перед собою цілей отримання прибутку.

4. Принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави

З одного боку громадянське суспільство є сферою життєдіяльності людей, вільною від державного втручання, а з іншого, воно пов'язане з державою і є можливим тільки в державно організованому суспільстві.

1. Низка інститутів є одночасно компонентами і громадянського суспільства, і держави.

2. Межі між державою і громадянським суспільством мають тенденцію до розмивання.

3. Громадянське суспільство передбачає контроль над державою, оскільки будь-яка державна влада постійно прагне до самозростання і

підпорядкування собі суспільства.

Принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави:

1. визнання державою економічного, політичного та ідеологічного плюралізму суспільства;
2. безумовне визнання і захист державою прав людини і громадянина, невтручання держави у приватне життя громадян;
3. взаємні обов'язки і відповідальність громадянина і держави;
4. взаємна відмова суспільства і держави від використання насильницьких, незаконних дій;
5. прагнення до соціального миру, партнерства та національної згоди.

5. Держава і соціальне партнерство

Соціальне партнерство – це добровільна і рівноправна взаємодія між найманими працівниками, бізнесменами і державою для соціального миру і прогресу, ефективної економіки, захисту прав та інтересів трудящих.

Основні суб'єкти соціального партнерства:

1. держава і створені нею для цієї мети установи (громадські ради, трудовий арбітраж);
2. бізнес, тобто роботодавці та їх об'єднання (союзи підприємців);
3. наймані робітники та їх об'єднання (профспілки).

Механізм соціального партнерства виглядає так:

– щодо суспільства держава бере на себе відповідальність за соціальні гарантії, одержуючи натомість легітимність влади та суспільну підтримку;

– щодо підприємців держава забезпечує гарантії прав власності, сприятливий підприємницький клімат, підтримку національного бізнесу в зовнішньому світі, одержуючи натомість підтримку з боку підприємців, чітке дотримання встановлених державою норм і правил;

- щодо найнятих робітників бізнес зобов'язується забезпечити їх благополуччя (гідну оплату праці, охорону праці, підготовку кадрів);
- щодо бізнесу наймані робітники зобов'язуються утриматися від явно деструктивних способів захисту своїх прав та інтересів (економічного і фізичного терору, висування явно нездійснених вимог тощо);
- баланс між суспільством і капіталом будується за принципом: соціально відповідальна поведінка підприємців в обмін на суспільну підтримку його інтересів, цілей і дій.

Контрольні запитання

для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте місце держави в політичній системі суспільства.
2. Назвіть основні організаційні форми об'єднань громадян в Україні.
3. Які структурні складові громадянського суспільства?
4. Назвіть принципи взаємодії громадянського суспільства і правової держави.
5. Охарактеризуйте механізм соціального партнерства.

ТЕМА 26

ДЕМОКРАТИЧНА, ПРАВОВА І СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА

Становлення та розвиток теорії демократії. Поняття, принципи і форми демократії. Ознаки демократичної держави.

Становлення та розвиток концепції правової держави. Поняття та ознаки правової держави. Перспективи правової держави. Правова та конституційна держава.

Становлення та розвиток концепції соціальної держави. Поняття та ознаки соціальної держави. Принципи соціальної держави. Мета та функції соціальної держави.

Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Мета лекції

Надати уявлення та сформувати систему знань про: поняття, принципи і форми демократії; поняття та ознаки демократичної держави; поняття та ознаки правової держави; співвідношення правової та конституційної держави; поняття, ознаки та функції соціальної держави; співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Результати навчання

Після лекції здобувач вищої освіти буде (спроможний): знати основні принципи і форми демократії; знати поняття та ознаки демократичної держави; повинен засвоїти поняття та ознаки правової держави; розуміти перспективи правової держави; розмежовувати правову та конституційну держави; знати поняття, ознаки та функції соціальної держави; мати уяву про співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

План

1. Поняття, принципи і форми демократії. Демократична держава.
2. Поняття та ознаки правової держави. Правова та конституційна держава.
3. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції.
4. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Основний зміст

1. Поняття, принципи і форми демократії. Демократична держава

Найбільш відоме визначення належить президенту США Аврааму Лінкольну: «Демократія – це правління народу, вибране народом і для народу».

Демократична держава – це такий тип держави, за якого усі громадяни мають право брати участь у формуванні й функціонуванні апарату органів державної влади і місцевого самоврядування, здійснювати контроль над його діяльністю.

Принципи демократії:

- 1) плюралізм у всіх сферах суспільного життя;
- 2) свобода слова;
- 3) виборність органів державної влади і органів місцевого самоврядування;
- 4) підпорядкування меншості більшості при ухваленні рішень;
- 5) урахування думки і захист меншості.

У сучасній державі використовуються різні форми демократичної організації органів державної влади, зокрема безпосередня і представницька демократія.

Під **безпосередньою демократією** розуміється пряме волевиявлення народу або його частини, безпосереднє вирішення громадянами питань державного і суспільного життя або вираз думки з цих питань.

Інститути безпосередньої демократії: вибори; референдум (плебісцит); народна законодавча ініціатива; відкликання депутата.

Представницька (репрезентативна, парламентарна) демократія означає здійснення влади народом через представницькі органи, які

обираються безпосередньо народом, складаються з його повноважних представників – депутатів і покликані виражати волю народу.

2. Поняття та ознаки правової держави. Правова та конституційна держава

Правова держава – це такий тип держави, влада якої заснована на праві, обмежується за допомогою права і здійснюється у правових формах.

Основні ознаки правової держави:

- пріоритет індивідуальних прав і свобод, гарантованих державою і реалізованих індивідами, рівність індивідів перед законом, доступність правового захисту для кожного індивіда, обмеження втручання держави в сферу приватної ініціативи;
- верховенство права;
- демократичний легальний спосіб формування влади;
- поділ державної влади;
- високий рівень загальної та правової культури громадян;
- взаємна відповідальність держави та людини;
- гідне становище суду і його авторитет в суспільстві.

Перспективи правової держави оцінюються по-різному:

1. правова держава як реальність неможлива;
 2. правова держава розглядається як єдино можливий варіант взаємодії громадянського суспільства і державної влади;
- правова держава це ідеал, який ще не досягнутий навіть в найбільш розвинених країнах (компромісний підхід).

Поняття «**конституційна держава**» пов'язано з прийняттям конституцій в яких закріплювались основні принципи існування держави. Така держава, на перший погляд, ототожнюється з правовою державою. Але часто принципи закріплені в конституції були лише деклараціями, а не реальним втіленням

ідей правової держави. У XIX ст., наприклад, будь-яку конституційну державу називали правовою.

Важливим для аналізу конституційної та правової держави є розуміння співвідношення категорій: «влада», «суспільство», «індивід».

У конституційній державі, саме на суспільство покладається формування влади, але можливості індивіда можуть бути обмежені.

У правовій державі суспільство не тільки формує державну владу, а й контролює її, крім того створюються найширші можливості для індивіда.

3. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції.

Соціальна держава – це держава, політика якої спрямована на створення умов, що забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини.

Ознаки соціальної держави:

1. могутній економічний потенціал, що дозволяє здійснювати заходи по перерозподілу доходів;
2. соціально орієнтована структура економіки;
3. яскраво виражена соціальна спрямованість політики держави;
4. наявність у держави цілей встановлення загального блага, утвердження в суспільстві соціальної справедливості, забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, рівних стартових можливостей для самореалізації особи;
5. наявність розвиненого правового регулювання в соціальній.

Функціями соціальної держави, що визначають її специфіку є:

1. підтримка соціально незахищених категорій населення;
2. забезпечення трудової зайнятості населення та боротьба з безробіттям;
3. охорона праці та здоров'я людей;
4. підтримка сім'ї, материнства, батьківства і дитинства;

5. згладжування соціальної нерівності шляхом перерозподілу доходів між різними соціальними верствами;
6. заохочення добродійної діяльності;
7. турбота про збереження соціального миру в суспільстві, зокрема, через систему соціального партнерства;
8. участь в реалізації міждержавних соціальних програм.

4. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Співвідношення параметрів демократії, соціальної орієнтації та верховенства права (правової держави) є однією із проблем юриспруденції, тим більше, що багато країн задекларували його в своїх конституціях.

Існує **два основні підходи** до співвідношення правової і соціальної держави.

Перший, стверджує несумісність правової і соціальної держави, оскільки правова держава покоїться на ідеї юридичної рівності індивідів. Верховенство права припускає рівну, справедливу винагороду кожному індивіду по його внеску в загальну справу. Соціальна ж держава покоїться на ідеї надання пільг і переваг певним категоріям індивідів, як правило, тим, чий внесок в загальну справу нижче за середнє (діти, інваліди, безробітні).

Другий підхід, навпаки, свідчить, що правова держава може бути тільки соціальною, а соціальна держава не може не бути правовою.

Співвідношення демократії та правової держави можна визначити як ступінчате: демократична держава як стадією на шляху до правової, а правова держава, «поглинаючи» демократичну, зберігає та по-новому виявляє всі її властивості. Правова держава не може бути недемократичною.

Інша ситуація складається із **співвідношенням соціальної держави та демократії**. Історії відомі недемократичні, навіть тоталітарні спільноти з потужними елементами соціальної держави: Італія часів Муссоліні, СРСР.

Але вважається, що дійсно соціальна держава є можливою лише в умовах демократії, громадянського суспільства і повинна бути правовою в сучасному значенні цієї характеристики.

Контрольні запитання
для перевірки досягнення результатів навчання

1. Охарактеризуйте основні форми демократії.
2. Назвіть ознаки правової держави.
3. Чим відрізняються правова та конституційна держави?
4. Дайте визначення соціальної держави.
5. Які мета та функції соціальної держави?
6. Охарактеризуйте співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

КУРС ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

РОЗДІЛ І ТЕОРІЯ ПРАВА

Тема 1.

Теорія держави і права як наука і навчальна дисципліна

1. Юриспруденція та її склад.
2. Предмет теорії держави і права.
3. Функції теорії держави і права.
4. Поняття і зміст методології юридичної науки.
5. Теорія держави і права як навчальна дисципліна, та її роль у професійній підготовці.

Теми рефератів:

1. Система юридичної науки.
2. Теорія права і теорія держави.

Тема 2.

Походження права

1. Огляд теорій походження права.
2. Соціальне регулювання у первісному суспільстві.
3. Шляхи становлення права.
4. Відмінності права від соціального регулювання у первісному суспільстві.

Теми рефератів:

1. Станове (корпоративне) право як етап розвитку права.

2. Ідеалістичні теорії походження права.

Тема 3

Право та його властивості

1. Поняття (Визначення) та основні властивості права. Сутність права.
2. Природне, позитивне та об'єктивне право.
3. Принципи права.
4. Функції права.

Теми рефератів:

1. Природне та позитивне право.
2. Інформаційна функція права.

Тема 4

Право і держава в їхньому співвідношенні

1. Єдність і відмінності права і держави.
2. Механізм взаємодії права і держави.
3. Типи зв'язків між правом і державою.
4. Моделі взаємодії права і держави.

Теми рефератів:

1. Правові форми обмеження державної влади.
2. Співвідношення права і держави в сучасній Україні.

Тема 5

Право в системі соціального регулювання

1. Соціальне регулювання: поняття і види.
2. Поняття і види норм: природні, технічні, соціальні.
3. Правове регулювання, його типи, методи та форми.
4. Співвідношення норм права і норм моралі.
5. Співвідношення права та інших соціальних регуляторів (право і звичай; право і релігія; право і корпоративні норми; право і політика).
6. Нормативні акти: поняття та види.

Теми рефератів:

1. Нормативне і ненормативне регулювання.
2. Співвідношення права і релігії.

Тема 6

Форми (джерела) права

1. Поняття та види джерел права.
2. Правовий звичай та його місце в сучасному праві.
3. Юридичний прецедент.
4. Нормативно-правовий акт.
5. Нормативний договір.
6. Священні книги (релігійні тексти).
7. Юридична доктрина і коментар до юридичних текстів.

Теми рефератів:

1. Ієрархія джерел права.
2. Юридична доктрина в Україні.

Тема 7

Правові норми

1. Поняття та ознаки норми права (правової норми).
2. Структура норми права.
3. Способи викладення правових норм.
4. Класифікація правових норм.

Теми рефератів:

1. Концепції структури правової норми.
2. Спеціалізовані норми права.

Тема 8

Система права

1. Система права та її складові.
2. Галузі права та інститути права.
3. Інші підстави для побудови системи права (публічне та приватне право; матеріальне та процесуальне право).
4. Співвідношення національного, міжнародного та регіонального (інтегративного) права.

Теми рефератів:

1. Критерії розподілу права на приватне та публічне.
2. Співвідношення між нормами національного та міжнародного права.

Тема 9

Система законодавства. систематизація нормативно-правових актів.

1. Ознаки та види нормативно-правових актів
2. Система законодавства, поняття та склад.

3. Співвідношення системи законодавства із системою права.
4. Дія нормативно-правового акту у часі. Правила набуття та втрати чинності нпа.
5. Дія нормативно-правового акту у просторі.
6. Дія нормативно-правового акту за колом осіб.

Теми рефератів:

1. Сфери дії нормативно-правових актів.
2. Ієрархія нормативно-правових актів в Україні.

Тема 10

Правоутворення і правотворчість

1. Соціальний процес формування права і правотворчість (нормотворчість).
2. Правотворчість: поняття, ознаки та функції.
3. Принципи правотворчості.
4. Види правотворчості. Законотворчість.
5. Правотворчий процес: поняття і стадії.
6. Поняття та види систематизації нормативно-правових актів.

Теми рефератів:

1. Нормотворча техніка.
2. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів.

Тема 11

Реалізація та застосування права.

1. Поняття та ознаки реалізації права.

2. Форми реалізації права.
3. Поняття та ознаки застосування права.
4. Основні вимоги належного застосування права.
5. Процес (стадії) правозастосовчої діяльності.
6. Правозастосовчий акт.

Темі рефератів:

1. Публічноправове та приватноправове правозастосування.
2. Правозастосовні помилки.

Тема 12

Тлумачення права.

1. Поняття та значення тлумачення права.
2. Способи (прийоми) тлумачення норм права.
3. Види тлумачення норм права за суб'єктами.
4. Види тлумачення норм права за обсягом.
5. Акти тлумачення права (інтерпретаційні акти): поняття, ознаки і види.

Темі рефератів:

1. Тлумачення договору.
2. Герменевтичне тлумачення права.

Тема 13

Правові засоби та механізм правового регулювання.

1. Поняття, структура та стадії механізму правового регулювання.
2. Правові засоби та типи правового регулювання.
3. Правові стимули та обмеження в механізмі правового регулювання.

4. Правові припущення (аксіоми, презумпції, фікції) в механізмі правового регулювання.
5. Правова політика: поняття, види, форми.

Темі рефератів:

1. Механізм дії права та його складові.
2. Надзвичайний правовий режим.

Тема 14

Правовідносини, їх ознаки, структура та склад.

1. Поняття, ознаки і види правових відносин.
2. Структура правовідносин:
3. Поняття суб'єктивного права та юридичного обов'язку.
4. Структура суб'єктивного права та юридичного обов'язку.
5. Суб'єктивне право та законний інтерес.
6. Види суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.
7. Передумови правовідносин. Юридичні факти.

Темі рефератів:

1. Суб'єктивне право і законний інтерес.
2. Фактичні склади: структура та ознаки.

Тема 15

Правосвідомість і правова культура.

1. Поняття, структура і функції правосвідомості. Види правосвідомості.
2. Поняття та види деформацій правосвідомості.
3. Правова культура: поняття, структура та види. Правовий менталітет.

4. Правова соціалізація і правове виховання. Форми правового виховання.

Темі рефератів:

1. Професійна правосвідомість і правова культура.
2. Особливості правового менталітету українського народу.

Тема 16

Правова поведінка.

1. Поняття, ознаки та види правової поведінки.
2. Правомірна поведінка: поняття, ознаки та види.
3. Поняття, ознаки та види правопорушень.
4. Юридичний склад правопорушення.
5. Зловживання правом та його ознаки.
6. Об'єктивно протиправне діяння та його ознаки.
7. Причини правопорушень та шляхи їх усунення.

Темі рефератів:

1. Правова активність особистості.
2. Теорії причин неправомірних видів поведінки.

Тема 17

Поняття і види юридичної відповідальності.

1. Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
2. Принципи юридичної відповідальності.
3. Функції юридичної відповідальності.
4. Види юридичної відповідальності.
5. Обставини, що виключають юридичну відповідальність, і підстави

звільнення від юридичної відповідальності.

Теми рефератів:

1. Проспективна юридична відповідальність.
2. Концепція првовідновної відповідальності.
- 3.

Тема 18

Верховенство права, законність і правопорядок.

1. Верховенство права: поняття та основні складові.
2. Поняття, мета та сутність законності.
3. Принципи (вимоги) законності.
4. Гарантії законності.
5. Поняття, елементи та ознаки правопорядку.
6. Національний, інтегративний та міжнародний правопорядок.

Теми рефератів:

1. Історичні витоки верховенства права.
2. Проблеми формування світового правопорядку.

Тема 19

Право і людина. права людини.

1. Людина, індивід, особа, громадянин: співвідношення понять.
2. Правовий статус людини: поняття та структура. Правове становище людини.
3. Види правових статусів людини.
4. Еволюція прав людини. Покоління прав людини.

5. Поняття та види основоположних прав і свобод людини та громадянина.
6. Система гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі.
7. Обмеження прав людини.
8. Міжнародний захист прав людини.

Теми рефератів:

1. Соматичні права людини.
2. Право на доступ до правосуддя в системі прав людини.

Тема 20

Правові системи та правові сім'ї.

1. Поняття та компоненти правової системи.
2. Критерії класифікації правових систем. Правові сім'ї.
3. Романо-германська правова сім'я.
4. Англо-американська правова сім'я.
5. Релігійна правова сім'я.
6. Традиційна (традиційно-етична) правова сім'я.
7. Сім'я звичаєвого права.
8. Змішані (гібридні) правові системи.
9. Правова система України на правовій карті світу.

Теми рефератів:

1. Компаративістика: поняття та основні завдання.
2. Глобальна правова система.

РОЗДІЛ II ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

Тема 21

Поняття, ознаки, сутність та типологія держави.

1. Основні теорії походження держави
2. Первісне та похідне виникнення держави
3. Поняття держави. Ознаки та атрибути держави.
4. Сучасні підходи до вивчення держави.
5. Сутність держави.
6. Основні критерії типології держав.

Темі рефератів:

1. Держава та державність.
2. Ціннісна характеристика держави.

Тема 22

Функції держави.

1. Поняття, ознаки та види функцій держави.
2. Особливості функцій сучасної держави. Інноваційні функції держави.
Номенклатура функцій сучасної держави.
3. Мінімальна та максимальна держава.
4. Еволюція функцій держави. Вплив глобалізації на функції держави.
5. Співвідношення понять «функції держави» і «державна політика».
6. Форми здійснення функцій держави. Правові та організаційні форми здійснення функцій держави. Методи здійснення функцій держави.

Темі рефератів:

1. Номенклатура функцій сучасної держави.

2. Вплив глобалізації на функції держави.

Тема 23

Форма держави.

1. Поняття та структура форми держави.
2. Поняття і види форм правління.
3. Форма державно-територіального устрою: поняття і види.
4. Державний режим та його види.
5. Етика та естетика держави.

Теми рефератів:

1. Нетипові форми правління.
2. Еволюція форм правління в незалежній Україні.

Тема 24

Державна влада і механізм держави.

1. Поняття та ознаки державної влади.
2. Інститути держави.
3. Механізм держави: поняття, структура, принципи.
4. Система центральних органів держави:
5. Судова та контрольна влада в сучасній державі.
6. Державне управління і місцеве самоврядування.

Теми рефератів:

1. Інститути контрольної влади в Україні.
2. Шляхи подолання бюрократизму в Україні.

Тема 25

Громадянське суспільство і держава.

1. Політична система суспільства: структура, функції, типологія.
2. Держава в політичній системі суспільства.
3. Громадянське суспільство: поняття та структура.
4. Принципи та механізм взаємодії громадянського суспільства і держави.
5. Держава і соціальне партнерство.

Теми рефератів:

1. Держава і місцеве самоврядування.
2. Зародження ідей громадянського суспільства.

Тема 26

Демократична, правова і соціальна держава.

1. Поняття, принципи і форми демократії.
2. Демократична держава та її ознаки.
3. Поняття та ознаки правової держави. Перспективи правової держави.
4. Правова та конституційна держава.
5. Соціальна держава: поняття, ознаки та функції.
6. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.

Теми рефератів:

1. Сучасні теорії демократії.
2. Верховенство права та правова держава.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Представляють три рівні складності:

I рівень (легкий) – систематизація отриманої інформації згідно категорій;

II рівень (середній) – аналіз чинного законодавства;

III рівень (творчий) – особиста думка із запропонованої проблеми.

РОЗДІЛ I ТЕОРІЯ ПРАВА

До теми 1. Теорія держави і права як наука і навчальна дисципліна

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Система юриспруденції»:

А. Загальнотеоретичні юридичні науки	1. Господарське право
Б. Історико-юридичні науки	2. Історія держави і права України 3. Екологічне право
В. Галузеві науки	4. Судова бухгалтерія 5. Кримінально-процесуальне право 6. Міжнародне приватне право
Г. Міжгалузеві або комплексні науки	7. Банківське право 8. Загальна теорія права та держави
Е. Прикладні науки	

	9. Міжнародне гуманітарне право
Є. Міжнародно-правові науки	10. Історія держави і права зарубіжних країн 11. Філософія права 12. Криміналістика 13. Право прав людини 14. Юридична деонтологія 15. Адміністративне право 16. Історія вчень про державу і право 17. Земельне право 18. Правова статистика

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Принципи юридичної науки»:

А. Принцип раціоналізму	1. Розгляд державно-правових явищ має здійснюватися не тільки під кутом зору сьогодення, але і з позицій минулого і передбачуваного майбутнього
Б. Принцип детермінізму	2. Щодо певного явища існує тільки одна істина

В. Принцип об'єктивності	3. Теоретичні положення повинні піддаватися підтвердженню на практиці
Г. Принцип верифікації	4. Державно-правові явища можуть бути пізнані тільки за допомогою розуму
Д. Принцип історизму	5. Наявність причинної обумовленості державно-правових явищ

3. Заповніть таблицю «Методи юридичної науки»:

1. Загальні методи пізнання	1. 2. 3.
2. Загальнонаукові методи	1. 2. 3.
3. Міждисциплінарні методи	1. 2. 3.
4. Спеціальні методи	1. 2. 3.

III рівень

4. Яке на Вашу думку місце займає теорія держави та права в системі наук?

До теми 2. Походження права

I рівень

1. Складіть таблицю «Відмінності мононорм та норм права» за наступним планом:

Критерії розмежування	Мононорми	Норми права
Спосіб формування		
Форма існування		
Спосіб передачі		
Зміст		

2. Заповніть таблицю:

Теорії походження права	Загальна характеристика теорії	Основна ідея теорії
Теологічна теорія		
Природно-правова теорія		
Історична теорія		
Соціологічна теорія		
Класова теорія		
Психологічна теорія		
Теорія примирення		
Теорія неолітичної революції		

III рівень

3. Прихильником якої із теорій походження права є Ви? Обґрунтуйте відповідь.

До теми 3. Право та його властивості

I рівень

1. Співвіднесіть:

Природне право	Позитивне право

2. Співвіднесіть:

Об'єктивне право	Суб'єктивне право

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Загальноправові принципи»:

1. Принцип свободи	А. Право одного суб'єкта права реалізується, як правило, за наявності відповідного йому обов'язку іншого суб'єкта права
2. Принцип справедливості	Б. Ієрархія нормативно-правових актів та суворе неухильне дотримання та виконання їхніх приписів

3. Принцип рівності	В. Відповідність нормативно–правових актів ідеалам свободи, рівності і справедливості
4. Принцип взаємозв'язку прав і обов'язків	Г. Недискримінація за етнічною, расовою, релігійною приналежністю, ознаками кольору шкіри, мови, статі, політичних переконань
5. Принцип верховенства права	Д. Поведінка кожного оцінюється відповідно до його позитивних або негативних заслуг: герою – нагорода, злочинцю – покарання
6. Принцип законності	Е. Дозволене все, що прямо не заборонене

II рівень

3. Проаналізуйте всі випадки вживання терміна «право» у розд. I і II Конституції України і визначити, яке поняття цим терміном позначається (об'єктивне право, суб'єктивне право, позитивне право).

III рівень

4. Як на Вашу думку впливають процеси глобалізації на сучасне право? Відповідь аргументуйте.

До теми 4. Право і держава в їхньому співвідношенні

I рівень

1. Визначте функціонально-координаційні, причинно-наслідкові зв'язки між державою та правом.
2. Опишіть тоталітарну, ліберальну, прагматичну моделі взаємодії права і держави.

III рівень

3. Визначте ключові проблеми взаємодії права та держави у сучасній Україні.

До теми 5. Право в системі соціального регулювання

I рівень

1. Порівняйте різні види соціальних норм за допомогою таблиці «Соціальні норми»:

Критерій порівняння	Моральні	Релігійні	Звичаї	Корпоративні	Правові
1. Походження					
2. Спосіб встановлення					
3. Ким встановлюються норми					
4. Спосіб забезпечення					
5. Відповідальність					

за порушення					
6. Ступінь формальної визначеності					

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Ознаки різних видів соціальних норм» (кожній літері має відповідати декілька цифр):

А. Право	1. Поширення дії на всіх людей 2. Поширення на визначену соціальну групу
Б. Мораль	3. Негативна реакція на порушення норми у вигляді громадського осуду
В. Релігійні норми	4. Норми створюються певною групою осіб 5. Регулятивність
Г. Корпоративні норми	6. Оцінка поведінки в категоріях «поганий», «добрий» 7. Негативна реакція на порушення норми у вигляді юридичної відповідальності 8. Норми створюються стихійно 9. Норми, як вважається, мають

	надприродне походження 10. Норми створюються державою
--	--

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Прийоми і типи правового регулювання»:

1. Дозвіл	А. Дозволено все, що прямо не заборонено законом
2. Зобов'язання	Б. Суб'єкт повинен утримуватися від визначених у законі дій
3. Заборона	В. Пропозиція обрати найбільш оптимальний варіант поведінки
4. Заохочення	Г. Заборонено все, що прямо не дозволено законом
5. Рекомендація	Д. Суб'єкт має право здійснювати певні позитивні дії або утриматись від них
6. Загально- дозвільний тип	Е. Нагородження суб'єкта за певну позитивну поведінку
7. Спеціально- дозвільний тип	Є. Суб'єкт повинен здійснити певні позитивні дії

II рівень

4. Визначте, які соціальні норми порушено.

- Учень 10-го класу Сергій не поступився місцем в автобусі жінці, яка тримала на руках малу дитину.
- Наречені Світлана та Андрій відмовились від рекомендації батьків провести обряд сватання.
- Працівник овочевої бази Олег вчинив крадіжку кількох ящиків овочів.

III рівень

5. Дослідіть, які методи та типи правового регулювання переважають у Конституції України. Аргументуйте свої висновки.

До теми 6. Форми (джерела) права. Нормативно-правові акти. Система права і система законодавства.

I рівень

1. Співвіднесіть поняття «джерело права» і «форма права».
2. Складіть порівняльну таблицю «Джерела права» за наступним зразком:

Матеріальні	Ідеальні	Формальні	Пізнавальні

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Форми права»:

А. Прийнятий в особливому порядку нормативний правовий акт, що має вищу юридичну чинність	1. Правовий звичай
Б. Нормативний акт, виданий на основі і для конкретизації закону	2.Юридичний прецедент
В. Рішення у конкретній справі, яке служить зразком для рішення аналогічних справ	3. Нормативний договір
Г. Угода між двома і більш суб'єктами правотворчості, що містить обов'язкові для них норми права	4. Закон
Д. Стихійно сформоване стале правило поведінки, визнане державою	5. Постанова уряду

4. Порівняйте різні форми права. Які їх недоліки та переваги?

Систематизувати відповідь, використавши цю таблицю:

Критерій порівняння	Правовий звичай	Правовий прецедент	Нормативно-правовий акт	Нормативний договір	Релігійні тексти
Ступінь визначеності					
Спосіб закріплення					

та джерело виникнення					
Чи є джерелом права в Україні					

II рівень

5. Дайте аргументовану відповідь на запитання: чи використовується в Україні юридичний прецедент? Для цього слід звернутися до статей 9, 55 Конституції України та Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

III рівень

6. Яке із досліджуваних джерел права Вам імпонує найбільше і чому?

До теми 7. Норми права

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці:

1. Норми-засади	А. Нормативно закріплюють перспективні цілі суспільного, правового та державного розвитку
2. Норми-принципи	Б. Нормативні приписи, які виключають заперечування уже доведеного факту

3. Установчі норми	В. Правові приписи, які виражають і закріплюють принципи права
4. Норми-цілі	Г. Нормативні приписи, які узагальнюють складні за своїм змістом юридичні явища
5. Норми-дефініції	Д. Правові приписи, які указують на час, настання або закінчення якого спричиняє певні юридичні наслідки
6. Норми-презумпції	Е. Норми, які регулюють вибір норми у разі розбіжності між кількома нормами
7. Темпоральні норми	Є. Правові приписи, які закріплюють засади конституційного ладу держави, політичного та державного життя
8. Норми-преюдиції	Ж. Норми, які містять визначення правових понять
9. Норми-фікції	З. Норми, які грають допоміжну роль, визначаючи час набрання чинності нормативно-правовим актом або нормативно-правовим договором
10. Норми-конструкції	И. Правові приписи, якими започатковується правовий або державний інститут, державний орган

11. Оперативні норми	І. Закріплені у правових актах нормативні приписи, які проголошують існуючими факт або обставину, що не є встановленими
12. Норми-арбітри	ІІ. Закріплене в нормативно-правовому акті припущення щодо певного юридичного факту

II рівень

2.Визначте, які структурні елементи (гіпотеза, диспозиція, санкція) норм права наведені у наступних статтях нормативно-правових актів України. Охарактеризуйте їх:

– «При влаштуванні на роботу працівники зобов'язані подавати трудову книжку, оформлену в установленому порядку. Без трудової книжки приймаються на роботу тільки ті особи, які працевлаштовуються вперше» (п. 2 Постанови КМ України No 301 від 27.12.2018 р.).

– «Зіпсуття або недбале зберігання призовниками, військовозобов'язаними і резервістами військово-облікових документів (посвідчень про приписку до призовних дільниць, військових квитків, тимчасових посвідчень військовозобов'язаних), яке спричинило їх втрату, - тягнуть за собою накладення штрафу від тридцяти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (ч. 1, ст. 211 КпАП).

– «Проживання громадян, зобов'язаних мати паспорт громадянина України, без паспорта громадянина України або за недійсним паспортом громадянина

України, а також проживання громадян без реєстрації місця проживання - тягнуть за собою попередження. Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за порушення, передбачені частиною першою цієї статті, - тягнуть за собою накладення штрафу від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» (ст. 197 КпАП України).

– «Порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином - суб'єктом підприємницької діяльності, якщо це порушення заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого, - карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на той самий строк» (ч. 1, ст. 271 КК України).

3. Визначите:

– вид диспозиції та санкції ст. 115 КК України;

– гіпотезу у кримінально-правових нормах, що містяться в статтях 116, 118, ч. 2 ст.134, ст. 145 КК України;

– до якого виду диспозиції належать диспозиції статей 127, 203, 212, 246, 250, КК України;

– вид санкції в частинах 2, 3 ст. 234 КК України.

III рівень

4. Без якого елемента не можлива структура норми права? Відповідь аргументуйте. Знайдіть виключення з правила.

До теми 8. Система права

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Методи правового регулювання»:

А. Встановлює нерівність учасників правових відносин, підпорядкованість одного з них іншому	1. Імперативний метод
Б. Встановлює рівність учасників відносин	2. Диспозитивний метод
В. Надає можливість самостійно встановити правила своєї поведінки в рамках закону	3. Метод обмежень
Г. Юридичне схвалення суспільно корисної поведінки	4. Метод автономії
Д. Встановлення заборон і покарань за порушення заборон	5. Метод субординації
Є. Метод владних розпоряджень	6. Метод заохочень

2. Визначте предмет та метод правового регулювання основних галузей права України за схемою:

	Галузь права	Предмет правового	Метод правового	Основний правовий
--	---------------------	--------------------------	------------------------	--------------------------

		регулювання	регулювання	акт
Публічне право				
Приватне право				

II рівень

3. Охарактеризуйте співвідношення національного і міжнародного права на прикладі порівняння Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та II розділу Конституції України.
4. Визначте, до якої галузі права належать правові норми, що регламентують: а) права та обов'язки студентів; б) відносини між адміністрацією навчального закладу та його викладача в) правила прийому на роботу; г) підприємницьку діяльність; д) відповідальність за безквитковий проїзд у громадському транспорті; є) створення господарських товариств.

III рівень

5. Порівняйте систему права України і США, в чому будуть сильні і слабкі сторони?

До теми 9. Система законодавства. систематизація нормативно-правових актів.

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Дія нормативно-правових актів у часі, просторі та за колом осіб»:

<p>А. Нормативно-правовий акт поширює свою дію на всі ситуації, що виникли як , так і після набрання чинності актом</p>	<p>1. Негайна дія</p>
<p>Б. Нормативно-правовий акт поширюється на все населення країни</p>	<p>2. Зворотна дія</p>
<p>В. Нормативно-правовий акт поширюється на окремі категорії населення</p>	<p>3. Переживаюча дія</p>
<p>Г. Скасований нормативно-правовий акт по спеціальній вказівці нового акту продовжує діяти з окремих питань</p>	<p>4. Загальнодержавна дія</p>
<p>Д. Нормативно-правовий акт поширюється тільки на юридичні факти, що виникли після набрання актом чинності</p>	<p>5. Локальна дія</p>
<p>Е. Нормативно-правовий акт поширюється на всю територію держави</p>	<p>6. Загальна дія</p>
<p>Є. Нормативно-правовий акт робить вилучення для окремих категорій осіб</p>	<p>7. Спеціальна дія</p>

Ж. Нормативно-правовий акт поширюється тільки на окремий регіон держави	8. Виняткова дія
---	------------------

II рівень

2. Розподіліть зазначені акти за такими групами: конституційні закони, звичайні закони, підзаконні нормативно-правові акти:

- а) Закон України «Про громадянство України»;
- б) постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії реформування системи публічних закупівель на 2024-2026 роки та затвердження операційного плану її реалізації у 2024-2025 роках»;
- в) Конституція України;
- г) Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності»;
- д) Цивільний кодекс України;
- е) Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розмежування земель державної та комунальної власності»;
- є) Указ Президента України «Про порядок утворення фінансово-промислових груп»;
- ж) наказ Міністерства фінансів України «Про порядок ведення бухгалтерського обліку»;
- з) Указ Президента України «Про зміни у складі Ради національної безпеки і оборони України».

3. Розв'яжіть задачу:

Визначте момент набрання чинності Закону України, у якому зазначено, що він вводиться в дію з моменту його опублікування. Закон опубліковано 01.09.2021 р. в юридичному виданні «Юридична газета», 05.09.2021 р. в газеті «Голос України», 20.09.2021 р. у Відомостях Верховної Ради України.

III рівень

4. Заповніть таблицю «Суб'єкти правотворчості в Україні і види нормативних актів»:

Суб'єкти правотворчості (приймають нормативні акти та вносять до них зміни)	Нормативно-правові акти (за юридичною силою)

До теми 10. Правоутворення і правотворчість

I рівень

- Складіть схему стадій законотворчого процесу в Україні.
Проаналізуйте зміст кожної з них.
- Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види систематизації нормативно-правових актів»:

А. Об'єднання нормативно-	1. Облік нормативно- правових
---------------------------	-------------------------------

правових актів без їх зміни в збірку за певною ознакою	актів
Б. Як зовнішня, так і внутрішня, переробка чинного законодавства шляхом підготовки і прийняття нового законодавчого акту	2. Інкорпорація
В. Збирання нормативних актів і розташування їх за певною системою з метою забезпечення спрощеного пошуку необхідної правової інформації	3. Консолідація
Г. Ухвалення укрупненого акту на основі об'єднання норм розрізнених актів без внесення змін	4. Кодифікація

3. Наведіть конкретні приклади видів систематизації нормативно-правових актів.

II рівень

4. Користуючись текстами Конституції України та Конституції Німеччини, порівняйте стадії законодавчого процесу за наступною схемою:

	Україна	Німеччина
Суб'єкти законодавчої		

ініціативи		
Суб'єкти розробки законопроекту		
Кількість читань законопроекту		
Порядок прийняття закону		
Порядок підписання главою держави		
Порядок обнародування		
Строки набрання чинності		

III рівень

5. Проаналізуйте тезу Ш. Л. Монтеск'є з його праці «Про дух законів»:
«Дух поміркованості має бути духом законодавця ... Що потрібно мати на увазі у процесі розроблення законів? Склад їх має бути ємним ... простим ... Рішення відкриті завжди кращі для розуміння ... Суттєва умова – щоб слова закону викликали в усіх людей одні і ті ж поняття».

До теми 11. Реалізація та застосування права

I рівень

1. Знайдіть співвідношення між стовпцями таблиці «Форми реалізації права»:

А. Дотримання права	1. Сплата мита права 2. Участь у виборах міського голови
Б. Виконання права	3. Покупка продуктів у супермаркеті 4. Відмова від вживання наркотиків у дружній компанії В. Використання
В. Використання права	5. Неучасть у масових заворушеннях права 6. Строкова військової служби

2. Чим відрізняються подолання та усунення прогалин у позитивному праві?

II рівень

3. З'ясуйте форми реалізації норм:
- ст. 41; ч. 2 ст. 90 та ст. 91 Конституція України;
 - ст. 16 Цивільного кодексу України. Укажіть особливості правореалізації цих норм;
 - ст. 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення.
Укажіть особливості форм реалізації цих норм права.
4. Проаналізуйте стадії процесу застосування норми, зазначеної у ст. 173

Кодексу України про адміністративні правопорушення.

III рівень

5. Наведіть приклади нетипового застосування права в Україні і будь якій зарубіжній державі.

До теми 12. Тлумачення права

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види тлумачення норм права»:

А. Консультація адвоката	1. Неофіційне буденне
Б. Рішення Конституційного Суду України	2. Неофіційне професійне
В. Роз'яснення судді місцевого суду під час судового розгляду конкретної юридичної справи	3. Неофіційне доктринальне
Г. Інструктивний Лист Національного Банку України щодо застосування норм наказу НБУ	4. Офіційне делеговане (легальне) нормативне
Д. Роз'яснення земельного законодавства, подане сусідом-пенсіонером	5. Офіційне автентичне нормативне
Е. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України	6. Офіційне делеговане (легальне) казуальне

II рівень

3. Дайте тлумачення нижченаведеній нормі права всіма прийомами. Знайдіть приклади офіційного та/або доктринального тлумачення цієї норми.

«Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

III рівень

4. Верховна Рада України – єдиний орган законодавчої влади в Україні. Цей статус за нею закріплено ст. 75 Конституції України. У вітчизняній науці виникає суперечливе питання: чи має на сьогодні Верховна Рада України право надання офіційного тлумачення правових норм? Висловіть свою точку зору, відповідь аргументуйте.

До теми 13. Правові засоби та механізм правового регулювання

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Правове регулювання»:

1. Правове регулювання	А. Юридичний інструмент досягнення суб'єктами своїх цілей та рішення практично значимих задач суспільства
2. Предмет правового регулювання	Б. Прийоми і способи впливу права на суспільні відносини та поведінку людей
3. Метод правового регулювання	В. Цілеспрямований вплив на поведінку людей і на суспільні

	відносини за допомогою правових засобів і правових способів
4. Правовий засіб	Г. Специфіка юридичного регулювання визначених суспільних відносин за допомогою різних юридичних засобів і способів
5. Правовий режим	Д. Суспільні відносини, акти поведінки, стани

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Способи і типи правового регулювання»:

1. Дозвіл	А. Дозволено все, що прямо не заборонено законом
2.Зобов'язування	Б. Суб'єкт повинен утримуватися від визначених у законі дій
3. Заборона	В. Пропозиція обрати найбільш оптимальний варіант поведінки
4. Заохочення	Г. Заборонено все, що прямо не дозволено законом
5. Рекомендації	Д. Суб'єкт має право здійснювати певні позитивні дії або утриматись від них
6. Загально дозвільний тип	Е. Нагородження суб'єкта за певну позитивну поведінку
7. Спеціально дозвільний тип	Є. Суб'єкт повинен здійснити

	певні позитивні дії
--	---------------------

II рівень

3. Складіть таблицю «Стадії механізму правового регулювання»:

№ стадії	Назва стадії	Зміст стадії

III рівень

4. За наявності яких обставин постає необхідність у факультативній стадії механізму правового регулювання?

До теми 14. Правовідносини, їх ознаки, структура та склад

I рівень

1. Складіть схему структури правовідносин.

II рівень

2. Проаналізуйте зміст дієздатності фізичної особи, керуючись ст.ст.30–42 Цивільного кодексу України.
3. Проаналізуйте зміст правоздатності та дієздатності юридичної особи, керуючись ст.ст. 91–92 Цивільного кодексу України.
4. Користуючись текстом Закону України «Про громадянство», наведіть приклади правостворюючих, правозмінюючих та правоприпиняючих юридичних фактів.

До теми 15. Правосвідомість та правова культура

I рівень

1. Визначте та охарактеризуйте структуру правосвідомості.
2. Охарактеризуйте функції правосвідомості.
3. Найдіть відповідність між стовпцями «Прояви деформацій правосвідомості»:

А. Народний депутат вимагає прийняття закону, в якому зацікавлені фінансові кола, які його підтримують	1. Правовий нігілізм
Б. Керівник установи видає наказ про дисциплінарне стягнення щодо працівника, не знаючи відповідних норм трудового законодавства і покладаючись на власний досвід	2. Правовий ідеалізм
В. Жертва злочину звертається за допомогою до місцевого кримінального «авторитету», оскільки не вірить у можливість міліції знайти та покарати злочинця	3. Правовий інфантілізм
Г. Адвокат не ознайомився детально із справою, по якій має виступати в судовому засіданні, покладаючись на власну красномовність та уміння	4. Правовий дилетантизм

переконувати аудиторію	
Д. Громадська організація наполягає на прийнятті закону про попередження зловживання владою, вірячи у те, що його прийняття покладе край цьому негативному явищу	5. Правова демагогія

4. Дайте визначення правового менталітету. Охарактеризуйте основні риси правового менталітету українського народу.

II рівень

5. Ознайомтесь з Національною програмою правової освіти населення і наведіть конкретні приклади форм правового виховання.

III рівень

6. Зазначте шляхи подолання деформацій правосвідомості. Відповідь аргументуйте на основі прикладу зарубіжного досвіду.

До теми 16. Правова поведінка

I рівень

1. Дайте визначення правопорушення та охарактеризуйте його ознаки. У чому полягає головна відмінність злочину від проступку? Наведіть 2-3 приклади правопорушень. Покажіть наявність у ваших прикладах обов'язкових ознак правопорушення.

2. Дайте визначення зловживання правом. Чим зловживання правом відрізняється від правопорушення? Наведіть приклади зловживання правом.
3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Правопорушення та об'єктивно протиправне діяння»:

А. Цивільно-правовий проступок	1. Десятилітній футболіст випадково розбив м'ячем віконне скло у чужій квартирі
Б. Конституційний проступок	2. П'яний водій, перебільшивши швидкість, збив людину і зник. Потерпілий помер
В. Процесуальний проступок	3. Громадянин опублікував у газеті неправдиві відомості про чесну людину
Г. Дисциплінарний проступок	4. Свідок без поважних причин не з'явився за викликом дізнавача
Д. Адміністративний проступок	5. Працівник без поважних причин був відсутній на робочому місці протягом чотирьох годин
Е. Злочин	6. Міська рада ухвалила рішення, яке виходить за межі її компетенції
Є. Об'єктивно протиправне діяння	7. Старшокласник, стоячи у черзі за квитками до кінотеатру, нецензурно лаявся

II рівень

4. За допомогою інформації, що міститься у ЗМІ, наведіть приклади правомірної поведінки: а) у формі дії; б) у формі бездіяльності; в) суспільно корисної; г) соціально належної; д) соціально допустимої; е) конформістської; є) маргінальної.

III рівень

5. Наведіть приклад зловживання правом в Україні та будь якій зарубіжній державі і шляхи боротьби з ним. Відповідь аргументуйте.

До теми 17. Поняття і види юридичної відповідальності

I рівень

1. Складіть схему видів юридичної відповідальності. Які критерії є основними для класифікації юридичної відповідальності?
2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Види юридичної відповідальності»:

А. Кримінальна	1. Громадянин М. був звільнений з роботи за появу на робочому місці в нетверезому стані
Б. Адміністративна	2. Громадянин О. повинен відшкодувати вартість зіпсованої ним деталі станка, на якому він працює
В. Цивільно-правова	3. Громадянин А. позбавлений батьківських прав
Д. Дисциплінарна	4. Громадянин В. оштрафований за

	порушення правил дорожнього руху.
Е. Матеріальна	5. Арешт банківського вкладу
Є. Конституційно- правова	6. За умисне нанесення легкого тілесного пошкодження громадянину П. громадянин Д. був позбавлений волі строком на 1 рік.
Ж. Процесуальна	7. Звільнення Голови Національного Банку України за перевищення повноважень
З. Сімейна	8. Заборона підтримувати економічні зв'язки з державою
И. Фінансова	9. Пеня за порушення умов договору оренди
І. Ювенальна	10. Примусовий привод обвинуваченого
Ї. Міжнародно- правова	11. Застосування примусових заходів виховного характеру до 15-річної дитини

II рівень

3. Порівняйте цивільну, адміністративну та кримінальну деліктоздатність осіб. Визначить вікові обмеження, що визначені у галузевому законодавстві для різних видів юридичної відповідальності. Якими мотивами керувався при цьому законодавець?

III рівень

4. Чому, на вашу думку, у багатьох демократичних державах світу смертна кара виключена із системи кримінальних покарань? Обґрунтуйте свою відповідь.

До теми 18. Верховенство права, законність і правопорядок

I рівень

1. Складіть таблицю основоположних принципів законності:

Назва принципу	Зміст принципу

2. Визначте співвідношення законності, правопорядку та громадського порядку.

II рівень

3. Складіть схему: «Гарантії законності» опираючі на законодавство України.

III рівень

4. Чи погоджуєтесь ви з думкою, що «демократія без законності – річ неймовірна, оскільки законність – це принцип, глибинна сутність якої полягає в рівності всіх перед законом»?

До теми 19. Право і людина, права людини

I рівень

1. Визначте структуру та види правового статусу індивіда.
Співвіднесіть категорії «правовий статус» та «правове становище».
2. Дайте визначення та охарактеризуйте основні функції міжнародних стандартів прав людини.
3. Складіть таблицю «Покоління прав людини»:

Назва покоління	Основні юридичні документи, що закріплюють права людини	Види прав людини

II рівень

4. Користуючись текстом Конституції України, визначте, до яких видів належать закріплені нею права людини та громадянина:

Види прав	Конкретні права	Стаття Конституції
Особисті права		
Політичні права		
Економічні права		
Соціальні права		
Екологічні права		
Культурні права		

III рівень

5. Яка на Вашу думку система гарантій прав людини та громадянина? Порівняйте з гарантіями, які надає будь яка Європейська держава.

До теми 20. Правові системи та правові сім'ї

I рівень

1. Визначте співвідношення категорій «правова система» та «система права».
2. Чи можна вважати тотожними поняття «правова система» та «правова сім'я»? Відповідь обґрунтуйте.

II рівень

3. Складіть порівняльну таблицю характерних ознак правових систем сучасності:

Критерії порівняння	Англо-американська правова сім'я	Романо-германська правова сім'я	Релігійна правова сім'я	Традиційна правова сім'я	Сім'я звичаєвого права
Географія поширення					
Основне джерело					
Структура права					

Пануюча доктрина права					
Суб'єкт правотворчості					
Термінологія та спосіб викладення норм права					
Тип юридичного процесу					

III рівень

4. З'ясуйте місце України на правовій карті світу. Відповідь обґрунтуйте.

РОЗДІЛ II ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

До теми 21. Поняття, ознаки, сутність та типологія держави

I рівень

1. Складіть таблицю «Теорії походження держави»:

Назва теорії	Основні представники	Сутність теорії

2. Складіть порівняльну таблицю «Організація влади в первісному суспільстві та держави»:

	Первісне суспільство	Держава
Організація населення		
Носій влади		
Наявність органів примусу		
Соціальне регулювання		

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Сутність теорій походження держави»:

А. Держава виникла внаслідок виникнення приватної власності та розшарування суспільства	1. Теологічна
Б. Держава є результатом громадського договору	2. Патріархальна
В. Держава виникла з розростання сім'ї	3. Природно-правова
Г. Держава виникла внаслідок неолітичної революції	4. Теорія насильства
Д. Держава виникла як реалізація волі Бога	5. Психологічна
Е. Виникнення держави пояснюється властивостями психіки людини	6. Класова теорія
Є. Держава виникла внаслідок завоювання одних племен іншими	7. Кризова теорія

III рівень

4. На основі аналізу концепцій походження держави дайте відповідь: «Держава – це суспільна єдність чи класове панування, природна необхідність чи штучне утворення?»

До теми 22. Функції держави

I рівень

1. Визначте, які функції притаманні сучасній державі.
2. Як ви розумієте мінімальну та максимальну державу?
3. Охарактеризуйте поняття «державна політика» та визначте її співвідношення із функціями держави.

II рівень

4. Користуючись текстом Конституції, визначте основні функції України

III рівень

5. Проаналізуйте, яким чином змінюється сьогодні співвідношення між функціями Української держави. Висловіть свою думку щодо розвитку держави та зміни її функцій.

До теми 23. Форма держави

I рівень

1. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Різновиди монархій»:

Різнovid монархії	Носій суверенітету	Наявність парламенту	Ким формується уряд
1. Абсолютна	А. Монарх	В. Наявний	Д. Монархом
2. Дуалістична	Б. Парламент	Г. Відсутній	Е. Парламентом
3. Парламентарна			

2. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Різновиди республік»:

Різнovid республіки	Порядок обрання	Ким формується уряд	Глава уряду

	президента		
1. Президентська	А. обирається	В. Президентом	Е. Президент Є.
2. Парламентарна	народом	Г. Парламентом	Прем'єр-
3. Змішана	Б. обирається	Д. Президентом	міністр
	парламентом	за згодою	
		парламенту	

3. Знайдіть відповідність між стовпцями таблиці «Форми державного устрою»:

А. Союзна держава, що складається з членів-державоподібних утворень	1. Конфедерація
Б. Складається з нерівноправних частин	2. Федерація
В. Уся територія держави складається з автономних утворень	3. Унітарна держава
Г. Тимчасовий союз держав, створений для досягнення певної конкретної мети	4. Імперія
Д. Єдина держава, що складається з адміністративно-територіальних одиниць	5. Регіоналістська держава

4. Складіть порівняльну таблицю рис основних типів державних режимів:

Вид режиму	Обсяг прав і свобод	Способи формування органів влади	Пануючі методи державного управління	Наявність чи відсутність плюралізму

5. Поясніть відмінність унітарних держав з автономними утвореннями від федеративних держав.

II рівень

6. Вирішіть задачі:

а) державу очолив халіф, який зосередив у своїх руках духовну та світську владу. Його спадкоємцем міг бути член сім'ї халіфа або хтось із роду Мухаммеда, який не мав фізичних вад та досяг повноліття. Визначити форму правління;

б) Швеція – держава, яка складається з 24 округів, в яких діють органи місцевого самоврядування, що обираються населенням на три роки. Діяльність цих органів контролюється губернаторами, які представляють центральну владу в округах. Визначте, яку форму державного устрою має Швеція;

в) законодавчу владу Швейцарії здійснює парламент. Уряд – Федеральна рада – здійснює вищу виконавчу владу. До його складу входять 7 осіб, які обираються федеральними зборами. Уряд формується з представників

коаліційних партій, які мають більшість у парламенті. Очолює федеральну раду Президент. Визначте, яку форму державного правління має Швейцарія.

III рівень

7. Чи являється монарія як форма правління архаїчним пережитком і яке значення має в сучасному світі? Відповідь обґрунтуйте.

До теми 24. Державна влада. Механізм держави і державний апарат

I рівень

1. Заповніть таблицю «Механізм держави»:

1.	Ознаки механізму держави	
2.	Структура механізму держави	
3.	Склад державного апарату	
4.	Принципи побудови і діяльності механізму сучасної держави	

2. З якою метою формується механізм держави? Чим відрізняється та як співвідноситься «механізм держави» та «апарат держави»? Який інститут в апараті сучасної держави забезпечує функціонування системи протипаг та стримувань?

II рівень

3. Користуючись текстом Конституції України, визначте структуру державного апарату нашої країни.

III рівень

4. Охарактеризуйте категорії «бюрократія» та «бюрократизм». Що являється «добром», а що «злом» і як з цим боротись?

До теми 25. Громадянське суспільство і держава

I рівень

1. Визначте чинники та принципи взаємодії держави і громадянського суспільства.

II рівень

2. Користуючись матеріалами офіційного веб-сайту Міністерства юстиції України, наведіть приклади політичних партій та громадських об'єднань, які на сьогодні функціонують в Україні. Визначить значущість діяльності опозиційних партій для формування демократичної держави.

III рівень

3. Які чинники сприяють становленню громадянського суспільства в Україні? Чи має Україна якісь успіхи у формуванні громадянського суспільства? Чого бракує громадянському суспільству в Україні?

До теми 26. Демократична, правова і соціальна держава

I рівень

1. Охарактеризуйте співвідношення між правовою та конституційною державою.
2. Визначте сутність та призначення соціальної держави.
3. Які існують точки зору щодо співвідношення правової та соціальної держави?

II рівень

4. Користуючись текстом Конституції України, визначте, які ознаки демократичної, правової та соціальної держави знайшли відображення в її статтях.

III рівень

5. Чи являється на Вашу думку Україна демократичною, правовою та соціальною державою? Яка зарубіжна держава відповідає цим параметрам і чому? Відповідь аргументуйте.

ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ (ЕКЗАМЕНУ)

1. Юридичні науки та їх класифікація. Правознавство та державознавство.
2. Поняття та завдання загальної теорії права та держави.
3. Основні функції загальної теорії права та держави.
4. Предмет загальної теорії права та держави.
5. Соціальне регулювання у первісному суспільстві. Мононорми та їх види.
6. Поняття праворозуміння та розуміння права.
7. Інтегративне праворозуміння. Ціннісно-нормативне праворозуміння.
8. Основні властивості права.
9. Загальносоціальні та спеціальні функції права. Інформаційна функція права.
10. Поняття та види принципів права.
11. Аксиоматичні засади (постулати) права.
12. Співвідношення права і держави: етатистський та ліберальний підходи.
13. Ознаки соціальних норм та їх різновиди. Норми права та норми моралі.
14. Правове регулювання та його особливості.
15. Поняття та структура норми права.
16. Класифікація правових норм. Спеціалізовані правові норми.
17. Система права та її компоненти.
18. Поняття галузі права та їх класифікація.
19. Інститути права та їх особливості.
20. Поділ права на приватне і публічне, матеріальне і процесуальне.
21. Класифікація джерел права. Джерела українського права.
22. Звичай як джерело права.
23. Судовий прецедент як джерело права.
24. Нормативно-правовий договір як джерело права.

25. Нормативно-правовий акт як джерело права.
26. Предметна дія нормативно-правових актів.
27. Темпоральна дія нормативно-правових актів.
28. Дія нормативно-правових актів у просторі.
29. Дія нормативно-правових актів за колом осіб.
30. Соціальні чинники формування права. Правоутворення та
31. правотворчість.
32. Форми та види правотворчості.
33. Принципи і функції правотворчості.
34. Систематизація нормативно-правових актів, її види.
35. Кодифікація права та її види.
36. Поняття та ознаки правовідносин.
37. Суб'єкт права та суб'єкт правовідносин.
38. Поняття та зміст правосуб'єктності.
39. Фізичні та юридичні особи.
40. Об'єкти правовідносин.
41. Поняття та зміст суб'єктивного права.
42. Поняття та зміст юридичного обов'язку.
43. Юридичні факти та їх класифікація. Складні юридичні факти та фактичні склади.
44. Поняття та форми реалізації права.
45. Застосування права як засіб забезпечення реалізації права.
46. Ідеологія застосування права.
47. Типове та нетипове застосування права.
48. Акти застосування права: поняття та види. Складні акти застосування права.
49. Поняття та призначення тлумачення права.

- 50.Способи (прийоми) тлумачення норм права за змістом.
- 51.Офіційне тлумачення права та його види.
- 52.Тлумачення норм права за обсягом.
- 53.Поняття та види правової поведінки.
- 54.Правомірна поведінка. Типологія правомірної поведінки.
- 55.Правопорушення, його ознаки та види.
- 56.Зловживання правом.
- 57.Об'єктивно-протиправна поведінка.
- 58.Поняття та ознаки юридичної відповідальності.
- 59.Види юридичної відповідальності. Штрафна та правовідновна відповідальність.
- 60.Юридична практика: поняття та види.
- 61.Поняття та ознаки юридичного процесу. Юридична процедура.
- 62.Види юридичного процесу.
- 63.Поняття правосвідомості та її структура.
- 64.Поняття та види деформацій правосвідомості.
- 65.Правова культура суспільства та правова культура особи.
- 66.Поняття та особливості правового менталітету.
- 67.Правова соціалізація та правове виховання. Правова інформованість.
- 68.Завдання та система правового виховання.
- 69.Механізм правового регулювання та його елементи.
- 70.Правові засоби: поняття та види.
- 71.Верховенство права: концепція та принцип сучасної держави.
- 72.Поняття та основні вимоги законності.
- 73.Поняття та ознаки правового порядку. Світовий правопорядок.
- 74.Правовий статус людини: поняття та структура.
- 75.Покоління прав людини.

- 76.Поняття та види основоположних прав і свобод людини та громадянина.
- 77.Система гарантій прав людини і громадянина в сучасній державі.
- 78.Обмеження прав людини.
- 79.Правова система та її компоненти.
- 80.Класифікація правових систем. Законодавчі та прецедентні правові системи.
- 81.Правові сім'ї сучасного світу.
- 82.Первинне та похідне виникнення держави.
- 83.Образ держави та поняття держави.
- 84.Поняття та ознаки та атрибути сучасної держави.
- 85.Поняття державної території та її склад.
- 86.Сучасна та досучасна держава.
- 87.Ціннісна характеристика держави.
- 88.Поняття держави та державності. Українська державність.
- 89.Типологія держави. Бюрократична та податкова держава.
- 90.Поняття та класифікація функцій держави.
- 91.Інноваційні функції держави.
- 92.Номенклатура функцій сучасної держави.
- 93.Форми здійснення функцій держави.
- 94.Зміст поняття форма держави. Особливості форм сучасної держави.
- 95.Форма правління: поняття та види.
- 96.Форма державно-територіального устрою: поняття та види.
- 97.Державний та політичний режими.
- 98.Поняття, ознаки та ресурси державної влади.
- 99.Механізм держави: поняття та структура. Апарат держави.
100. Взаємодія держави та громадянського суспільства.

101. Механізм соціального партнерства в державі.
102. Поняття, принципи і форми демократії.
103. Поняття та ознаки правової держави.
104. Соціальна держава, її ознаки і функції.
105. Співвідношення демократичної, соціальної та правової держави.
106. Вплив глобалізації на розвиток права і держави.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Основи загальної теорії держави і права: навч. посіб. / Рабінович П.М. Вид. 10-е, доп. URL: https://lvivpravo.at.ua/ld/3/312_-2007--2.pdf
2. Загальна теорія держави і права: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf
3. Загальна теорія права: підручник / М. І. Козюбра та ін. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/283756?download=true>
4. Теорія держави та права: навч. посіб. / Є. В. Білозьоров, та ін. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 3: Загальна теорія права. Харків: Право, 2017. 952 с.
6. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 408 с.
7. Теорія держави і права: підручник / О. М. Бандурка, та ін. Харків: НУВС, 2018. 416 с.
8. Загальнотеоретична юриспруденція: інтерактивне навчання - тестові завдання: навчальний практикум. / М.В. Дзевелюк, А.І. Бондаренко. Одеса: Фенікс, 2019. 55 с.
9. Каткова Т.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. у визначеннях і табл. Вид. 2-е, доп. Харків: Право, 2020. 96 с.
10. Загальна теорія права: підручник / О. В. Петришин та ін. Харків: Право, 2020. 568 с.
11. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підруч. Вид. 3-е. Київ: Алерта, 2021. 528 с.
12. Загальна теорія права. Академічний курс: підруч. для студ.-

юристів / за ред. С. В. Бобровника. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 576 с.

13. Теорія держави і права: Підручник. Практикум. Тести. / Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 584 с.

14. Тетарчук В.І. Теорія держави і права: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ: Центр навчальної літератури, 2022 р. 184 с.

15. Сухонос В.В. Теорія держави і права: підручник. Київ: Університетська книга, 2023. 544 с.

Додаткова:

1. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk/sk661328.pdf>

2. Шигаль Д. А. Типологія та основні схеми періодизації історії держави і права. *Форум права*. 2011. № 1. С. 1140–1143.

3. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: моногр. / за ред. Ю. М. Оборотова. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3325/Oborotov_Grani_Jurisp_300_1%2B1.pdf?sequence=1&isAllowed=y

4. Білас І. Г., Білас А. І. Трансформація загальної теорії держави і права у сучасну юриспруденцію та її функціональне призначення у формуванні праворозуміння юристів. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nashp_2015_4_3

5. Матвієнко А. С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. URL: <http://idpnan.org.ua/files/matvienko-a.s.-politiko-pravovi-zasadi-teritorialnoyi-organizatsiyi-derjavi- svitoviy-dosvid-i-ukrayina .pdf>

6. Пікуля Т. О. Типологізація держав світу: методологія та класифікація. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

[bin/irbis_nbuiv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpifyua_2013_2_38](http://irbis.nbuiv.gov.ua/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=znpifyua_2013_2_38)

7. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3295/Oborotov_Kreativ_Print.pdf?sequence=1&isAllowed=y

8. Дзевелюк М. В. Номенклатура функції сучасної держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 171–176.

9. Дзевелюк М. В. Еволюція функцій сучасної держави. *Міжнародна наук.-практ. конф. «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку держави та права в умовах євроінтеграції»*, 20 травня 2016 р., Одеса. С. 107 – 109.

10. Калюжний Р. А., Шапенко Л. О. Юриспруденція: від витоків до сучасності. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 3. С. 32–39.

11. Герилів Д. Ю. Типологія держави: теоретико-правове дослідження: монографія. Львів: ПАІС, 2016. 191 с.

12. Кархут О. Я. Принцип верховенства права у контексті Євроінтеграції. *Право*. Вип. 31. 2016. С. 51-57.

13. Кузенко У. Форми реалізації політичної функції держави: поняття, види. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 230-234.

14. Калюжний Р. А. Теорія держави і права – основа формування професійної компетентності майбутніх правників. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2017. № 1. С. 194–196.

15. Дзевелюк М. В. Сервісна держава як функціональна модель сучасної держави. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Одеса: Гельветика, 2017. Вип. 78. С. 60–67.

16. Бондаренко Н. О. Громадянське суспільство в Україні: історико-правові аспекти становлення та розвитку. *Форум права: електрон, наук, фахове вид.* 2017. № 5. С. 57–63.
17. Федоров В.А. Боргова функція сучасної держави: монографія. Одеса: Гельветика. 2017. 176 с.
18. Мартинюк Р. Змішана республіка – напівпрезидентська форма правління. *Право України.* 2018. № 1. С. 172–173.
19. Дзевелюк М.В. Роль державних послуг в функціональній моделі сервісної держави. *Міжнародна наук.-практ. конф. «Правове життя сучасної України»*, 17 вересня 2018 р., Одеса. С. 69–73.
20. Джераєва О.О. Динаміка сучасної держави: загальнотеоретичний аспект. *Lex portus: юрид.наук.журн.* 2018. № 2. С. 190-201.
21. Дзевелюк М.В. Шляхи делегування функцій сучасної держави. *Міжнародна наук.-практ. конф. «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах євроатлантичної інтеграції»*, 18 травня 2018 р., м. Одеса. С. 84–87.
22. *Методологія та інноватика загальнотеоретичної юриспруденції* : монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2019. 420 с.
23. Дзевелюк М.В. Публічне та приватне делегування функцій сучасної держави. *Методологія на інноватика загальнотеоретичної юриспруденції: монографія*; за ред. Ю. М. Оборотова., Одеса: Фенікс, 2019. С. 362-372.
24. Опольстка Н.М. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 4. С. 191-195.
25. Кононенко В.В., Лапшин С.А. Громадянське суспільство та держава: співвідношення в публічному управлінні. *Державне управління:*

удосконалення та розвиток. 2020. №8. URL:
<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1713>.

26. Гамбург І., Гамбург С. Закріплення моделі політико-правового устрою в конституціях держав: плюралізм підходів і досвід України. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 365-370.

27. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса: Фенікс, 2020. 314 с.

28. Климчук О.В. Технологічні аспекти управління інноваційними процесами: сучасний стан та перспективи для України. *Сучасна наука: проблеми, перспективи, інновації*: Міжнар. наук.- практ. конф Вінниця. 2020. С. 342–346.

29. Bereziuk S., Pronko L., Samborska O. The Phenomenon of Political Power in Ukraine. *European Journal of Sustainable Development*. Italy. 2020 № 9 (2). P. 488-500.

30. Назаренко М., Левицький А. Сучасний стан та шляхи вдосконалення політичної довіри в умовах демократизації. *Публічне управління і право: історія, теорія, практика*. 2021. Вип. 1. С. 48-54.

31. Яременко О.І., Лазор О.Д., Лазор О.Я. Електронна публічна адміністрація: рефлексії для роздумів. *Публічне управління XXI століття: погляд у майбутнє*: зб.тез ХХІ Міжн.наук.конгр. 2021. Харків: ХарРІ НАДУ «Маністр». С. 33-37.

32. Крестовська Н.М., Головченко М.Ф. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12-19.

33. Кононенко В.В. Становлення правових форм взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади в Україні. *Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення*: Міжнар. наук.- практ. конф. присвячена 25-й річниці Конституції України, 22 червня

2021 р. Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. С.84-88.

34. Мельничук О.Ф. Удосконалення конституційних основ місцевого самоврядування в Україні. *Публічне управління і право: історія, теорія, практика: збірник наукових праць*. Вінниця: Друк, 2021. Вип. 1. С.14-18.

35. Крестовська Н.М., Головченко М.В. Естетичний образ сучасної держави. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 12-19.

36. Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С. Міжнародний захист прав людини: навч. посіб. Вінниця: Твори. 2021. 408 с.

37. Ковбасюк С. В. Нові підходи до типології інститутів сучасної держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці*: матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права, 25 листоп. 2022 р. Одеса: НУ«ОЮА», 2022. С. 75-79.

38. Дудченко В. В. Комунікації в публічному управлінні сучасної держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці*: матеріали Всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права, 25 листоп. 2022 р. Одеса: НУ «ОЮА», 2022. С. 55-61.

39. Кронівець Т.М., Тимошенко Є.А. Правові та ціннісні особливості феномену штучного інтелекту як елементу правової дійсності. *Науковий вісник ХДУ, Серія Юридичні науки*. 2022. Вип. №2. С. 20-22.

40. Риданова Є.С., Мельничук О.Ф. Законодавче регулювання повноважень органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *II Всеукраїнська науково-практична конференція «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри»*, 9 грудня 2022 р. Вінниця. С. 284-289.

41. Дзевелюк М.В. Глобальна демократія в функціональній структурі сучасної держави. *Публічне управління і право: історія, теорія, практика*.

2022. Вип 2. С.18 – 23.

42. Дзевелюк М.В. Вплив сервісної моделі сучасної держави на функціонування правоохоронної діяльності. *II Всеукраїнська науково практична конференція «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри»*, 9 грудня 2022 р. м. Вінниця. С. 34-38.

43. Кононенко В., Годлевська В. Державна політика у сфері розбудови громадянського суспільства в Україні за доби незалежності (1990 – 2000 рр.). *Наукові перспективи: журнал*. 2022. № 1 (19). С. 125-134.

44. Дудченко В. В. Універсалізація сучасного права. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф.*, 19 травня 2023 р. Одеса: Юридика, 2023. Т. 1. С. 41-44.

45. Дудченко В.В., Манько Д.Г. Загальнотеоретичні засади розуміння системи джерел сучасного права: національний та міжнародний аспекти. *Правова позиція*. 2023. № 1 (38). С. 125-130.

46. Дудченко В.В., Пасечник О.В. Тенденції розвитку сучасного права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 598-601.

47. Дудченко В.В. Інтерпретація права (порівняльно-правовий аспект). *Актуальні питання юридичної науки*. 2023. № 19. С.323-330.

48. Дзевелюк М.В., Дзевелюк А.В., Яременко О.І. Електронне врядування: приклад впровадження додатку «ДІЯ» в Україні. *Наукові перспективи (Naukovì perspektivi)*. 2023. Вип. 11(25). С. 246–257.

49. Дзевелюк М., Дзевелюк А., Чернищук Н. Цифрові технології і право: виклики цифрової трансформації та кібербезпека. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. Вип 12 (26). С. 62–72.

50. Дзевелюк М. Проблемні аспекти забезпечення електронної

інфраструктури в контексті прав людини. *III Всеукраїнська науково практична конференція «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри»*, 7 грудня 2023 р. м. Вінниця. С. 51-55.

51. Мельничук О.С. Права людини та методологія юриспруденції: сучасні виклики. *III Всеукраїнська науково практична конференція «Забезпечення прав людини: національний та міжнародний виміри»*, 7 грудня 2023 р. м. Вінниця. С. 38-44.

52. Яременко О.І. Трансформації соціально-економічного розвитку й розробка нових підходів регіонального розвитку країни. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Вип. № 7(13). С. 232-238.

53. Бурик З., Дзевелюк М., Рабенчук О. Публічне управління в умовах децентралізації влади. *Наукові перспективи*. 2023. Вип. №7 (37). С. 61-75.

54. Войткова А. В. Особливості та шляхи реалізації функції оборони України як морської держави. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф.*, 19 травня 2023 р. Одеса: Видавництво Юридика, 2023. Т. 1. С. 91-94.

55. Мельничук О.С. Класичні принципи у методології юриспруденції. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф.*, 19 травня 2023 р. Одеса: Юридика, 2023. Т. 1. С. 47-50.

56. Бальжик І. А. Захист прав людини під час сучасної війни. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф.*, 19 травня 2023 р. Одеса:

Юридика, 2023. Т. 1. С. 54-57.

57. Лазор О.Д., Лазор О.Я., Юник І.Г. Трансформація правового механізму формування та реалізації гендерної політики в Україні. *Дніпровський часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 2. С. 36-43.

58. Baimuratov, M., Kofman, B., Bobrovnyk, D., Dzeveliuk, M., Dzeveliuk, A. Analysis of the Practical Aspects of Local Self-Government in the Context of the Functioning of Territorial Communities in Ukraine. *Jornal of law and sustainable development*. Vol. 11. No. 8. 2023. p. Miami. P. 1-15. (Scopus)

59. Мельничук. О., Ю. Хіміч. Перспективи розвитку децентралізації публічної влади в Україні. *Наукові перспективи (Naukovì perspektivi)*. 2023. Вип. № 8(38). С. 489-497.

60. Кононенко В.В. Реалізація концепції сервісної держави як інструмент підвищення ефективності публічного управління в Україні. *Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування»*, 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 8-13.

61. Дзевелюк М.В. Сучасні виклики інформаційної безпеки в публічному управлінні. *Збірник матеріалів «круглого столу» «Глобальні тенденції та національні особливості публічного управління та адміністрування»*, 22 грудня 2023 р. Вінниця: ТОВ «Друк», 2024. С. 176-179.

Інформаційні ресурси

1. <http://zakon4.rada.gov.ua> – офіційний сайт Верховної Ради України.
2. <http://www.president.gov.ua> – офіційний сайт Президента України.
3. <http://www.kmu.gov.ua> – офіційний сайт Кабінету Міністрів України.
4. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - Секретаріат Уповноваженого Верховної

- Ради України з прав людини.
5. <http://humanrights.org.ua/> - Центр інформації про права людини.
 6. <http://www.un.org.ua/> - Організація об'єднаних націй в Україні (United Nations in Ukraine).
 7. <http://helsinki.org.ua/> - Українська Гельсінська спілка з прав людини.
 8. <http://umdpl.info/> - Асоціація українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органах.
 9. <http://www.osce.org/> - Координатор проектів ОБСЄ в Україні.
 10. <https://ccl.org.ua> — Центр громадянських свобод.
 11. <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/> - офіційний веб-сайт Верховного суду України.
 12. <http://www.reyestr.court.gov.ua> - Єдиний державний реєстр судових рішень.
 13. <http://www.vru.gov.ua> - офіційний сайт Вищої ради юстиції України.
 14. <http://pravoznavec.com.ua> - Правознавець: Електронна бібліотека юридичної літератури
 15. <http://www.nbuv.gov.ua> - Національна бібліотека України
 16. www.library.univ.kiev.ua - Наукова бібліотека ім. М. Максимовича
 17. <http://dspace.onua.edu.ua> - Репозитарій Національного університету «Одеська юридична академія»
 18. <https://dspace.nlu.edu.ua> - Репозитарій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
 19. <https://dspace.vspu.edu.ua/>- Репозитарій Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Інтернет-ресурси для проходження інтерактивного навчання:

Національні онлайн ресурси

https://www.coursera.org	Онлайн-курси з різних дисциплін. Coursera співпрацює з університетами багатьох країн світу для створення та представлення їхніх початкових курсів онлайн.
https://prometheus.org.ua	Український громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів.
https://eduhub.in.ua/	Освітній хаб України
http://pravoznavec.com.ua	Правознавець: Електронна бібліотека юридичної літератури
http://ed-era.com	EdEra - студія онлайн освіти

Міжнародні онлайн ресурси

http://www.refseek.com	RefSeek is a web search engine for students and researchers that aims to make academic information easily accessible to everyone.
http://worldcat.org	WorldCat.org is a great resource for locating unique, trustworthy materials that you often can't find anywhere except in a library.
http://link.springer.com	Global scientific portfolio, providing

	researchers in academia and scientific institutions with quality content through innovative information
http://pdfdrive.com	Search engine for PDF files.
http://base-search.net	BASE is one of the world's most voluminous search engines especially for academic web resources.

Дотримання вимог академічної доброчесності.

Відповідно до Закону України «Про освіту» **академічна доброчесність** - це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Дотримання академічної доброчесності передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності,
- використання методик досліджень і джерела інформації.

Основні засади дотримання академічної доброчесності визначено у Положенні про дотримання академічної доброчесності науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського <https://vspu.edu.ua/content/position/pol7.pdf>.